

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Otmar Beneš

Signal –
propaganda Wehrmachtu v okupované Evropě
a Protektorátu Čechy a Morava 1940-1945

Signal –
the propaganda of Wehrmacht in occupied Europe
and the Protectorate of Bohemia and Moravia 1940-1945

Poděkování:

Téma práce uzrávalo celých šest let a je tedy prakticky nemožné v tak krátkém odstavci poděkovat všem, kteří k ní nějakým způsobem přispěli. V první řadě tento dík patří vedoucímu mé práce, panu Mgr. Miroslavu Michelovi, Ph.D., který téma přijal a patřičně usměrňoval. Dále patří dík mé rodině – Ireně a Miriam Benešovým, bez jejichž podpory by nebylo možné sehnat dostatečnou pramennou základnu časopisu *Signal*, ani získat z celé Evropy odborné práce o tomto periodiku. Nelze však zapomenout ani na Mgr. Petra Svobodu, který mi prostor k prezentování prvních výsledků poskytl již na gymnáziu, RNDr. Helenu Vondráčkovou, bez jejíž benevolence bych jen stěží mohl prostudovat materiály ve Švédské královské knihovně, PhDr. Pavla Suka, který mi laskavě poskytl konzultaci k protektorátnímu tisku, a Annu Tučkovou, která mi byla ochotnou spojkou s portugalským antikvariátem. Musím zmínit i Filipa Křížka, jenž mě upozornil na časopis *Výběr* a pomohl tak tuto práci rozšířit nečekaným směrem, Julii Jägerovou, která mi překládala z francouzštiny, Martu Harasimowicz, která učinila totéž z polštiny, Jana Jiráňě a PhDr. Petra Kubíka – oba mi pomohli sehnat rodilé italské mluvčí, kterých bylo třeba.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

podpis

Abstrakt

Předložená bakalářská práce je analýzou jedné z významných tiskovin nacistické propagandy z období druhé světové války – časopisu *Signal*. Práce má za cíl analyzovat zejména období od dubna 1940 do dubna 1945, kdy byla v činnosti redakce tohoto časopisu. Vzhledem ke značnému celoevropskému rozšíření tohoto periodika a jeho až do posledních dnů války trvající existenci, se autor ve své práci snaží provést obsahovou komparaci časopisu, jenž má spočívat jak ve výzkumu jeho tematického obsahu, který se během války výrazně měnil, tak i ve sledování jeho různého přijetí a role v okupovaných a neutrálních zemích. Zájem bude koncentrován na obraz války prezentovaný civilnímu obyvatelstvu v jednotlivých zemích Evropy. Ze zemí, kam byl *Signal* distribuován, je pak zvláštní důraz vzat na Protektorát Čechy a Morava.

Klíčová slova

Signal, 1940 – 1945, Wehrmacht, propaganda, Evropa, Protektorát, ilustrovaný časopis, druhá světová válka, tisk, fotografie.

Abstract

Presented bachelor thesis is an analysis of one of the important printed nazi-propaganda matter from the era of World War II – the *Signal* magazine. This thesis aims to analyse mostly the period of time between April 1940 and April 1945, when the editorial office of the magazine was in service. According to the distribution in the whole Europe and the fact, that the magazine was produced until the very end of the war, the author wants to make a comparison of the magazines content, which should not only reside in the research of the text content, which was changing strongly during the war, but also in analysing the different acceptance and character in occupied and neutral countries. The interest will be focused on the picture of war presented to the civilian population in particular European countries. Of countries, where the *Signal* magazine was distributed to, is a special accent given to the Protectorate of Bohemia and Moravia.

Key words

Signal, 1940 – 1945, Wehrmacht, propaganda, Europe, Protectorate, illustrated magazine, second world war, press, photography.

Obsah

Úvod	10
Prameny a odborná literatura.....	10-12
Teorie a metodologie	12-14
1 Kořeny ambicí německé zahraniční propagandy a pozadí vzniku <i>Signalu</i>	15
1.1 Propagandistické ambice Wehrmachtu	15-16
1.2 Idea zahraničního propagandistického časopisu	17-18
1.3 Ohraničení kompetencí v zahraniční propagandě	18-19
1.4 Výběr vydavatele a Goebbelsův odpor	19-20
1.5 Jednotky <i>Presse-Kompanien</i>	21-22
1.6 Kult a úskalí barevné fotografie.....	22-24
2 Žurnalistická odysea <i>Signalu</i> – vnější kritika a topografie jeho rozšíření.....	25
2.1 Pilotní číslo a jeho kladný ohlas	25-26
2.2 Negativní ohlasy a translační skandály	26-27
2.3 Překladatelské oddělení <i>Signalu</i>	27-29
2.4 V brázdách německých tanků – šíření <i>Signalu</i> Evropou	29-32
2.5 Na vrcholu – byl <i>Signal</i> finančním fiaskem?	32-34
2.6 Ústup Wehrmachtu, ústup <i>Signalu</i>	34-35
2.7 Periodicita časopisu v roce 1944.....	36-37
2.8 Až do hořkého konce	37-40
2.9 Diskutabilní existence <i>Signalu</i> č. 6/1945.....	40-42
3 <i>Signal</i> – vnitřní kritika, obsah časopisu v proměnách času	43-44
3.1 Šéfredaktor Harald Lechenperg (1940-1941)	44-45
3.2 Šéfredaktor Heinz Medefind (1941)	45-46
3.3 Šéfredaktor Wilhelm Reetz (1941-1944)	46-47
3.4 Šéfredaktor Giselher Wirsing (1945)	47-48
3.5 <i>Signal</i> v bleskové válce (1940-1941)	48-51
3.6 Utopie <i>Nové Evropy</i> (1940-1943)	51-52
3.7 <i>Signal</i> proti Sovětskému svazu (1941-1943)	52-55
3.8 <i>Signal</i> proti západním spojencům (1941-1944)	55-57
3.9 <i>Signal</i> v boji o Německo a jeho obsahový rozklad (1944-1945)	57-59
3.10 Dílčí prvky časopisu <i>Signal</i>	60
3.10.1 Reklamní inzerce v <i>Signalu</i>	60
3.10.2 Aktuálnost časopisu vůči dobovým událostem	60-61
3.10.3 Přílohy <i>Signal-EXTRA</i>	62
3.10.4 „ <i>Auswechselfseiten</i> “	62-64
3.10.5 Fotografie a kresby: retuše a inscenace.....	64-65
EXKURZ <i>Signal</i> jako terč dobové falzifikace a sabotáží.....	66-68

4	<i>Signal</i> v prostoru Protektorátu – vnější kritika.....	69
4.1	Možnost jazykové bariéry u německé varianty <i>Signalu</i>	69-70
4.2	Konflikt okupační správy s redakcí <i>Signalu</i> v roce 1943.....	71-73
4.3	Protektorátní pozice periodika.....	73-74
4.4	Přejímání článků <i>Signalu</i> zlínským časopisem <i>Výběr</i>	74-75
4.5	Jednání o vydání českého překladu <i>Signalu</i>	76
5	<i>Signal</i> v prostoru Protektorátu – vnitřní kritika	77
5.1	Protektorát jako téma časopisu <i>Signal</i> v roce 1941.....	77-78
5.2	Pozadí protektorátního „ <i>Sonder-Heftu</i> “ z roku 1943	78-79
5.3	Obsah protektorátního „ <i>Sonder-Heftu</i> “ z roku 1943	79-81
5.4	Články přeložené do časopisu <i>Výběr</i>	81-82
5.5	<i>Signal</i> v odrazu soudobé české kultury	82-85
6	Poválečná dohra	86
6.1	Redakce z Kochstrasse a denacifikační proces	86-88
6.2	„Motorizovaný <i>biedermeier</i> “	88-89
6.3	Pozdní pohoršení	89-91
6.4	Christian Boltanski: <i>Signal</i> v moderním umění	91-92
	Závěr	93-95
	Prameny a literatura	96-99
	Zdroje příloh	100-101
	Přílohy.....	102-113

Seznam použitých zkratek

<i>AA</i>	<i>Auswärtiges Amt</i>	Ministerstvo zahraničních věcí
<i>BIZ</i>	<i>Berliner Illustrierte Zeitung</i>	název německého časopisu
<i>CEPS</i>	<i>Centropress</i>	název tiskové agentury
<i>ČTK</i>	<i>Česká tisková kancelář</i>	název tiskové agentury
<i>OKW</i>	<i>Oberkommando der Wehrmacht</i>	Vrchní velení Wehrmachtu
<i>PK</i>	<i>Propaganda-Kompanien</i>	název útvaru válečných zpravodajů
<i>Promi</i>	<i>Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda</i>	Říšské ministerstvo osvěty a propagandy
<i>RAF</i>	<i>Royal Air Force</i>	Královské letectvo
<i>RM</i>	<i>Reichsmark</i>	Říšská marka
<i>USAAF</i>	<i>United States Army Air Forces</i>	Letectvo armády Spojených států
<i>WPr</i>	<i>Abteilung für Wehrmacht-Propaganda</i>	Propagandistické oddělení Wehrmachtu

Úvod

Cesta vedoucí k této práci a jejímu specifickému tématu začala dne 17. července 2010 v malém italském městečku Levanto poblíž přístavu La Spezia. Na tamním nočním bleším trhu jsem tehdy z netečné zvědavosti zakoupil své první číslo časopisu *Signal* v italském jazyce. Z prvotní víry, že je *Signal* italským produktem, mě vytrhla zanedlouho uskutečněná obchůzka po pražských antikvariátech, kde jsem neočekávaně narazil na identické číslo, překvapivě však v němčině. S údivem jsem musel změnit svou dosavadní představu o fašistických a nacistických režimech té doby, která počítala s jistou mírou vzájemné informační a kulturní izolovanosti. *Signal* mi předložil otázku dosud nepoznané propustnosti hranic těchto států, která se po následném zjištění, že se *Signal* během druhé světové války šířil i do neutrálních zemí typu Švédska, Švýcarska, do zemí severní Afriky a Blízkého východu a krátce i do USA, stala temnou a propastnou.

A již tomu tak bývá, že se podobně temné a propastné otázky stávají předmětem horečného zájmu svých objevitelů. S prohlubujícím se studiem *Signalu* jsem narážel na zásadní potíž spočívající ve skutečnosti, že i přes svou prokazatelnou distribuci do Protektorátu Čechy a Morava není v tuzemském prostředí o tomto periodiku k nalezení jediný odborný text. Pokud je mi známo, nikdo další v českém prostředí tématem *Signalu* odborně dosud pozornost nevěnoval. Obrátil jsem se proto do zahraničí a pokusil se pro předloženou bakalářskou práci jak zrekonstruovat obraz časopisu *Signal* dle tamní literatury a pramenů, tak vytvořit vlastní příspěvek k výzkumu tohoto periodika spočívající ve zmapování jeho stop v českých archivních, literárních a filmových odkazech. Cílem této práce je vytvoření české historiografické kapitoly tohoto časopisu, která dosud zcela chybí.

Prameny

Základním pramenem pro tuto práci byl v první řadě časopis *Signal* samotný, jehož čísla si lze v tuzemských antikvariátech a na internetových aukcích snadno pořídit a to prakticky v plném rozsahu šesti ročníků. V drtivé většině v základní německé verzi, což je důležité vzhledem k tomu, že některé další jinojazyčné varianty *Signalu* trpěly translačními chybami, posunujícími jejich obsah, jak ještě bude podrobně rozebráno níže. V okamžiku dokončení této bakalářské práce měl autor v pramenné základně k dispozici celkem 108 ze 111 oficiálně vydaných čísel *Signalu*. Dosud nevyjasněnou možnost existence 112. čísla,

kteřá je rozebírána níže, se autor pokusil přiblížit skřze údajné kopie tohoto čísla, které jsou k dispozici ve Švédské národní knihovně *Kungliga Biblioteket*.

Co se týče dobových pramenů ze strany nacistického Německa, podařilo se autorovi v Národním archivu ČR objevit množství dokumentů v němčině vzniklých během Protektorátu, v nichž je podrobně rozebírán názor místní okupační správy na *Signal* a jeho distribuci mezi českou veřejnost. Přesně formulují i důvody neexistence jeho české mutace. Tyto dokumenty tvoří druhý pramenný pilíř k této práci.¹

Dále je využito stručných i obsáhlejších zmínek a narážek na *Signal* v české a evropské umělecké kultuře, a to jak v literární, tak filmové podobě. Jedná se o výstižné ukázky vztahu soudobé společnosti k tomuto časopisu, jeho obsahu a charakteru.

Odborná literatura

Zájem o časopis *Signal* je dlouhodobě velmi roztráštěný a nesourodý. Počet vážně míněných odborných prací, které se nesnaží komerčně těžit z přitažlivosti propagandistického obsahu tohoto periodika, by se dal pravděpodobně sečíst na prstech jedné ruky a to v celoevropském měřítku. Důvody této skutečnosti stojí za ucelený rozbor: základním nedostatkem při hledání literatury o *Signalu* je jeho samotný charakter. Časopis, jenž byl navržen, psán a z nezanedbatelné části i tištěn v Německu, nebyl již z principu uveden na tamní trh a krom úzkého okruhu jeho tvůrců a osobností z vedení nacistického Německa byla povědomost o jeho existenci, zejména v době trvání druhé světové války, v zemi jeho původu zanedbatelná. To se změnilo až po dlouhé době v 60. letech, kdy začala západoněmecká média odkrývat překvapivou skutečnost, že dřívější nacističtí propagandisté měli více jak dvě poválečná desetiletí přímý vliv na údajně denacifikovaný tisk. Současně s těmito zprávami se začaly množit edice a reprinty obsahu časopisu *Signal*, které však k uchopitelnosti celé věci nijak nepřispěly a vydaly se cestou komerční popularizace lehce zneužitelného a dezinterpretovatelného materiálu. Jejich zenit nastal v 70. až 80. letech. Dodnes tvoří nepřehlédnutelnou většinu literatury, která je na toto téma sehnatelná.²

V době největšího rozmachu *Signalu* bylo do všech koutů Evropy a mnohdy i za její hranice rozšiřováno až 2,5 milionu výtisků každého čísla. V těchto zemích, ať už máme na

¹ *Jednání o vydávání české verze časopisu Signal*, Národní archiv ČR, fond č. 1464, inv. č. 1261, sg. 110-12/87. *Hodnocení časopisu Signal*, Národní archiv ČR, fond č. 1464, inv. č. 1260, sg. 110-12/86.

² Např.: MAYER, Sydney Louis: *Best of Signal: Hitler's Wartime Picture Magazine*. London: Hamlyn, 1984. MAYER, Sydney Louis: *Signal – Years of Triumph (1940-42)*. London: Bison Books Ltd., 1978. MAYER, Sydney Louis: *Signal – Years of Retreat (1943-44)*. London: Bison Books Ltd., 1979. STEFFAHN, Harald: *Dokumentation >Signal<*. Hamburg: Jahr-Verlag KG, 1977.

mysli Německem přímo obsazené státy, nebo země neutrální, jako např. Švédsko, Švýcarsko či Španělsko, byla jeho přítomnost mnohdy vnímána jako funkční součást německé okupace či hrozby touto okupací. I přes oslnivý úspěch a čtenost v tamních zemích nebyl bezesporu chápán zcela kladně, během války docházelo k mnoha případům sabotování jeho distribuce a dokonce k dílčím případům parodování a napodobování odbojovými organizacemi. Po skončení války se jednalo o reminiscenci na její dusnou atmosféru. Kdo za války *Signal* kupoval a četl, na něj raději rychle zapomněl nebo se jeho čísel zbavil, aby nebyl nařčen ze sympatizování s jeho obsahem. Po roce 1945 neměl vně Německa žádný odborník po dlouhou dobu zájem tento cizorodý dovoz zkoumat.

A zde se dostáváme k jádru problému. V Německu, kde byla činná redakce tohoto časopisu a kde se nachází drtivá většina archiválií spojených se *Signalem*, jej nikdo neznal a dodnes zná jen málokdo. A naopak – ve všech okolních i vzdálenějších zemích, kde byla přítomnost časopisu denním chlebem okupační reality a kde je na antikvariátním trhu snadná možnost obstarat si pramennou základnu tohoto periodika, je vnímán jako cizorodý prvek nepřátelské moci bez hlubšího vztahu se zemí svého výskytu. Jakýkoli výzkum *Signalu* je tak rozkročen nad propastným problémem, který spočívá v tom, že se zájem o časopis a podklady k němu míjejí v prostoru a snad i v čase. Na platnost této skutečnosti musí zájemce o toto téma dříve či později narazit a seznat, že je třeba procestovat či alespoň kontaktovat více zemí, tamních obchodníků a archivů, než si může o historii časopisu udělat hlubší obraz.

Literární základna této práce je tak široce rozkročena po celé Evropě a zaujímá odborné i populárně naučné publikace v celkem sedmi evropských jazycích. Úroveň jejich kvality je v práci navzájem porovnávána.

Z české odborné literatury byly v práci využity především teoretické práce a práce zaměřené na protektorátní tisk a jeho mantinely, které vytvářela okupační správa.

Teorie a metodologie

Předložená práce se věnuje tématu, které nebylo patrně v českém prostředí nikdy zpracováváno, v zahraničí však nalezlo jistou základnu odborné literatury. V předchozím odstavci odborné literatury zmíněná dichotomie mezi nevědomostí o časopisu *Signal* v Německu a relativním nezájmem o něj v okolních, kdysi okupovaných či neutrálních státech, měla v první řadě za dlouhodobý důsledek tu skutečnost, že nebyla prozkoumána pramenná základna po bývalých nacistických úřadech, jejichž tématem sporů i spolupráce časopis dlouhodobě byl. Fondy této povahy jsou k nalezení v mnoha německých archivech.

Tento vážný nedostatek k výzkumu celé problematiky do vlastních rukou vzal a do vyčerpávajících detailů jako první v Německu zpracoval berlínský historik Rainer Rutz, jehož stěžejní práce s názvem *Signal – Eine deutsche Auslandsillustrierte als Propagandainstrument im Zweiten Weltkrieg* z roku 2007 tak zacementovala dosud největší mezeru v tématu. Přestože se jeho kniha soustředila i na zahraniční reakce na časopis a vnější tlak na jeho obsahové změny, zůstává svým těžištěm ve značné míře soustředěna na interní dokumenty nacistických úřadů a poskytuje tak dostatečný prostor k mapování historie *Signalu* mimo zemi jeho původu. Tímto směrem se vydala i předložená práce. Ta se vůči Rutzovi jako autorovi, který téma *Signalu* zdánlivě snad dokonale vyčerpал, vymezuje v několikerém směru:

- 1) Ústřední redakce časopisu *Signal*, která se nacházela na berlínské Kochstrasse, zaznamenala přímý zásah při jednom z nejtěžších náletů na německé hlavní město dne 3. února 1945. Žádné přímé dokumenty z jejích fondů se pravděpodobně nedochovaly. Rutzova kniha tak z velké části čerpá německé archivní prameny ze sekundárních zdrojů, např. Vrchního velení Wehrmachtu, Říšského ministerstva osvěty a propagandy či Říšského ministerstva zahraničních věcí, které byly s redakcí v kontaktu. Tuto skutečnost je třeba zohlednit a zvážit míru autenticity, kterou mohou tyto prameny k záznamu časopisu poskytnout.
- 2) Rainer Rutz pro svou knihu sice nashromáždil a prostudoval všech šest ročníků sledovaného časopisu, patrně však z větší části v jeho mateřské, tedy německé variantě. Sám v textu nepřímou připouští, že k odchylkám v neněmeckých překladech, které byly určitě častým jevem, ponechává nadále prostor k výzkumu.
- 3) Rainer Rutz se tématu *Signalu* v Protektorátu Čechy a Morava věnuje pouze velmi okrajově a skutečnost, že nevznikla česká jazyková mutace tohoto periodika, interpretuje pomocí argumentů, které má tato práce za cíl vyvrátit na základě tuzemských archiválií, které ve své knize nezohlednil.

I přes tyto dílčí postřehy je nutné konstatovat, že mezi ostatními tituly odborné literatury je Rutzova práce kvalitativně na nejpřednějším místě a i vzhledem k jejímu ojedinělému zaměření a záběru jsou mnohé její vývody natolik vyčerpávající, že je nelze než zrekapitulovat. Ostatní cizojazyčné odborné texty zabývající se přímo *Signalem* jsou často zaměřeny čistě regionálně, jak tomu je v případě prací Poláka Krzysztofa Woźniakowského, dánské dvojice Haarløv – Fledelius či švédské Böhme – Schön, nebo ohraničené velmi specifickým tématem. Takový je případ Francouze Sébastiena Saura a jeho krajana Christiana Boltanského. Krom nich se za poslední půlstoletí objevilo ještě mnoho reprintových edic,

kteří se snaží především využít propagandistický obsah *Signalu* komerčně. Jejich přínos je velmi omezený a mnohdy uvádějí ve svých krátkých úvodních zavádějící informace.

Všechny výše uvedené tituly byly, mnohdy s potřebným kritickým komentářem, v předložené práci použity. Z internetových pramenů jsem se rozhodl využít především stránky uznávaného německého badatele Alexandra Zöllera a online-archivu španělské Univerzity Krále Juana Carlose v Madridu, která až do jara 2012 poskytovala jinde nevídaný rozsah takřka všech jazykových mutací *Signalu* ve skenované formě. Používám jejich poznatků i přesto, že je příslušný internetový odkaz od té doby nefunkční, spoléhaje se na dobré jméno této instituce.

Práce, vystavěná klasickou historickou metodou, je ve výsledku členěna na dva celky. První se soustředí na historii *Signalu* v evropském a druhý v českém, resp. československém kontextu. Oba celky se dále dělí na vnitřní a vnější kritiku. Tyto dva termíny jsou v odborné veřejnosti často kritizovány pro svoji nejasnou definici. Proto je třeba objasnit, že v případě předložené práce je vnější kritikou míněn výzkum vzniku a personálního zákulisí časopisu, jeho jazykové varianty, mezinárodní reakce na něj, kvantitativní otázky produkce či způsoby distribuce; kritikou vnitřní je pak míněna analýza textového a fotografického obsahu časopisu během války, vliv personálního složení týmu redakce (především šéfredaktorů) a místní cenzury na jeho vnitřní podobu. Termín exkurz je pro krátkou vloženou kapitolu o odbojové reakci na *Signal* použit proto, že se v ní vnitřní a vnější kritika neoddělitelně mísí, což ji činí nezařaditelnou. Počáteční kapitola mapující (od první světové války se vyvíjející) myšlenku na vznik časopisu tohoto žánru a kapitola závěrečná, jenž se soustředí na osudy členů redakce *Signalu* a obraz tohoto periodika po roce 1945, tvoří jen logické dodatky ke stavbě této práce.

1 Kořeny ambicí německé zahraniční propagandy a pozadí vzniku *Signalu*

Pokud chceme poodhalit kořeny příčin toho, proč se nacistická propaganda krátce po rozpoutání druhé světové války vytasila s natolik specifickou koncepcí zahraničního periodika, jakým byl *Signal*, musíme se nejprve vrátit zpět do té první. Obě nepřátelské strany experimentovaly již před rokem 1918 s propagandistickou argumentací, jejímiž předměty byla např. vina za vypuknutí války, vytváření iluze o vítězství či demoralizace nepřítele.³

Když válka skončila, rozhořela se uvnitř poraženého Německa debata o příčinách, které vedly k jeho zhroucení. Krom výrazné a známé teorie o „dýce do zad“ (tzv. *Dolchstoßlegende*) se objevil i méně častý názor, který za jeden z nezanedbatelných faktorů kolapsu válečného úsilí na podzim roku 1918 považoval dohodovou propagandu, která byla infiltrována zvnějšku.⁴ Teze, že právě ona nesla svůj díl viny na demoralizaci německé veřejnosti, kterou nedokázala císařská strana dostatečnými protiargumenty dorovnat,⁵ byla zohledněna a role propagandy pro další válečné konflikty skrze ni patřičně modifikována. Téma tzv. „*verlorene Propagandaschlacht*“ (tj. „ztracené propagandistické války“) se stalo již ve Výmarské republice velmi frekventovaným.⁶ Po nástupu nacionálních socialistů, kteří v propagandě našli jeden z hlavních nástrojů svého úspěchu, tento proces rozhodně nepolevil a splynul s jejich propagandistickou koncepcí.

1.1 Propagandistické ambice Wehrmachtu

Tvůrcem a hlavní postavou nacionálně socialistické propagandy byl bezesporu říšský ministr osvěty a propagandy Joseph Goebbels. Později vzniknuvší *Signal* přesto ani v nejmenším nebyl produktem jeho úřadu (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*, dále jen *Promi*),⁷ i když se tak *Signal* na první pohled může jevit. „*Vsugerované spojení osobnosti Goebbelse a nacionálně socialistické propagandy je ke škodě tak velké a hluboké, že se konkurenční propagandistické instituce Třetí říše jen vzácně dostávají do*

³ VERNER, Pavel: *Propaganda a manipulace*. Praha: Univerzita Jana Ámose Komenského, 2011, s. 49.

⁴ RUTZ, Rainer: *Signal – Eine deutsche Auslandsillustrierte als Propagandainstrument im Zweiten Weltkrieg*. Essen: Klartext Verlag, 2007, s. 25.

⁵ BLANK, Margot: *Propagandafotograf im Zweiten Weltkrieg: Benno Wundshammer*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2014, s. 32.

⁶ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 26.

⁷ *Promi* byla v té době obecně používaná zkratka pro tuto instituci s jinak tak složitě dlouhým názvem.

zorného pole.“⁸ Tyto instituce byly tak silné, že se *Signal* Goebbelsovi nikdy nepodařilo zcela ovládnout. Kdo ale byli tito lidé?

S čím dál tím vyšší pravděpodobností brzkého vypuknutí další války se postupem 30. let stávala otázka toho, jak se vyvarovat opakování výsledků propagandistické infiltrace z období před rokem 1918, pro Wehrmacht stále více palčivou. Úsilí otočit tento nástroj ve prospěch Německa vyústil již před rokem 1939 v několik pokusů o zahraniční propagandistické periodikum, nicméně s mizivými výsledky.⁹

Tyto snahy nebyly očividně dosti konzistentní, a tak se Vrchní velení Wehrmachtu (*Oberkommando der Wehrmacht*, dále jen *OKW*) pro tyto účely rozhodlo 1. dubna 1939 vytvořit zcela nový úřad – *Abteilung für Wehrmacht-Propaganda*¹⁰ (zkráceně *OKW/WPr*, dále jen *WPr*).¹¹ Ten měl v kompetencích veškerou propagaci Wehrmachtu ve formě tisku, rádia, filmu, letáků i plakátů. Vedle mediálních kampaní na území Říše rozvíjel tento orgán také plány na zahraniční projekty, které měly zpopularizovat německé vojenské úspěchy v neutrálních a spřátelených státech. Úřad *WPr* se pro tyto účely dělil na dílčí sekce:¹²

WPr I = vedení propagandy a její organizace

WPr II = řízení vnitřní propagandy ve vojsku

WPr III = otázky vojenské cenzury

WPr IV = zahraniční propaganda, zpracování zahr. tisku a metod nepřátelské propagandy

Ředitelem *WPr* byl jmenován *Oberstleutnant* Hasso von Wedel, který se sice profesně propagandou zabýval teprve od roku 1937, tento nedostatek však patrně vyvažoval loajalitou k NSDAP.¹³ Do čela podřízeného oddělení *WPr IV* byl dosazen Dr. Albrecht Blau, studovaný psycholog a odborník na válku vedenou slovem.¹⁴ Úkolem *WPr IV* bylo psát texty pro cizojazyčné časopisy a cizojazyčný rozhlas, generovat hlášení a dementí pro zahraniční propagandu, ovlivňovat nepřátelská média, mínění v nepřátelských armádách a hospodářství či usměrňovat válečné zajatce.

Pro svou specifickou činnost byla sekce *WPr IV* obsazena především lidmi, kteří byli vysokoškolsky vzděláni v cizině. Zkušenosti s daným jazykem a obyvateli zahraniční země se zde cenily především. Pokud lze soudit z personálního složení *WPr IV*, patrně se na členství v NSDAP a bezchybných ideologických názorech striktně netrvalo.

⁸ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 17.

⁹ DOLLINGER, Hans – BOELCKE, Willi: *Faksimile Querschnitt durch Signal*. Stuttgart: Motorbuch-Verlag, 1976, s. 5.

¹⁰ V doslovném překladu „Oddělení pro propagandu Wehrmachtu“.

¹¹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 29.

¹² Tamtéž, s. 33.

¹³ Tamtéž, s. 29.

¹⁴ Tamtéž, s. 35.

1.2 Idea zahraničního propagandistického časopisu

V září 1939 se projekt budoucího *Signalu* v oddělení *WPr IV* výrazně posunul. Dr. Blau si pro vytvoření návrhu budoucího cizojazyčného časopisu vybral dva nové spolupracovníky – *Leutnanta* Fritze Solma, průbojného kariéristu a absolventa newyorské Kolumbijské univerzity,¹⁵ a Paula Leverkuehna, jehož přinejmenším pestrou předchozí kariéru shrnuje následující medailonek: „*Vystudovaný právník o sobě nechal vědět již v první světové válce, když se jako adjutant vicekonzula v tureckém městě Erzurum podílel na guerilových aktivitách na turecko-perské hranici. Ve 20. letech pracoval jako advokát pro Ministerstvo zahraničí a řídil jistou newyorskou banku. Stejně jako Solm, který mu mj. roku 1932 pomohl skrze své konexe sehnat zaměstnání, si pěstoval kontakty v USA a ve stranické hierarchii [NSDAP] měl stejně jako Solm zanedbatelné místo.*“¹⁶ Vliv důvěrné zkušenosti dvojice Solm – Leverkuehn s americkými poměry lze pro pozdější výslednou podobu *Signalu* jen stěží přecenit. Podobnost s americkými protějšky, jako byla periodika *LIFE* či *TIME*, je v tomto světle již méně překvapivá.

Na přelomu let 1939/1940 pokročily představy o budoucím zahraničním časopisu Wehrmachtu natolik daleko, že bylo možno ve *WPr* vytvořit jeho následující charakteristiku: „*Nový časopis nabídne možnost působivě přinést před zraky zahraničí sílu, moc a výkon německé branné moci a kromě toho sdílet představy o politickém vytyčení a podstatě nacionálního socialismu v neutrální podobě, která se od běžně šířených propagandistických letáků zcela liší.*“¹⁷ Zcela se lišila předně od vnitřní německé propagandy. Jak je evidentní, počítalo se již v tomto prvotním stadiu u budoucího periodika s jeho výjimečným zaměřením, potažmo s nepublikovatelností u německé veřejnosti, která by v něm mohla rozpoznat kontrast, kterým se Říše prezentovala uvnitř a navenek. Zároveň s výše citovanou anotací byly konkretizovány i proporce periodika. Mělo se jednat o čtrnáctideník vydávaný v (prozatím) třech jazycích – němčině, francouzštině a angličtině. Cenově měl být srovnatelný s anglickou a francouzskou konkurencí. Z celkem 32 stran mělo být osm stran dvoubarevných (černá a červená) a čtyři v plné barvě. Formát byl zvolen stejný jako u tzv. *Reichssportblattu*, tedy 26,5 x 36,5 cm.¹⁸ Plánovaný název periodika měl znít 39.¹⁹ Nakonec se od tohoto návrhu

¹⁵ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 36-37.

¹⁶ Tamtéž, s. 38.

¹⁷ RUTZ, Rainer: *Alte Netze – neu gestrickt*. In: SCHÜTZ, E. – HOHENDAHL, P.: *Solitäre und Netzwerker. Akteure des kulturpolitischen Konservatismus nach 1945*. Essen: Klartext Verlag, 2009, s. 169.

¹⁸ Není jistě náhodou, že prakticky identické rozměry měl také americký časopis *LIFE*, který byl *Signalu* velmi pravděpodobně též vzorem. Je tedy diskutabilní, které inspiraci dát větší přednost.

¹⁹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 45.

ustoupilo, neboť by odkaz na rok 1939 brzy zjevně ztratil na aktuálnosti. Kdy a kdo vymyslel název *Signal*, není z dostupných pramenů zjištělné. Tento název měl pravděpodobně evokovat asociace jako procitnutí či varování.²⁰ Zároveň byl upřednostněn pro svou minimální lingvistickou variabilitu, prakticky ve všech evropských jazycích měl totiž stejný význam.²¹ Je nutné podotknout, že identický název byl posléze použit, nejspíše bez souvislosti, hned několika časopisy poválečné éry. Tuzemským příkladem je časopis *Signál* pro dospívající mládež socialistického Československa vzniknuvší v 60. letech.

1.3 Ohraničení kompetencí v zahraniční propagandě

Předchozí pasáže nám ale stále ještě neobjasňují, proč se posléze v případě vydání zahraničního časopisu neobrátilo *WPr* na Goebbelsovo *Promi*, nebo nejednalo rovnou samostatně, nýbrž požádalo o pomoc možná poněkud překvapivě Ministerstvo zahraničních věcí (*Auswärtiges Amt* – dále jen AA). Důvodem byl dokument z 8. září 1939, který na žádost Joachima von Ribbentropa podepsal Adolf Hitler. Opravňoval Ribbentropův úřad k vedení přímé i nepřímé zahraniční propagandy a de facto si tak na úkor *Promi* zajistil monopol v tomto odvětví. Nejdůležitější pasáží dokumentu je bod č. 5, který mj. hlásá: „V oblasti vněpolitické propagandy, tzn. té propagandy, která se přímo či nepřímo obrací do zahraničí, uděluje všeobecné direktivy a pokyny říšský ministr zahraničí do té míry, pokud nebudou osobně nucen přikázat jinak. Veškerý propagandistický aparát Říšského ministerstva propagandy je praktickému naplnění tohoto příkazu k dispozici. Dokud Ministerstvo zahraničí podobnými nařízeními již disponuje, nemá být jejich účinnost nijak svazována.“²² Ribbentropovi se podařilo postavit celou dosavadní Goebbelsovu činnost za hranicemi Říše na hlavu. Nabízí se otázka, zda měl Hitler v natolik důležitém momentu, jakým byl právě jím rozpoutaný evropský konflikt, zapotřebí zbytečně znehlednit rozdělení autority v tak klíčovém elementu – vlastní propagandě? V odborné literatuře není pozadí Ribbentropova vítězství z 8. září 1939 srozumitelně objasněno. Krom cílené Hitlerovy aplikace zásady „rozděl a panuj“²³ a dlouhodobé nevráživosti mezi oběma ministry lze též předpokládat, že se jednalo o Ribbentropův rychlý tah, kterým chtěl náležitě zužitkovat

²⁰ BÖHME, Klaus-Richard – SCHÖN, Bosse: *Nazitysklands propaganda i Sverige 1941-45*. Stockholm: Bokförlaget DN, 2005, s. 13.

²¹ HAARLØV, Viggo – FLEDELIUS, Karsten: *Signal - nazisternes propaganda-billedblad i Danmark under anden verdenskrig*. København: Forlaget Komma, 1979, s. 8.

²² Dokument je v této práci v českém překladu, který provedl autor, k dispozici v příloze (str. 102-103). Zdroj: MOLL, Martin: „*Führer-Erlasse*“ 1939-1945. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1997, s. 92.

²³ HAARLØV, V. – FLEDELIUS, K.: *Signal*, cit. dílo, s. 7.

kladné body získané u Hitlera za nedlouho předtím uzavřený pakt se Sovětským svazem. Argument, že měl úřad AA v německé politice monopol na zahraničně vydávaný tisk již dávno před rokem 1933, hrál v tomto případě patrně jen doplňující úlohu.²⁴ Hitler si byl pravděpodobně nedostatku tak náhlého rozhodnutí vědom, a tak zmíněný dokument uzavřel slovy: „*Konflikty, které se v praxi vyskytnou, jsou k řešení výhradně mezi říšským ministrem zahraničí a říšským ministrem propagandy, aby byly vyjasněny a odstraněny. Jednou pro vždy do budoucna zakazují převádění takovýchto názorových rozporů či neshod na mou osobu, s tou výjimkou, pokud se k jednání nebudou hlásit oba pánové společně.*“²⁵ Jak Hitler sám předpokládal, vypukla malá byrokratická válka, která po zbytek té světové ovlivňovala vztahy mezi vysokými říšskými úřady a také na ní závisel osud *Signalu*. Jeho redakce mezi oběma výše jmenovanými úřady později kličkovala – s *Promi* byla vedena spolupráce při vydávání *Signalu* na okupovaných územích a s AA v případě vydávání v neutrálním a spřáteleném zahraničí.²⁶

1.4 Výběr vydavatele a Goebbelsův odpor

Těž výběr vydavatele byl ukázkovým příkladem politických turbulencí uvnitř říšského aparátu. *WPr* mělo na výběr ze tří kandidátů, kteří byli s to časopis dlouhodobě vydávat. Jednalo se o *Eher Verlag*, *Verlag „Die Wehrmacht“* a *Deutscher Verlag*.²⁷ To, že *WPr* již od samého počátku počítalo s *Deutscher Verlag*,²⁸ mělo nejspíše hned několik důvodů – *Deutscher Verlag* měl tiskárnu v Berlíně-Tempelhofu, patřící mezi nejmodernější na světě; vítanou byla také skutečnost, že měl filiálky v zahraničí, což se v případě *Signalu* více než hodilo; a konečně *WPr* a *Deutscher Verlag* měly již neformální vztahy díky předešlým zakázkám.²⁹ Navíc zněl již pouhý název vydavatele v zahraničí neutrálně. U zbývajících dvou vydavatelů je možné jejich neúspěch v tomto smyslu snadno vysvětlit. *Verlag „Die Wehrmacht“* byl vyloučen už jen kvůli názvu, neboť by v zahraničí vlastně oznamoval „příchod“ Wehrmachtu a zkomplikoval pozici časopisu. A *Eher Verlag* měl v zahraničí vskutku nevalnou pověst kvůli své roli dvorního vydavatele NSDAP. Právě *Eher Verlag* totiž

²⁴ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 40.

²⁵ MOLL, Martin: „*Führer-Erlasse“ 1939-1945*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1997, s. 92.

²⁶ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 41.

²⁷ Tamtéž, s. 54.

²⁸ *Deutscher Verlag* byl před svou arizací (r. 1934) a přejmenováním (r. 1937) slavným *Ullsetein-Verlagem*. Byl terčem kritiky nacistů za svou „liberálnost a židovskost“. Původní majitelé ho museli r. 1934 prodat pod cenou státu. Nový *Betriebsführer* Max Wießner se z *Deutscher Verlag* snažil udělat „vzorový árijský podnik“, což se mu bezezbytku podařilo.

²⁹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 53.

po celou dobu své existence vydával stranický tisk – *Völkischer Beobachter* a *Illustrierte Beobachter*.³⁰ A nejen to. Právě z *Eher Verlag* putoval každý výtisk Hitlerovy knihy *Mein Kampf*, který byl mezi léty 1925 a 1945 v Německu vydán. Není ovšem překvapující, že se díky těmto aktivitám *Eher Verlag* po roce 1933 dostal v říšské hierarchii velmi vysoko. Jeho ředitel Max Amman se stal roku 1933 prezidentem Říšské tiskové komory a říšským vedoucím NSDAP pro tisk.³¹ Neovládal tak již pouze své, nýbrž veškerá německá vydavatelství – včetně *Deutscher Verlag*. Bylo tedy zřejmé, že se nacistickému vlivu *WPr* nevyhne, přesto zvolilo menší zlo a oprostilo se tím od přímého stranického vlivu, který by nebyl zadržitelný.

Již 12. února 1940 prokazoval Goebbels na každodenní ministerské konferenci *Promi* „*nekompetentnost Wehrmachtu k vydávání zahraničního ilustrovaného časopisu*“.³² Přešel do protiútoků s vlastním zahraničním časopisem – *Das Reich*, který měl také vydávat *Deutscher Verlag*. Tlak *WPr* a *AA* na spuštění *Signalu* na jedné straně se spolu s neméně intenzivní snahou *Promi* jej zhatit na straně druhé nezadržitelně stupňoval. Nakonec se dne 29. února 1940 dohodly všechny výše jmenované strany (*Promi*, *AA*, *WPr* a *Deutscher Verlag*) na mnohostranných ústupcích, které nikomu z účastníků nescházely ruce. Goebbels se prakticky zřekl snahy o ovládnutí či odstranění projektu *Signal*. Nedával to na sobě však znát. V jeho (jinak tak detailních) denících hraje tento časopis krom několika zmínek prakticky jen zanedbatelnou roli.³³ Dá se říci, že pokud Goebbels nemohl svoji konkurenci ovládnout nebo paralyzovat, raději ji ignoroval.³⁴ Mohl si tím alespoň navenek zachovat tvář neomezeného vládce německé propagandy. V tomto ohledu se mu jeho přístup skutečně vyplatil, jak již bylo řečeno výše.

³⁰ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 54.

³¹ VITKINE, Antoine: *Mein Kampf: příběh jedné knihy*. Praha: Paseka, 2010, s. 48.

³² RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 58.

³³ Mezi tyto zmínky patří např.:

Zápis z 19. 5. 1940: „*Nové vydání našeho ilustrovaného Signalu přezkoumáno a opraveno. Je vynikající v každém ohledu.*“ Zdroj: http://www.signalmagazine.com/research_02.htm

Zápis z 23. 5. 1940: „*S Lechenpergem jsem projednal práci ‚Berliner Illustrierte‘. Dávám mu více volnosti v rozvoji. Náklad 2,7 mil. ‚Signal‘ je pod příliš silným vlivem Wehrmachtu. Pověřuji Kurzbeina, aby to odstranil.*“

In: GOEBBELS, Joseph: *Deníky 1940 – 1942*. Praha: Naše vojsko, 2010, s. 60.

³⁴ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 54.

1.5 Jednotky *Presse-Kompanien*

Hlavním nástrojem *WPr*, bez kterého by byla jakákoli mediální činnost jen stěží myslitelná, byly tzv. *Propaganda-Kompanien* (zkráceně a dále jen *PK*).³⁵ Ve své době se jednalo o průlomovou organizaci, jejímž základem byly do armády dobrovolně vstoupivší fotografové, kameramani, žurnalisté či malíři.³⁶ *PK*-jednotky se začaly formovat nedlouho před polským tažením roku 1939 a na straně západních spojenců nenacházely svého času obdoby.³⁷ Tradičně civilní válečné dopisovatele nacisté nahradili profesionály přímo zařazenými do vojenských formací. Tento krok byl obhajován zvýšením autenticity výsledné zpravodajské produkce, jak posléze objasňoval *Signal* i ve svém obsahu: „*Kdo má pochopení pro ducha, kterým oplývá a je prosycen Vůdcův Wehrmacht, ten ví, že by bylo hříchem proti tomuto duchu, kdyby byly bojující jednotky doprovázeny fotografujícími civilisty. Německý voják je skromný a klidný. Stejně, jako se mu těžce mluví o sobě a jeho činech, tak by se též bránil tomu, aby se jeho bojovnost, jeho obětavé nasazení, jeho přátelská připravenost ku pomoci či dokonce jeho smrt stala objektem senzacechtivé reportáže. [...] Jen ten, kdo sám čelil tváří v tvář smrti, získal právo vypovídat obrazem o bojích a umírání mužů. Odhalit v obraze duši německého vojáka, to je dovoleno jen jedinému – jeho kamarádovi!*“³⁸ Zároveň s tím však šla ruku v ruce i nová forma selektivnosti výsledných fotografií a filmů. Armádní monopol na obraz války z německé strany nebyl jistě bez vlivu ani na počet zaznamenaných válečných zločinů nacionálního socialismu, kterých se zachovalo ze strany *PK* skutečně nemnoho. Mnohdy byly členové této organizace za vytváření podobných důkazů i perzekuováni.³⁹

Celkem asi 15 000 členů *PK*⁴⁰ prošlo frontami druhé světové války a pořídilo několik milionů fotografií. Ve většině případů se nejednalo o plně profesionální žurnalisty, hráli svou dvojroli např. v úloze střelce na palubě bombardéru či radisty v tanku, aby měli dobrý přehled o bojové situaci. Tato exponovaná místa k pořizování snímků, při nichž mnozí členové *PK* přišli i o své životy,⁴¹ však nezaručovala jejich výslednou vypovídající hodnotu.

³⁵ Zkratka *PK* se přestala užívat roku 1943, kdy se *Propaganda-Kompanien* přejmenovaly na *Propaganda-Truppen (PrT)*. Pro zpřehlednění práce je v celém jejím rozsahu používána jen původní varianta názvu *PK*.

³⁶ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 398.

³⁷ BLANK, Margot: *Propagandafotograf im Zweiten Weltkrieg: Benno Wundshammer*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2014, s. 16.

³⁸ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 1/1941 v němčině, s. 3.

³⁹ BLANK, Margot: *Propagandafotograf*, cit. dílo, s. 29.

⁴⁰ Tamtéž, s. 7.

⁴¹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 158.

Řadový člen *Propaganda-Kompanien* neměl žádný vliv na to, jak se s výsledky jeho práce naloží.⁴² Fotografie byly vyvolávány přímo na frontě a poté s příloženými informacemi odesílány do tzv. *Bildpresseamtu* (ve volném překladu „*Obrazové a tiskové kanceláře*“) pod patronací *Promi* do Berlína. Po náležité cenzuře byl jejich výběr poskytnut tzv. *Bildagenturám* (ve volném překladu „*Obrazovým agenturám*“), které materiály nabízely dále do médií. Jednalo se o dlouhý a složitý proces, během něhož byly snímky poškozovány retuší, ořezy, pozměňovanými názvy či ve výsledku domyšlenými okolnostmi vzniku, pokud nebyly v dostatečném rozsahu k dispozici.⁴³ Vady však neměl jen mediální systém v zázemí, už samotní váleční reportéři své snímky často aranžovali či doplňovali dobrodružnými komentáři dobarvujícími realitu navzdory, či právě proto, že obdrželi direktivu znějící: „*Musí se bezpodmínečně brát zřetel na to, aby hlavním pravidlem reportáže byla živelnost. Snímky vyzářující nastavenost a snímky ‚mrtvé‘ ničí publicistický efekt reportáže.*“⁴⁴

S odstupem času se tedy dá armádní monopol na mediální obraz války, přinejmenším v případě nacistického Německa, považovat za výrazný handicap, kterým jsou tyto prameny pro současné badatele stíženy. I přesto, že se výše uvedené úpravy valné většiny produkce jednotek *PK* netýkají,⁴⁵ nedají se mnohdy u dochovaného materiálu identifikovat a jeho výzkum tak požaduje ta nejpřísnější posuzovací kritéria.

To vše platilo i v případě *Signalu*, navzdory tomu, že jeho 20-30 elitních žurnalistů, kteří si dali skupinový název *Signal-Staffeln*,⁴⁶ pracovalo prakticky bez ohledu na striktnější pravidla *PK*. S titulem *Kriegsberichter zur besonderen Verwendung* se chráněnci tohoto časopisu pohybovali prakticky libovolně po Osou dobytém prostoru a mohli si dovolit ignorovat jakoukoli závislost či podřízenost na konkrétní frontové jednotce.⁴⁷ Členové *Signal-Staffeln* se zodpovídali výhradně své redakci u *Deutscher Verlag* a oddělení *WPr IV*.

1.6 Kult a úskalí barevné fotografie

Signal by patrně nikdy nezanechal v dějinách žurnalistiky tak výraznou stopu bez své největší přednosti – barevné fotografie. Ta v oné době ještě zdaleka nepatřila k běžné žurnalistické praxi.

⁴² BLANK, Margot: *Propagandafotograf im Zweiten Weltkrieg: Benno Wundshammer*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2014, s. 7.

⁴³ Tamtéž, s. 22-24.

⁴⁴ Tamtéž, s. 25.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 155.

⁴⁷ BLANK, Margot: *Propagandafotograf*, cit. dílo, s. 84.

Pokusy vytvořit barevný snímek byly sice staré jako sama fotografie, první vážnější úspěchy se ale dostavily až na přelomu 19. a 20. století. Proslulými se staly zejména prototypy barevných diapozitivů ruského fotografa Sergeje Prokudina-Gorského. Tyto a podobné pokusy se ale v denním tisku neobjevily, protože ten ještě nebyl natolik technicky vyspělý, aby je uveřejnil. Je těžké říci, kdy přesně se podařilo tento neduh odstranit. Jedním z nalezitelných dat je rok 1937, kdy fotograf jménem Gerty Sheedy, který byl svědkem exploze vzducholodi LZ-129 *Hindenburg*, měl při té příležitosti náhodou ve fotoaparátu barevný diapozitiv *Kodachrome*. Jeho snímky se pak v barvě objevily v newyorském *Sunday Mirror* dne 23. května 1937.⁴⁸ V době 30. a 40. let existovaly pouze dva filmové materiály, které spolu mohly na poli barevné fotografie kvalitativně soupeřit. Jednalo se o americký *Kodachrome* (zaveden 1935) a německý *Agfacolor* (zaveden 1936).⁴⁹ *Agfacolor* byl slavnostně uveden na XI. Olympijských hrách v Berlíně a senzaci způsobil hlavně mezi amatéry, neboť jak již bylo řečeno výše, neměli tento film profesionálové zatím kde otisknout, a tudíž o něj neměli takový zájem. V návaznosti na to se objevilo mnoho fotografií, které na diváka měly v první řadě působit svou barevností, nikoliv obsahem. Tento neduh stíhal barevnou fotografii až do doby, kdy si na barevný film fotografové zvykli a přestali se na barevnost soustředit jako na dominantní prvek. To ale trvalo velmi dlouhou dobu a ani *Signal* se tomuto žánrovému neduhu nevyhnul, když se na jeho stránky barevné snímky, díky moderním tiskařským strojům *Deutscher Verlags* v tiskárně ve čtvrti Tempelhof, konečně dostaly. Do té doby se podobné technologie využívaly převážně pro umělecké publikace s potřebou co nejpřesnějších reprodukcí děl. *Signal* se stal přímým dědicem této skutečnosti, vydavatelství na jeho barevné přílohy totiž využívalo tzv. *Kunstpapier*, vysoce kvalitní křídový materiál v ostatních žurnalistických periodikách prakticky nevyužívaný.⁵⁰

Kunsthistorik Hans Georg Hiller von Gaertringen, který na díle Hitlerova osobního kameramana Waltera Frentze ve své knize ilustruje zavádějící podtext nacistické ilustrované žurnalistiky, k tématu manipulace s barevnou fotografií v takovém prostředí dodává: „*Fotografie je nutno zkoumat jako samostatné historické prameny a odhadovat stupeň jejich inscenovanosti. [...] Fotografie zobrazují realitu. Jsou ale vždy pouhými výstřižky celku, jak prostorově, tak i časově. [...] Barva [v Signalu] nesloužila jako experiment, nýbrž jako podpora emociálně zabarvitelného obrazového obsahu. [...] Propagandě přišla barevná fotografie velmi vhod. Měla dokázat, že lidé řídící stát jsou z masa a kostí. Pro dnešního*

⁴⁸ FRANK, Saskia: *Zeppelin-Ereignisse*. Marburg: Tectum, 2008, s. 177.

⁴⁹ GAERTRINGEN, Hans Georg Hiller von: *Das Auge des Dritten Reiches*. München: Deutscher Kunstverlag, 2007, s. 155.

⁵⁰ BOLTANSKI, Christian: *Signal*. Göttingen: Wallstein, 2004, s. 54.

pozorovatele stále ještě často vstupuje ‚přílišná lidskost‘ mnoha těchto barevných snímků do popředí. Zatímco se černobílé fotografie vyjadřují časovou distancovaností, je u barevných snímků těžší vidět dobu nacionálního socialismu a její protagonisty jako něco vzdáleného a jednorázového.“⁵¹

A v těchto skutečnostech lze zahlédnout hlavní důvod, proč se většina soudobých publikací zabývajících se *Signalem* a mediálními formami jemu podobnými soustřeďuje především na dotisk takového materiálu, který lze snadno zpeněžit pro velký zájem širší veřejnosti. Drtivá většina takovýchto reprintových edic postrádá patřičný a kritický úvod k výše zmíněné problematice, což však nevadí zájemcům z řad extrémistů. Ti pravděpodobně tvoří nepřehlédnutelnou část čtenářstva této literatury, kterou čtou podle sobě vlastního klíče.

⁵¹ GAERTRINGEN, Hans Georg Hiller von: *Das Auge des Dritten Reiches*. München: Deutscher Kunstverlag, 2007, s. 11, 133, 159, 162.

2 Žurnalistická odysea *Signalu* – vnější kritika a topografie jeho rozšíření

První číslo *Signalu* se po několikaměsíční redakční přípravě dostalo na pulty obchodů ve vybraných zemích 15. dubna 1940, v době aktuálně eskalující norské anabáze. Seriózně vyhlížející tiskovina s podtitulem *Sonderausgabe der Berliner Illustrierte Zeitung* neměla budit dojem prvoplánového manipulativního textu, nýbrž – přesně podle goebbelsovké teorie – zdání věrohodného titulu, který si nárokoval pozici frontového zpravodajství z první ruky. Tato forma měla zaručit nenucený a plíživý zisk čtenářské důvěry.⁵² Na přebalu nesl *Signal* č. 1/1940 fotografii, která snad nemohla být pro výše definovanou rétoriku *PK* výstižnější: německý voják a kameraman v jedné osobě natáčející filmové záběry mezi ještě hořícími domy, po stranách je kryt dvěma ozbrojenými příslušníky Wehrmachtu, neboť se pravděpodobně v zápalu heroismu rozhodl natáčet na ještě nestabilizovaném bojišti. Podtitul fotografie hlásal: „*Na nejpřednější frontě: německý válečný zpravodajec*“.⁵³

2.1 Pilotní číslo a jeho kladný ohlas

Signal č. 1/1940 s nákladem 136 000 kusů byl natištěn celkem ve čtyřech jazykových verzích - v němčině, angličtině, francouzštině a italštině.⁵⁴ Zatímco byla bezproblémová distribuce italské varianty do cílové země celkem nasnadě, složitější byl účel jazykových verzí v angličtině a francouzštině, protože nebylo možné do těchto zemí časopis kvůli válečnému stavu vůbec distribuovat. Varianta francouzská našla alespoň přímá odbytíště v zemích neutrálního Beneluxu. Angličtina a francouzština byly tehdy ale i mezinárodními a diplomatickými jazyky, které měl ovládat každý vzdělaný čtenář. *Signal* v těchto jazycích proto byly k dostání v zahraničních zemích, které sice měly s Německem diplomatické styky, vlastní jazykovou verzi tohoto časopisu však postrádaly. Tyto verze byly nakonec natolik univerzální, že když se později připravovala verze v japonštině, bylo od ní nakonec upuštěno, protože německá strana uznala, že verze v angličtině, dodávaná přes Sovětský svaz, japonskému trhu bohatě stačila.⁵⁵ Ve stejném duchu reagoval i velvyslanec Franz von Papen z turecké Ankary, kde se uchytila verze ve francouzštině.⁵⁶ Až do května 1941 byl *Signal* v malém množství k dostání také v USA. Jediným trvalým odběratelem anglické verze byly

⁵² BOLTANSKI, Christian: *Signal*. Göttingen: Wallstein, 2004, s. 54.

⁵³ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 1/1940 v němčině, s. 1.

⁵⁴ RUTZ, Rainer: *Signal – Eine deutsche Auslandsillustrierte als Propagandainstrument im Zweiten Weltkrieg*. Essen: Klartext Verlag, 2007, s. 64-65.

⁵⁵ Tamtéž, s. 74.

⁵⁶ Tamtéž.

ale až do léta 1944 Kanálové ostrovy⁵⁷ (Jersey, Guernsey a Alderney) – jediné území Velké Británie pod okupační správou Německa.

Zcela specificky na tom byla verze časopisu v němčině. Ta se také právem považuje za verzi mateřskou, neboť z ní byly všechny ostatní verze překládány. *Signal* nebyl nikdy zveřejněn v zemi svého původu, čímž se Německo stalo – s výjimkou Islandu – takřka jedinou zemí na kontinentě, ve které se během války neobjevil. Důvody k tomu vedoucí byly již dostatečně popsány v předešlé kapitole. Mateřská varianta *Signalu* byla postupem války určena pouze pro německé minority v Protektorátu, Lucembursku, Alsasku a Lotrinsku, Jižních Korutanech, Jižním Štýrsku a pro německy hovořící část Švýcarska. V menším množství byla německá varianta časopisu k dostání také v zahraničních kasárnách Wehrmachtu,⁵⁸ a to i přesto, že nebyl na seznamu pro mužstvo vhodných tiskovin.⁵⁹

Ohlas na první číslo byl živelný. Zahraniční tisk, jako např. *Petit Parisien*, označil *Signal* za německou propagandu a otevřeně před ním varoval.⁶⁰ Zároveň však chválil jeho obsahové uspořádání, jako např. *Daily Express*, jehož dopisovatel Richards Morley komentoval časopis slovy: „*Je velmi dobrý [...] dle mého soudu jeden z nejlepších.*“⁶¹ Tento rozpor mu zaručil takovou popularitu, že bylo první číslo bleskurychle vyprodáno a osm stran v barvě mělo senzační ohlas. Ani v samotných nacistických vládních kruzích se na *Signal* zprvu nenašlo slovo kritiky. Goebbels, který se snažil jeho vzestupu již měsíce zabránit, našel potřebu na adresu pilotního čísla přiznat alespoň soukromě ve svém deníku: „*Je vynikající v každém ohledu.*“⁶² Přes polního maršála Keitelu se podařilo lidem z *WPr* položit v létě 1940 první čtyři čísla časopisu na stůl samotnému Hitlerovi, který jimi prolistoval a vyjádřil se být s touto koncepcí „*srozumněn*“.⁶³ Zdánlivě neotřesitelný vstup *Signalu* na výsluní byl však v zápětí konfrontován s jeho nedostatky.

2.2 Negativní ohlasy a translační skandály

Již první číslo se nevyhnulo potíži, která se posléze s časopisem táhla prakticky až do jeho konce – nekvalitnímu překladu. Redakce, která během války postupně vydala na 25 opulentních překladových variací, začínala jen s několika překladateli. To se projevovalo

⁵⁷ MAYER, Sydney Louis: *Signal – Years of Retreat (1943-44)*. London: Bison Books Ltd., 1979, s. 9.

⁵⁸ Zdroj: http://www.wiipress.uncj.es/en/revistas/eje/signal/Pages/SIGNAL_edicion_d_1944_No.13.aspx

⁵⁹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 14

⁶⁰ Tamtéž, s. 66.

⁶¹ Tamtéž, s. 9.

⁶² Zdroj: http://www.signalmagazine.com/research_02.htm

⁶³ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 117.

a nezůstávalo bez reakcí. Je signifikantní, že byla zpráva *Daily Expressu* z 25. dubna 1940, v níž se s respektem konstatovalo, že se „články čtou tak, jako by byly přeloženy Angličanem“,⁶⁴ jedinou reakcí svého druhu. Německý velvyslanec Hans Georg von Mackensen reagoval z Říma hned na první číslo slovy: „*Italské vydání tohoto časopisu je v takové řeči, která si vůbec nezaslouží nést jméno italština. Očividně nebyl překlad proveden Italem, ale Němcem neznalým tohoto jazyka za pomoci slovníku. Zabývat se podrobnostmi je bezpředmětné.*“⁶⁵ Ani samotná fašistická vláda nebyla ze *Signalu* nadšena – představoval konkurenci pro tamní propagandisty. V květnu 1940 jej jednoduše zakázala a pozadu nezůstal ani Vatikán, který totéž oznámil ve svém deníku *Osservatore Romano*, našel k tomu shodné jazykové důvody.⁶⁶ Sám velvyslanec von Mackensen další distribuci do Itálie nedoporučoval. A italský případ nebyl zdaleka jediným, mezi mnoha dalšími jmenujme debakl prvního čísla *Signalu* ve švédštině na jaře 1941, které muselo být kvůli nekvalitnímu překladu staženo z prodeje,⁶⁷ nebo pobouření Chorvatů z léta 1941, kteří v tamním *Signalu* objevili srbské výrazy.⁶⁸

2.3 Překladatelské oddělení *Signalu*

O personálním složení a chodu překladatelského týmu *Signalu* je v literatuře palčivý nedostatek informací. Údajně nejprve překladatelé sídlili přímo v berlínské Kochstrasse spolu s redakcí časopisu. Po příjmu dalších zaměstnanců – *WPr* se postupně podařilo jejich počet navýšit na 100-120 osob⁶⁹ – přesídlili do oblasti Uckermark asi 70 km severně od Berlína.⁷⁰ Hlavním vedoucím překladatelského oddělení se stal jistý pan Buschmann. Autoři první německé publikace o *Signalu* v 60. letech na adresu překladatelů napsali: „*Překladatelé se rekrutovali z literárně a žurnalisticky zkušených cizinců, kteří se v průběhu války většinou dobrovolně přihlásili k fašistickým pomocným útvarům uvnitř Wehrmachtu a kteří v nich byli vyhledáváni ke zvláštním úkolům. Dále pod Buschmannem pracovali též cizinci, kteří do Německa přišli již před válkou. A nakonec se tam vyskytovaly existence z naplavenin té doby, kdy bylo v procesu výstavby Hitlerovy ‚Nové Evropy‘ možné najít temné cesty k těmto*

⁶⁴ DOLLINGER, Hans – BOELCKE, Willi: *Faksimile Querschnitt durch Signal*. Stuttgart: Motorbuch-Verlag, 1976, s. 14.

⁶⁵ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 89.

⁶⁶ Tamtéž, s. 69-70.

⁶⁷ BÖHME, Klaus-Richard – SCHÖN, Bosse: *Nazitysklands propaganda i Sverige 1941-45*. Stockholm: Bokförlaget DN, 2005, s. 15.

⁶⁸ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 121.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ DOLLINGER, H. – BOELCKE, W.: *Faksimile*, cit. dílo, s. 13.

pozicím.⁷¹ Ke konkrétním osobám zabývajícími se translací časopisu do desítek evropských a světových jazyků je těžké zjistit prakticky cokoliv. V soudobé literatuře se kromě Buschmanna podařilo nalézt příklady jen dvou jedinců a to vždy v negativním slova smyslu v návaznosti na kvalitu jimi odvedené práce. Prvním je hlavní překladatel do švédštiny, jistý Mgr. G. A. Wohlin. Jeho překlady údajně trpěly hlavně nesprávnou interpretací vojenských výrazů – např. zaměňoval *samopal* za *kulomet* nebo *poštu* za *hlídku*.⁷² Druhou osobou je Ludwig Emanuel Reindl, bývalý šéfredaktor časopisu *Die Dame*, který se do překladatelského oddělení *Signalu* dostal po zrušení jím vedeného periodika v únoru 1943. Následně u překladatelů pracoval na nízkém postu pouhého přepisovatele. Rainer Rutz ve své knize konkretizuje: „V zahraničním časopise byl Hornobavorák Reindl dosazen jako 'šéf pro Auswechselfseiten'.⁷³ Měl opisovat bulharské, turecké a řecké texty, u kterých nerozuměl nejen jedinému slovu, nýbrž ani písmenům.“⁷⁴ V mnoha ohledech zářející úroveň překladatelského oddělení hraničící až s amatérismem je nepříliš potěšující skutečností ve světle toho, o jak prvořadou činnost v tomto případě šlo. Na popularitu *Signalu* v zahraničí měly totiž překlady a jejich sémantika nemalý vliv, srovnatelný s výše zmíněnou ilustrační hodnotou periodika. Vzhledem k nastíněným překladatelským chybám, které byly odhaleny až po redakčních revizích a zčásti dokonce až po zahraničních cenzurních kontrolách, je zjevné, že v mechanismech redakce patrně chyběly konečné korektorské instance pro opravy jen kostrbatě⁷⁵ udělaných překladů. Ač by k postižení hlubších translačních rozdílů mezi německým originálem *Signalu* a jednotlivými překlady bylo zapotřebí nadlidských polyglotických schopností či spolupráce skupiny rodilých mluvčích (porovnat navzájem 25 jazykových mutací je takřka nemožné), bylo by cenným poznatkem pro celou propagandu zkoumaného období zjistit, zda náhodou nepředstavoval *Signal* v každé z evropských zemích poněkud odlišné periodikum, které mohlo někde platit za oblíbené třeba i díky směšnému a pokroucenému obsahu. Ten však nemusel v berlínském ústředí vejít vůbec ve známost – jen stěží si lze dělat iluze o poctivé korekci překladů do takových jazyků, jakými byla např. srbština, řečtina či arabština, když se natolik kardinální chyby objevily i v překladech italských. Nezávislé instituce v Itálii dokázaly na směšné překlady alespoň obratem reagovat, něco podobného se však jen stěží dalo očekávat v Německem přímo okupovaných zemích,

⁷¹ DOLLINGER, Hans – BOELCKE, Willi: *Faksimile Querschnitt durch Signal*. Stuttgart: Motorbuch-Verlag, 1976, s. 13.

⁷² BÖHME, Klaus-Richard – SCHÖN, Bosse: *Nazitysklands propaganda i Sverige 1941-45*. Stockholm: Bokförlaget DN, 2005, s. 16.

⁷³ Tzv. „*Auswechselfseiten*“ jsou rozebrány v práci níže (str. 62-64).

⁷⁴ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 154.

⁷⁵ Tamtéž, s. 73.

kteřé podobné obranné mechanismy postrádaly. Právě v těchto odběratelských oblastech mohl časopis po část války teoreticky působit zcela protichůdně ke svému původnímu poslání či dokonce porušovat vlastní německé okupační zákony, jako v případě Generálního gouvernementu, kde si *Signal* dovolil překládat do polštiny názvy nacistických orgánů či hodností příslušníků německé branné moci, což bylo striktně zakázáno.⁷⁶ Bez konfliktu s okupační mocí nezůstal časopis ani v Protektorátu Čechy a Morava, ač nikoliv z translačních důvodů, jak ještě bude rozebíráno níže.

Autor se pokusil též objasnit to, proč se občas zahraniční tisk ke konkrétním překladům vyjadřoval jak velmi obdivně, tak hluboce kriticky zároveň, což zdánlivě nedává smysl. Předložil proto dvěma rodilým italským mluvčím dvě různé pasáže italského č. 1/1940 a výsledek byl stejný. Zatímco se jeden vyjadřoval v tom smyslu, že je italština *Signalu* „až na nepatrné archaismy lepší než ta, kterou se mluví dnes“,⁷⁷ našla druhá rodilá mluvčí na předložené straně časopisu značné množství interpunkčních i pravopisných chyb.⁷⁸ Její poznatky jsou otištěny v příloze (Obr. 9). Celý problém tedy vznikl patrně tím, že jedno číslo *Signalu* překládalo více překladatelů. A jak bylo zjištěno – s nestejnou profesionalitou.

Časopis si přese všechny překážky postupně vydobýval své renomé a jeho náklad strmě stoupal, i pod vlivem nově obsazených území, až do roku 1943. Konkrétně proti cejchu propagandy Wehrmachtu se bránil veřejnými prohlášeními, ve kterých vyzdvihoval svoji (ve skutečnosti pouze kamuflážní) příslušnost k renomovanému *Berliner Illustrierte Zeitung*, kterou prokazoval až do jara 1941.⁷⁹

2.4 V brázdách německých tanků – šíření *Signalu* Evropou

Dodnes zůstává otázkou, do jaké míry *WPr* nové jazykové varianty *Signalu* plánovalo a do jaké míry se nechalo vést v pomyslných brázdách německých tanků a improvizovalo na válečné štěstěně Wehrmachtu. Patřičně by bylo přiklonit se spíše ke druhé variantě. Důkazů chaosu při zakládání nových jazykových variant časopisu je hned několikero. Krom již zmíněných ledabylých překladů se např. dočkaly změn některé jazykové kódy časopisu. Tento kód neslo každé číslo vytištěné v levém horním rohu přebalu. Jednalo se o jazykovou

⁷⁶ WOŹNIAKOWSKI, Krzysztof: *Hitlerowski dwutygodnik propagandowy „Signal“: mutacja polska (1944-1945)*. In: *Rocznik Historii Prasy Polskiej*. Kraków: Polska Akademia Nauk, 2001 (1), s. 97.

⁷⁷ Archiv autora: rozhovor s majitelem italské kavárny *Náš bar* (Táborská 117/21, Praha 4) ze dne 18. listopadu 2015.

⁷⁸ Archiv autora: e-mailová komunikace s Janem Jiráňem a Chiarou Brunazzo z 30. listopadu 2015.

⁷⁹ Zrušení podtitulu *Signalu* znějícího *Sonderausgabe der Berliner Illustrierten Zeitung* na jaře 1941 nesouviselo ani tak s úpadkem podezření v zahraničí, jako spíše s výměnou šéfredaktora, jak bude ještě řečeno níže.

identifikaci, aby čtenář okamžitě rozpoznal, ve kterém jazyce je dané číslo napsáno. Některé příklady: verze v němčině měla kód *D*, v angličtině kód *E*, ve francouzštině kód *F*, v italštině kód *I*, v dánštině kód *Da*, ve švédštině kód *Sch* atd. Zmatek nastal u *Signalu* v nizozemštině v létě 1940. První číslo neslo kód *N* (překlad z německého *Niederlandisch* - holadština). Již s druhým číslem se ale kód mění na *H* (*Hollandisch* - což bylo i mezinárodně častější). Kód *N* bylo totiž potřeba uvolnit pro blížící se norské vydání, které vyšlo pouhé dva týdny poté. Operace *Weserübung*, tedy německý vpád do Norska, očividně redakci překvapil a ta musela již jednou přidělený kód vyměnit.

Jazyková přizpůsobivost časopisu regionálnímu prostředí Evropy byla na tehdejší dobu až překvapivá a v jistém ohledu se dá hovořit až o redakčním nadšení k vydávání stále nových překladů. Ve snaze co nejvíce zaujmout zahraničního čtenáře a zcela potřít jakoukoli jazykovou bariéru byl do jednotlivých řečí překládán nejen obsah, nýbrž i nadpis každé nové verze. Právě proto bylo možno narazit v Itálii na *Segnale*, v Dánsku *Signalet*, v Nizozemí na *Signaal*, v Portugalsku na *Sinal*, v Řecku na *Συνηθημα*, ve Finsku na *Signaali* či v Bulharsku a Rusku na *Сигнал*.⁸⁰ Specifický problém nastal v případě Švédska, kde v době zavedení *Signalu* již stejnojmenný časopis existoval. Jednalo se o malý lokální zpravodaj jisté železniční společnosti.⁸¹ Švédské zákony nedovolovaly souběžnou existenci dvou periodik se shodným názvem, a tak museli němečtí vydavatelé, kteří, jak již bylo řečeno výše, zákony neutrálních zemí ctili, vytvořit kompromis – slovo *Signal* doplnili přídomkem *bildtidningen*, což ve švédštině znamená ilustrovaný časopis.

Ač se to v části odborné literatury tvrdí, nebylo *Signalu* bezprostředně po jeho uvedení na trh ani přes impozantní úspěchy německých ofenziv na jaře a v létě 1940 dopřáno permanentního růstu nákladu. Po 10. květnu 1940 zmizel trh v napadeném Beneluxu a nakrátko i v Dánsku. Až po dovršení okupace těchto států vznikly překlady časopisu do tamních jazyků, kterým patrně předtím bránila legislativa. Dánský *Signalet* se objevil již na počátku května s č. 2/1940, v polovině června se přidal s č. 5/1940 nizozemský *Signaal*. Norský překlad se neustále odkládal kvůli protahovaným bojům s britským kontingentem a norskou armádou, takže i když operace *Weserübung* začala pouhých šest dní před prvním číslem *Signalu*, tedy 9. dubna 1940, objevil se tento časopis v norštině až s č. 8/1940 po téměř čtyřech měsících. Rok 1940 byl také důležitý ziskem nových tiskáren. Především v čerstvě obsazené Francii, kde se do spolupráce podařilo natlačit mediální koncern *Hachette*

⁸⁰ Některé z těchto mutací nadpisů byly záhy z neznámých důvodů vzaty zpět a nahrazeny původním německým ekvivalentem *Signal*. Proč se tak (např. v Dánsku či Itálii) stalo, není z dostupných pramenů zjištělné.

⁸¹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 257.

a zrekvírovat tiskárnu *Curial-Archereau*,⁸² takže již v prosinci 1940 zásobovaly tyto závody celou Francii a frankofonní část Belgie.⁸³ To představovalo se 480 000 exempláři/číslo celou polovinu veškerého tehdejšího tiskového nákladu.⁸⁴ Není jistě náhodou, že v předešlém měsíci, listopadu 1940, překročil časopis hranici 1 000 000 výtisků, čímž od svého vzniku osmkrát znásobil produkci.⁸⁵

Nejplodnějším ročníkem ze všech byl pro *Signal* bezesporu rok 1941, kdy bylo úspěšně vydáno 10 nových jazykových verzí. Stalo se tak převážně díky operacím na Balkáně a v Sovětském svazu. Hned spolu s prvním číslem roku 1941 byl spuštěn *Signal* ve španělštině. V březnu následovaly překlady do maďarštiny, bulharštiny a o měsíc později do švédštiny. V květnu se po ukončení operací na Balkáně objevil časopis v chorvatštině a rumunštině. Tuto vlnu celoevropského úspěchu zakončovala v létě 1941 červnová vydání v arabštině, perštině⁸⁶ a portugalštině spolu s červencovým překladem do alfabety v čerstvě obsazeném Řecku. Takový exponenciální růst by samotná tiskárna v Berlíně-Tempelhofu jistě nemohla ustát, klíčovými se staly právě zisky na francouzském území z minulého roku. *Curial-Archereau* dokázal nyní svým tiskem pokrýt nejen Francii a frankofonní části Belgie a Švýcarska, nýbrž i trh na celém Pyrenejském poloostrově.⁸⁷ Z celé Evropy se opět začaly ozývat uznalé reakce na kvalitu *Signalu*, jako např. od dopisovatele *Daily Mail* z Portugalska, který se snažil vcítit do portugalského čtenáře: „*Musím říci, že pokud bych byl Portugalcem ustaraným o zisk co nejlepší kvality za svá Escudos, vždy bych se ptal po Signalu.*“⁸⁸ Stojí za zmínku, že se záhy objevily snahy přenést *Signal* i do Jižní Ameriky, kam se již s vytvořením samotných portugalských a španělských překladů opravdu s nepravidelností dostával. A nejen to – jednu dobu se *WPr* snažilo nalézt cestu, jak by mohla svůj produkt v Buenos Aires či Montevideu dokonce tisknout.⁸⁹ Toto úsilí ale nakonec nebylo korunováno úspěchem, i kvůli nejistotě v transatlantické dopravě, která byla narušena námořní blokádou.

Roku 1942 se v Evropě zaplňovaly poslední pomyslné díry na trhu. V lednu 1942 se objevil *Signaali* ve Finsku, v červenci *Signál* na Slovensku a *Сигнал* v Srbsku. Zcela speciálním případem je ruský *Сигнал*, který se od roku 1942 objevoval jen sporadicky

⁸² *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 11/1942 ve francouzštině, s. 38.

⁸³ Je vysoce pravděpodobné, že se ve Francii od této chvíle *Signal* nejen tiskl, ale i překládal. Neexistují totiž jakékoli doklady o stížnostech na překlad do francouzštiny, což by naznačovalo jeho velmi profesionální provedení.

⁸⁴ BOLTANSKI, Christian: *Signal*. Göttingen: Wallstein, 2004, s. 53-54.

⁸⁵ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 88.

⁸⁶ Verze v perštině, která se distribuovala do Íránu, měla jednu z nejkratších životností – zrušena byla již v srpnu 1941 po sovětském vpádu do této země, čímž skončila intervence Německa v tomto prostoru.

⁸⁷ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 92.

⁸⁸ Tamtéž, s. 81.

⁸⁹ Tamtéž, s. 91.

a pravidelného tisku se dočkal až v pokročilé fázi tažení na východě. S ostatními evropskými variantami není obsahově prakticky srovnatelný, neboť nebyl určen pro civilní obyvatelstvo, ale pro Kozáky, dobrovolníky a ostatní bojující kolaboranty.⁹⁰ Navíc vycházel pouze jako měsíčník, proto během žádného kalendářního roku jeho tisk nepřekročil dvanáct čísel.⁹¹ Pro pokrytí celého kontinentu samozřejmě již nestačily tiskárny v Berlíně, ani ve Francii. Postupně byly otevírány další v Kolíně nad Rýnem, Drážďanech či Hamburku.⁹² Při koncentraci tisku tolika různých verzí na jednom místě docházelo občas k omylům tiskařů, takže někdy vznikaly chyby toho druhu, že se např. do jedné jazykové verze dostal popisek přebalu z jiné.⁹³

2.5 Na vrcholu – byl *Signal* finančním fiaskem?

Signal byl přijímán miliony čtenářů po celé Evropě, mimo jiné také za vysokou obětí – nápadně nízkou cenu. I když byl účel takového postupu jistě pochopitelný (časopis měl být cenově dostupný pro kteréhokoli potenciálního čtenáře), je ve světě tržní žurnalistiky příkladem jeho masivního subvencování vzácným jevem. Dá se s jistotou říci, že pokud by nebyl plně financován *OKW*, nemohl by prakticky existovat. Vedle dalších německých zahraničních časopisů, jako byla periodika *Das Reich* nebo *Berliner Illustrierte Zeitung*, byl *Signal* jako jediný pod čarou zisku.⁹⁴ Ceny byly předepsané na červeném pruhu na každém přebalu všech čísel, tudíž se s nimi nedalo při prodeji nijak hýbat. Jednalo se o jeden z nejtypičtějších znaků *Signalu*, který tímto seznamem geografického rozšíření dával okamžitě najevo, o jak renomované periodikum se jedná.⁹⁵ Ceny nebyly určovány ve vztahu s náklady na výrobu, což se snahou o zhruba stejně vysokou cenu v každé zemi zapříčinilo, že existovaly státy, kde se dal *Signal* koupit levněji než obyčejný papír.⁹⁶ Tyto skutečnosti pochopitelně vedly k tomu, že se cena časopisu během války průběžně zvyšovala.⁹⁷ Z toho všeho je více než patrné, že

⁹⁰ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 76.

⁹¹ Zdroj: <http://www.signalmagazine.com/files/editions.gif>

⁹² RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 90.

⁹³ Z neznámých důvodů byl např. popisek v červeném kruhu na hl. straně norského *Signalu* č. 17/1944 v němčině.

Zdroj: http://www.wwiipress.urjc.es/en/revistas/eje/signal/Pages/SIGNAL_EDICION_N_1942_N012.aspx

⁹⁴ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 111.

⁹⁵ S trochou nadsázky se dá říci, že jediným místem na *Signalu*, které nebylo propagandisticky zabarvené a objektivně tak odráželo stav Německa na frontách, byl právě tento pruh se seznamem států, kde se *Signal* vydával. Z toho, jak se seznam států prodeje rozšiřoval či zužoval, se dalo odhadnout, který stát se již vyvázal ze sféry nacistické propagandy a který ještě nikoliv.

⁹⁶ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 107.

⁹⁷ Kdybychom však do zvyšujících se cen započítali válečnou inflaci, nebyla by reflexe příliš nízké ceny *Signalu* patrně tak zřejmá.

propaganda stála na hodnotovém žebříčku okupačních praktik na tak vysokém stupni, že finance nehrály v jejím případě žádnou roli. To by také dokazovalo velmi malé množství dochovaných dokumentů ohledně financování *Signalu*⁹⁸ nebo jasně ztrátové akce, jakým bylo letecké zásobování Španělska roku 1944 či vypouštění raket V1 naplněných těmito časopisy, jak bude ještě řečeno níže. Příznačná byla v tomto ohledu i cena anglické varianty dovážené před polovinou roku 1941 do USA – *Signal* tam bylo možné i přes bezesporu nákladnou transatlantickou přepravu a dovozní cla koupit za pouhých 10 Centů,⁹⁹ tedy za přesně tu samou sumu, za jakou se tam dal pořídit časopis *LIFE*, resp. za dvoutřetinovou cenu časopisu *TIME*.

Příklad v číslech: roku 1943, kdy byl *Signal* kvantitativně na svém vrcholu, byly náklady na jeho chod 17,6 milionu Říšských Marek¹⁰⁰ (dále jen RM). Z této sumy byl čistý deficit, který muselo zaplatit *OKW*, plných 9,4 milionu RM. Časopis byl tedy, i se svou stěží uvěřitelnou úspěšností, schopen pokrýt pouze necelou polovinu svých nákladů.

Aby si *Signal* zajistil co nejširší čtenářskou základnu, zahájil téměř v každé nově získané zemi poměrně vtíravou a masivní reklamní kampaň. Jednalo se především o novinové inzeráty a plakáty, ale také o pronajaté výlohy. Ty byly velmi zajímavou kapitolou např. u švédského *Signalu*. Centrála německé propagandy ve Švédsku se nacházela ve Stockholmu pod krycím jménem jistého německého turistického spolku. Jeho pracovníci po celé zemi pronajímali výlohy nejrůznějších restaurací a podniků, do nichž pak vsazovali propagandistický materiál. Čas od času se setkávali s tvrdou konkurencí z britského velvyslanectví, které se snažilo těmto praktikám zabránit a výlohy samo skupovalo. V závěru války se s poklesem popularity Německa ve Švédsku takovéto výlohy stávaly i terčí útoků.¹⁰¹ Ve Francii, která patřila statisticky mezi *Signalem* nejzásobovanější země vůbec, byl zřízen i kamenný obchod s tímto periodikem nacházející se přímo na pařížské třídě Champs-Élysées 35¹⁰² (Obr. 24). Stranou nezůstaly ani drobné francouzské trafiky, které měly propagaci *Signalu* prostřednictvím viditelných nápisů a tabulí dokonce přikázanou pod trestem odebrání živnosti¹⁰³ (Obr. 25). Sebevědomí časopisu v pařížském veřejném prostoru šlo tak daleko, že se v tamních vozech podzemky objevily cedule se sloganem „*Hlavně*

⁹⁸ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 103.

⁹⁹ HARWOOD, Jeremy: *Hitler's war*. London, Zenith Press, 2014, s. 6.

¹⁰⁰ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 103.

¹⁰¹ BÖHME, Klaus-Richard – SCHÖN, Bosse: *Nazitysklands propaganda i Sverige 1941-45*. Stockholm: Bokförlaget DN, 2005, s. 12-15.

¹⁰² Zdroj: http://luftwaffe2.chez.com/signal_et_sa_promotion.htm

¹⁰³ Zdroj: http://luftwaffe2.chez.com/signal_et_sa_promotion.htm

*nezapomeňte vystoupit, když čtete Signal.*¹⁰⁴ V případě Francie se dá s jistotou hovořit o nejmasivnějším náporu *Signalu* v Evropě, a to v přímé úměře k jeho kvantitativní výši ve francouzském jazyce.

2.6 Ústup Wehrmachtu, ústup *Signalu*

Roku 1943 se časopis dočkal ztráty jediné své jazykové verze – na počátku roku byla totiž zrušena mutace v arabštině, kterou bylo do té doby sporadicky zásobováno severoafrické pobřeží. To mělo být záhy také ztraceno. V redakční rétorice se také od tohoto roku postupně množila ireálná hlášení a články, které byly hlavním důsledkem nepříliš přesvědčivé snahy vysvětlit porážku u Stalingradu. Absolutní zenit v produkci nastal v lednu 1943, kdy se podařilo vytisknout neuvěřitelných 2 450 000 kusů jediného čísla.¹⁰⁵ Hlavním důvodem, proč se tak stalo právě tehdy, bylo otevření trhu nedávno obsazené vichistické Francie.¹⁰⁶ Následně se časopis udržel nade dvěma miliony až do vrcholného léta 1944, kdy nastal jeho masivní ústup z celé Evropy.

Rok 1944 se stal pro *Signal* rozhodujícím. Během roku se zhroutila dodavatelská síť do většiny Evropy. Nejenom, že se změnil časopis sám o sobě, nýbrž také cílová skupina jeho čtenářů, hlavně kvůli horšící se situaci na frontách, která vyžadovala stále větší a větší pomoc dobrovolných cizineckých jednotek. V dubnu 1944 byla vnější podoba periodika zcela vizuálně přepracována. Počínaje č. 7/1944 se vyměnil přebal; dřívější černobílá obálka s červeným nadpisem byla zaměněna za barevný dvojlist, což se ukázalo jako velmi dobrý tah.¹⁰⁷ *Signal* si tímto opět získal oblibu a podařilo se mu naposledy zvýšit tiskový náklad.¹⁰⁸ Důvodem změny byla sílicí zahraniční konkurence, která začala barevné fotografie též tisknout ve větším počtu. Přese všechno se ale nejednalo o natolik razantní zákrok, jak by se mohlo zdát. Nedošlo k přidání dalšího barevného dvojlistu, nýbrž byl pouze jeden ze dvou uvnitř časopisu přeřazen navenek. Tato důmyslná inovace tedy nestála prakticky vůbec nic, a přesto dokázala zahýbat s poptávkou. Výjimek bylo přesto hned několik. Kvůli ještě silnější konkurenci v neutrálních státech byl barevný dvojlist ponechán „navíc“ u verzí *Signalu* v portugalské a španělské verzi stejně jako v časopisech dovážených do Švýcarska.¹⁰⁹ Na podzim

¹⁰⁴ Zdroj: <http://luftwaffe2.chez.com/images/Articlereport/Signal%20Pubarticle/signalparismetro.JPG>

¹⁰⁵ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 97.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 93.

¹⁰⁷ Ve skutečnosti se barevný přebal poprvé vyskytl již u čísel 5 a 6/1944 španělské a portugalské verze. Proč se tak s předstihem stalo právě tam, není z dostupných pramenů zcela zřejmé.

¹⁰⁸ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 96.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 170.

1944 se to samé provedlo i ve Švédsku. A aby byl náskok před tamní konkurencí ještě účinnější, nebyly i přes vyšší náklady na tisk v těchto zemích zvýšeny ceny.¹¹⁰ Tato vizuální změna měla ještě jeden významný následek. Z neznámých příčin nebyly na nových barevných přebalech praktikovány překlady slova *Signal* do jednotlivých jazyků, takže od té chvíle nesly všechny překlady v celé Evropě stejný nadpis – *Signal*.¹¹¹

Shodou okolností se jako první zhroutila jeho distribuce právě na Pyrenejském poloostrově. Příčinou přitom nebylo pouze ochlazení vztahu s frankistickým Španělskem a salazarovským Portugalskem, nýbrž také skutečnost, že distribuce *Signalu* na Pyrenejský poloostrov probíhala již jen vzdušným zásobováním z Francie, kde se překlady pro tyto dvě země tiskly.¹¹² Zásobovací letadla se stávala snadnou kořistí zvyšující se vzdušné aktivity spojenců. Od července 1944 se na Pyrenejský poloostrov pravděpodobně již žádná zásilka tohoto časopisu nedostala.¹¹³ Kolaps největšího evropského trhu se *Signalem* – toho francouzského – nastal po obsazení Paříže 25. srpna 1944, čímž se dostalo do rukou spojenců tiskařské zázemí časopisu pro celou Západní Evropu. Automaticky se tím propadla celková evropská produkce časopisu o celou jednu třetinu.¹¹⁴ Pokus přesunout tisk tohoto překladu do Bruselu selhal – 3. září 1944 bylo hlavní město Belgie obsazeno. K těmto fatálním událostem je nutno připočítat ztrátu rumunského trhu, kde se v té době podařilo svrhnout Antonescuv režim. Po ústupu z Řecka zmizel i *Signal* v alfabeté. Následovala vyhlášení války Německu směřovaná z Bulharska a Finska. V říjnu bylo *Signalem* opuštěno Srbsko. Vzhledem k tomuto rozsáhlému úpadku je o to překvapivější, že se v říjnu 1944 objevuje nová jazyková verze v polštině.¹¹⁵ Generální gouvernement byl toho času již frontovou oblastí, ve které docházelo k rozsáhlým protiněmeckým incidentům. Úsilí zavést *Signal* právě zde může být vnímáno jako zoufalý pokus o naklonění si Poláků na svoji stranu.

¹¹⁰ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 170.

¹¹¹ Výjimkou byla pouze švédská mutace, která si uchovala svůj podnadpis *bildtidningen* až do konce války.

¹¹² RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 98.

¹¹³ Zdroj: <http://www.signalmagazine.com/files/editions.gif>

¹¹⁴ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 96.

Např. v době nejvyšší kvantity *Signalu* na počátku r. 1943, kdy celková produkce dosahovala 2,5 mil. výtisků, zabírala francouzská verze celých 800 000 výtisků z této sumy.

Zdroj: SAUR, Sébastien: *Signal et l'Union Soviétique*. Parçay-sur-Vienne: Anovi, 2004, s. 17.

¹¹⁵ WOŹNIAKOWSKI, Krzysztof: *Hitlerowski dwutygodnik propagandowy „Signal“: mutacja polska (1944-1945)*. In: *Rocznik Historii Prasy Polskiej*. Kraków: Polska Akademia Nauk, 2001 (1), s. 96.

2.7 Periodicita časopisu v roce 1944

Na tomto místě je nutno uvést na pravou míru často chybně interpretovanou skutečnost – roku 1944 bylo na místo obvyklých 24 čísel *Signalu* vytištěno pouhých devatenáct. Důvodem nebyla, jak je někdy mylně interpretováno, pouze ztráta finského dovozu papíru. Je sice pravdou, že v záplavě nedostatku prakticky všeho se výrazně redukoval počet německých periodik a nedostatek papíru dokázal zastavit dokonce i tisk Hitlerova *Mein Kampf*,¹¹⁶ tato argumentace ale přesto v případě *Signalu* nemůže obstát. Ten se totiž tisknul nadále i v roce 1945, tudíž by šlo absenci č. 20-24/1944 jen stěží logicky odůvodnit. Sébastien Saur ve své knize tvrdí, že byla vynechána. Součástí tohoto chybného argumentu pro zrušení č. 20-24/1944 je skutečnost, že byla Goebbelsovým *Promi* v říjnu 1944 vydána direktiva, která pro nedostatek papíru rušila všechny ilustrované časopisy kromě *Illustrierte Beobachter* a *Berliner Illustrierte Zeitung*.¹¹⁷ To se opravdu stalo, ale *Signal* toto plošné rušení tiskovin ustál, což si Saur, stejně jako mnoho dalších, ve své práci neuvědomuje. Opírá se o předpoklad, že č. 19/1944 se čtrnáctidenní periodicitou vyšlo někdy na počátku října. To znamená, že by s Goebbelsovou direktivou *Signal* tímto číslem skončil a druhé říjnové číslo, stejně jako všechna zbývající z roku 1944 již nevyšlo. Sám Sébastien Saur je o této proluce v tisku časopisu (od poloviny října do prosince 1944) ve své knize skutečně přesvědčen, ale sám přiznává, že nedokázal najít jediný podklad zdůvodňující obnovení jeho tisku v lednu 1945.¹¹⁸

Ve skutečnosti se v létě 1944 u *Signalu* pouze narušila jeho pravidelná půlměsíční periodicita – přestal být čtrnáctideníkem.¹¹⁹ Důvody, které k tomu vedly, jsou nejednoznačné. Pravděpodobně se jednalo o směs hned několika faktorů: zhoršení podmínek pro tisk, patrně i omezené dodávky papíru; obtížná a pomalá distribuce na zbývající evropské trhy; obtíže se sháněním publikovatelného materiálu, který musel zdůvodnit a bagatelizovat neúspěchy na frontách. Konkrétně se půlměsíční periodicita narušila u čísel následujících po č. 11/1944 (to vyšlo ještě v pravidelném termínu začátkem června 1944). Číslo 12 se objevilo až v půli července, načež čísla 13, 14 a 15/1944 opět vycházela pravidelně s půlměsíčním rozestupem (od srpna do počátku září). Číslo 16 vyšlo až o měsíc později na začátku října a č. 17 na jeho konci. Číslo 18 se pravděpodobně objevilo někdy v polovině listopadu a č. 19/1944

¹¹⁶ VITKINE, Antoine: *Mein Kampf: příběh jedné knihy*. Praha: Paseka, 2010, s. 61.

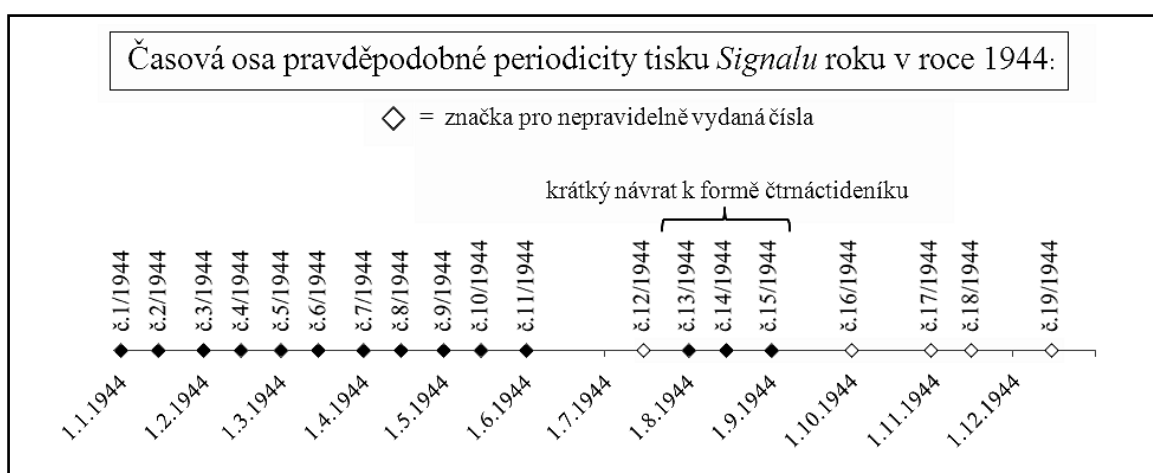
¹¹⁷ SAUR, Sébastien: *Signal et l'Union Soviétique*. Parçay-sur-Vienne: Anovi, 2004, s. 18-19.

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ HAARLØV, Viggo – FLEDELIUS, Karsten: *Signal - nazisternes propaganda-billedblad i Danmark under anden verdenskrig*. København: Forlaget Komma, 1979, s. 8.

v prosinci. Rainer Rutz tak ve své knize vyvozuje z obsahů časopisů, neboť ty v té době již nebyly datovány.¹²⁰ A přesvědčit se lze i osobně na první pohled – proč se v *Signalu* č. 17/1944, který by musel v pravidelném termínu vyjít v polovině srpna 1944, objevila na předposlední straně fotografie s podzimní tematikou a podnadpisem „*Herbstabend in einer deutschen Stadt*“?¹²¹

Pro lepší přehlednost vše shrnuje tabulka níže:¹²²

2.8 Až do hořkého konce

Koncem roku 1944 se *Signal* dostal již jen do následujících zemí:¹²³ Protektorátu Čechy a Morava, Švýcarska, Slovenské republiky, části Sociální republiky *Saló*, části Chorvatska, části Polska, do Dánska, Nizozemska, Norska a Švédska. Nadále bylo ještě kam distribuovat variantu v ruštině (ruská verze změnila svůj kód z *Rus* na *Ost*,¹²⁴ neboť se již východní fronta na ruském území nenacházela) a angličtině, jak ještě bude řečeno níže. Překvapivé se může zdát, že i přes obrovské územní ztráty, které znemožnily nalézt odbytíště pro takové překlady, jako byl *Signal* v bulharštině, finštině, řečtině či rumunštině, se tyto jazykové překlady tiskly v zanedbatelném počtu i nadále.¹²⁵ Z ekonomického hlediska se muselo jednat o drahou záležitost, která nebrala žádný ohled na celoevropský ústup Německa a zabraňovala propouštění většího počtu překladatelů z redakce. A nejen to – v lednu 1945 k nim měly přibýt *Signaly* v lotyštině a estonštině, kteréžto země byly v té době již prakticky

¹²⁰ Tabulku vytvořil autor dle pravděpodobné chronologie předestřené v knize níže.

Zdroj: RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 98.

¹²¹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 17/1944 v němčině, s. 39.

¹²² RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 98.

¹²³ Tamtéž, s. 99.

¹²⁴ Zdroj: <http://www.signalmagazine.com/files/editions.gif>

¹²⁵ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 99.

celé obsazeny Rudou armádou. Pro koho ale tyto časopisy byly? Na ustupující německé jednotky z Balkánu a Pobaltí se vázalo velké množství uprchlíků, kteří se z rozličných důvodů báli represí v osvobozené vlasti. Jednalo se jak o bojující kolaboranty, tak i o jejich rodiny. Hlavně jednotky Waffen-SS zažívaly masivní nábor cizineckých bojovníků.¹²⁶ Je pravděpodobné, že právě tito lidé byli cílovou skupinou marginálních nákladů *Signalu*, které často nepřesáhly počet 1000 ks./číslo.¹²⁷ Vzrůstající vliv SS na časopis byl způsoben především výměnami v ředitelském křesle *WPr IV*. Dr. Albrecht Blau byl r. 1942 odvolán a na jeho místo byl poslán jistý Hans-Leo Martin, který se ale musel roku 1944 sám této funkce vzdát – kvůli machinacím na černém trhu byl za trest poslán na frontu.¹²⁸ Následující dosazení *SS-Sturmbannführera* Antona Kriegbauma do této pozice, která byla formálně úřadem Wehrmachtu, nasvědčuje značnému poškození vztahů mezi *OKW* a nejvyšším velením, hledajícím po atentátu z 20. července 1944 oporu právě v SS. V druhé polovině války také znatelně ubyla podpora ze strany Ribbentropova úřadu – *AA*. Způsobeno to bylo převážně eskalací totální války, kvůli níž prakticky vymizely státy, které bylo možno považovat za zahraničí s diplomatickými styky.

Patrně nejexotičtější kapitolou historie *Signalu* je anabáze jeho anglické verze na západní frontě na přelomu let 1944 a 1945. V té době byly v oblasti bitvy o Ardeny organizovány rozsáhlé letákové akce s cílem narušit morálku spojeneckých jednotek. Ani *Signal* těchto praktik nezůstal ušetřen. Jeho redaktor Hans Hubmann ve svých pamětech z 80. let vzpomíná: „Byla to nejdražší forma distribuce, jakou si lze představit. [...] Z anglických vydání *Signalu* byly udělány desetitisíce silně zmenšených exemplářů se všemi barevnými stranami. Přední a zadní strany byly slepeny proti roztřepení. Pak byly nacpány do *V1* a stříleny přes Kanál. Místo smrtelné trhaviný přšely nyní na Londýn barevné obrázky!“¹²⁹ Cílem těchto novinářských bomb byl jak Londýn, tak západní fronta. Potvrzeno je, že byla tímto způsobem distribuována čísla *Signalu* 17, 18, a 19/1944, ba dokonce ještě č. 1/1945.¹³⁰ Oficiální název těchto bomb zněl *Propaganda-Bomben* a byly plně financovány z peněz Goebbelsova *Promi*.¹³¹ Goebbels měl totiž na chod časopisu od vydání již zmíněné direktivy z října 1944 větší vliv, který mu byl poskytnut oplátkou za to, že byl *Signal* ušetřen zrušení.¹³²

¹²⁶ VITKINE, Antoine: *Mein Kampf: příběh jedné knihy*. Praha: Paseka, 2010, s. 95.

¹²⁷ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 99.

¹²⁸ Tamtéž, s. 142.

¹²⁹ Tamtéž, s. 99.

¹³⁰ Dnes jsou tato zmenšená čísla mimořádně vzácná a jejich cena může šplhat až do několika tisíců amerických dolarů (zjištěno podle internetové nabídky).

¹³¹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 99.

¹³² Tamtéž, s. 141.

Tento pokus – distribuovat časopis pomocí balistických raket – nemá v historii žurnalistiky pravděpodobně obdobu.

Produkce ostatních překladů probíhala i roku 1945 s překvapivou úspěšností – ještě č. 3/1945 bylo publikováno ve výši 980 000 výtisků.¹³³ Všechny časopisy tohoto ročníku pocházejí jen z tiskárny v Berlíně-Tempelhofu, která redakci zbyla jako poslední funkční. Přesto se s blížící se frontou projevovalo stále více problémů. Dne 3. února 1945 byly během jednoho z nejtěžších náletů na Berlín zlikvidovány budovy redakce v Kochstrasse,¹³⁴ tiskárna v Tempelhofu zůstala sice ušetřena, ale koncem února bylo již obtížné vytisknuté časopisy odtamtud vůbec dostat. Doprava zvláštními vlaky Wehrmachtu a přepravními bombardéry jasně ukazovala, že nejlepší časy má *Signal* již dávno za sebou.¹³⁵ V Berlíně se podařilo ještě před 11. dubnem dokončit č. 5/1945.¹³⁶ Známý jsou pouze jeho verze v němčině a nizozemštině, spolu s ještě níže diskutovanými fotokopiemi ve švédštině. Vzhledem k tomu, že se v té době distribuční síť časopisu již zcela rozpadla, je otázkou, zda se toto číslo vůbec dostalo do prodeje. Je spíše pravděpodobné, že nikoliv¹³⁷ a jeho (dnes sběratelsky velmi vzácné) exempláře se do sbírek a archivů dostaly jako rarity až po válce po jejich rozebrání spojeneckými vojáky.

Zdá se, že v tomto bodě byla další produkce *Signalu* prakticky nereálná a dalo by se předpokládat, že se redakce rozpustila ve válečném chaosu. Přesto byl opak pravdou. Je nutné si uvědomit, že v té době již nebyl daný časopis jen propagandou, nýbrž i formou systémové výmluvy, která chránila své zaměstnance před nasazením na frontě se zbraní v ruce. Již v srpnu a září 1944 musel *Deutscher Verlag* propustit zhruba 880 ze svých zaměstnanců do bojů a zbrojního průmyslu,¹³⁸ pro zbylé pracovníky se pravděpodobně jednalo o odstrašující moment. Proto paradoxně právě v této chvíli redakční aktivita vrcholila, aby tím dokázala svoji větší užitečnost pro pokračující vedení války ve svých redakčních křeslech, místo vojenského nasazení. „*Tyto pracovní podmínky mohly být základem toho, proč byl Signal vůbec produkován až do dubna 1945. Krom směsice psychologických důvodů, jakými jsou odpoutání se od reality a sebeklam, které jsou na spolupracovnících zodpovědných za politickou a vojenskou stránku projektu diagnostikovatelné, nám mohou i spolupracovnická privilegia pomoci zodpovědět otázku, proč ještě od poloviny roku 1944 existovalo německé*

¹³³ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 101.

¹³⁴ SAUR, Sébastien: *Signal et l'Union Soviétique*. Parçay-sur-Vienne: Anovi, 2004, s. 18.

¹³⁵ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 144.

¹³⁶ Tamtéž, s. 102.

¹³⁷ Rainer Rutz pichlavě dodává: „*Možná na něm zůstali v obleženém Berlíně sedět.*“

Zdroj: Tamtéž, s. 102.

¹³⁸ Tamtéž, s. 145.

zahraniční ilustrované periodikum v mnoha jazycích, ilustrované periodikum pro odbytové oblasti, které již nešlo normálními způsoby zásobovat, nebo které byly prakticky osvobozené spojenci. Spíše než slepá víra v ještě trvající vliv propagandy na vývoj války byl v *Deutscher Verlags* vzbuzen živý zájem o další trvání *Signalu* vůlí psychického a kariéristického přežití.¹³⁹ Šéfredaktor Giseler Wirsing zprostředkoval v březnu 1945 svým zaměstnancům přes svého zástupce, PK-fotografa Benno Wundshammera,¹⁴⁰ útěk z rozbombardované berlínské Kochstrasse na jihoněmecký venkov.¹⁴¹ Wirsing sám se dostal 1. dubna 1945 až do Mnichova.¹⁴² Zbytek redakce pokračoval ve své aktivitě s centrálou v bavorské vesnici Wattendorf. Místo nebylo s ohledem na nemožnost ubytování v uprchlíky přeplněném blízkém Coburgu vybráno náhodou. Svůj statek v této vsi měla Cläre Wirthová, někdejší šéfredaktorka časopisu *Koralle*, která s ohledem na pravděpodobné blízké styky s redakcí *Signalu* nabídla jejím členům ubytování. Jeden z nich na tamní pobyt později vzpomínal: „Špičky německé ilustrované žurnalistiky zde seděly spolu se sedláky a jejich milým dobyt看em v malých domácnostech a vytvářely poslední čísla tohoto časopisu. Denně odcházeli kurýři s manuskripty a fotografiemi do Berlína. Ztratili se někde mezi frontami, byli naverbováni do boje nebo se vzdali a zmizeli v amerických zajateckých táborech. Z těch manuskript nikdy žádný nedorazil.“¹⁴³ Redakční aktivitu ukončilo až obsazení Wattendorfu americkými jednotkami dne 13. dubna 1945.¹⁴⁴ Tiskárna v Tempelhofu byla zabrána Rudou armádou přesně o dva týdny později – 27. dubna 1945.¹⁴⁵ Teprve tím se stal *Signal* historií.

2.9 Diskutabilní existence *Signalu* č. 6/1945

Vnější kritika časopisu by byla neúplná, pokud by nebyla zmíněna záhadná existence kopií č. 6/1945 ve švédštině. Ohledně původu a pravosti tohoto čísla koluje na internetu, v populárních i odborných publikacích množství mnohdy protichůdných polopravd a dohadů. Základní fakta k případu zní následovně:

Ve Švédské královské knihovně (oficiálním názvem *Kungliga biblioteket*) ve Stockholmu jsou k nahlédnutí velmi nekvalitní fotokopie *Signalu* č. 6/1945 (Obr. 21-23). Dle knihovního

¹³⁹ RUTZ, Rainer: *Alte Netze – neu gestrickt*. In: SCHÜTZ, E. – HOHENDAHL, P.: *Solitäre und Netzwerker. Akteure des kulturpolitischen Konservatismus nach 1945*. Essen: Klartext Verlag, 2009, s. 174-175.

¹⁴⁰ BLANK, Margot: *Propagandafotograf im Zweiten Weltkrieg: Benno Wundshammer*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2014, s. 46.

¹⁴¹ RUTZ, R.: *Alte Netze*, cit. dílo, s. 175.

¹⁴² RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 146-147.

¹⁴³ Tamtéž, s. 147.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 102.

popisu se jedná o papírové kopie, které jsou pro svou nízkou čitelnost pravděpodobně ofoceny z kinofilmu.¹⁴⁶ V této podobě se v jejich archivu nachází všechny stránky tohoto čísla, kterých je celkem 44. Dle tamních záznamů ale není zjistitelné, jakého jsou tyto kopie původu. Vypátrat se podařilo pouze to, že dle databáze jsou v držení *Kungliga biblioteket* od roku 1986.¹⁴⁷ Při osobní návštěvě v září 2012 jsem měl možnost si celý časopis prohlédnout a 11 stran okopírovat a vzít s sebou.¹⁴⁸ Jedná se o černobílé, očividně několikanásobné kopie, neboť čitelné jsou prakticky pouze nadpisy. Mají všechny stylistické náležitosti *Signalu*, co se týče úvodníku, rozložení fotografií a textu. Původně se pravděpodobně skutečně jednalo o fotografie (a nikoliv ploché skeny), neboť kopie poměrně plasticky zachycují zprohýbané rohy a tvárnost opotřebovaného obalu. Otázkou zůstává, zda může kdesi existovat originál, a jakého můžou tyto kopie být původu. Sébastien Saur ve své publikaci uvádí, že mělo být toto číslo za značnou sumu prodáno jistým antikvariátem v belgických Antverpách soukromému sběrateli.¹⁴⁹ Údajně se má prý jednat o poslední zbytek z produkce nikdy nepublikovaného čísla, které pochází z pera norské redakce *Signalu*, která celý náklad č. 6/1945 na konci dubna, nebo začátku května 1945 zničila. Ještě níže polemizuje s opačnou hypotézou, že antikvariát v Antverpách chtěl možná pouze na podvrhu tohoto čísla vydělat. Naproti tomu se tohoto tématu Rainer Rutz ve své knize s akademickou opatrností takřka nedotýká a zkoumané číslo pro jeho nevyjasněný původ zmiňuje pouze v poznámce.¹⁵⁰ Saurova teorie s antikvariátem v Antverpách a norskou redakcí je, s ohledem na již výše zmíněná fakta v této práci, poněkud podivná. Jediná redakce *Signalu* se bezesporu nacházela v Berlíně (resp. Wattendorfu) a nikde jinde se obsah časopisů nevymýšlel. Navíc proti "norské teorii" mluví fakt, že v norštině neexistuje ani předešlé č. 5/1945.¹⁵¹ Do obou zemí Skandinávského poloostrova se jako poslední oficiálně dostalo č. 4/1945.¹⁵² Je tedy bezpředmětné hovořit o tom, že by č. 6/1945 pocházelo právě z Norska.

¹⁴⁶ Zdroj: http://www.kb.se/soka/kataloger/regina?func=find_b&request=000569641&find_code=SYS&local_base=KBS01

¹⁴⁷ Archiv autora: e-mailová komunikace mezi autorem a *Kungliga biblioteket* z 20. 9. 2012.

¹⁴⁸ Švédské zákony totiž nedovolují, aby si čtenář při jedné návštěvě okopíroval více jak 25% jakékoli tiskoviny.

¹⁴⁹ SAUR, Sébastien: *Signal et l'Union Soviétique*. Parçay-sur-Vienne: Anovi, 2004, s. 18-19.

¹⁵⁰ "Zdá se, že na místě, které je pro dosavadní výzkum neznámé, došlo nadto ještě k produkci čísla 6/1945 švédskojazyčného vydání. V německých archívech není toto číslo dohledatelné. [...] Autorovi byl tento, mezitím opět zřejmě ve sběrné skříni zmizelý sešit, předložen v kvalitativně mimořádně špatné fotokopii. [...] Nic bližšího se o tomto čísle dohledat nepodařilo. Pokud se jedná o falzifikát – což se s ohledem na vysokou sběratelskou hodnotu nedá vyloučit – je přinejmenším klamavě autenticky napodoben."

In: RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 102.

¹⁵¹ Zdroj: <http://www.signalmagazine.com/files/editions.gif>

¹⁵² Zdroje: http://www.wwiipress.urjc.es/en/revistas/eje/signal/Pages/SIGNAL_EDICION_N_1942_N012.aspx
a http://www.wwiipress.urjc.es/en/revistas/eje/signal/Pages/SIGNAL_EDICION_SCH_1943_N0012.aspx

Klíč k této záhadě dle mého názoru nelze spatřovat ani tak v tom, že *Kungliga biblioteket* vlastní č. 6/1945, jako v tom, že v tamním archivu existují i fotokopie švédského překladu předešlého č. 5/1945. Oficiálně totiž ani od č. 5/1945 ve švédštině žádný sešit nevznikl a v současné době není fyzická existence žádného č. 5 ve švédštině potvrzena. Přesto vykazují jeho kopie ze Stockholmu všechny náležitosti, tudíž je nepravděpodobné, že by se jednalo o falsum. Jeho fotokopie mají zcela identické znaky jako u č. 6 – jedná se o černobílé kopie původem z kinofilmu, pravděpodobně několikanásobné, protože jsou špatně čitelné. Očividně jsou stejného původu. Vzhledem k tomu, že existence č. 5/1945 ve švédštině je několikanásobně pravděpodobnější, než u č. 6, zvyšuje se podobností těchto kopií možnost autenticity obou. S dnes dosažitelnými informacemi nelze pokročit dále, a tak zůstane poslední kapitola příběhu *Signalu* možná navždy otevřenou.

3 *Signal* – vnitřní kritika, obsah časopisu v proměnách času

Signal nepochází z doby, kdy byla propaganda synonymem otevřené účelové lži, nýbrž pouhým termínem pro názorově vymezenou stranu konfliktu. Ve své době se jednalo o plnohodnotné zpravodajství *sui generis*, ačkoliv světilo přesvědčivost nad pravdu jako účel nad prostředky. Takováto účelová přesvědčivost proto při bližším pohledu postrádala jakoukoli logiku, nebo jen budila její zdání.¹⁵³ Něco jako *Signal* se mohlo plně uplatnit pouze ve chvíli, kdy byla většina kanálů evropského tisku ucpána či redukována na minimum, kdy nikdo netušil, co se děje v sousední zemi a jak žijí tamní lidé.¹⁵⁴ I proto mohl časopis popis války jejím postupem stále silněji pokrucovat, až z reality nakonec vykolejil zcela.

Signal ale od samého prvopočátku nevěnoval prostor pouze válečnému vývoji. Stejně jako jeho americké předlohy se snažil přinést doslova „každému něco“. Vedle záležitostí německé i zahraniční politiky, hospodářství (s častým důrazem na výhody nacionálního socialismu), věcí vzdělávacích či kulturních (od protěžovaných nacistických architektů a sochařů, přes medailonky o hudebních skladatelích až po filmový průmysl) přinášel např. i nejnovější vědecké objevy (často z odvětví eugeniky a darwinismu), módní trendy, cestopisné reportáže, vtipy, karikatury, krátké příběhy a dokonce i spoře oděné dívky ve vyzývavých portrétech. Ač se tedy žánrově dal *Signal* s trochou nadsázky považovat za rodinný ilustrovaný časopis, který proto neměl konkrétní cílovou skupinu, nikdy neopustil své ideologické zákulisí, které však, nutno říci, bylo ve srovnání s vnitrostátní německou propagandou velmi decentní.

Dobrým příkladem jsou právě snímky mladých žen povětšinou v plavkách. Za cíl neměly pouze potěšit mužské oko a případně tak zvýšit prodejnost, jak by se mohlo zdát. Pod popisky jako „*Hledá se partner*“,¹⁵⁵ „*Prázdninová rozkoš*“¹⁵⁶ nebo „*Dívko, o čem sníš?*“¹⁵⁷ byla ve skutečnosti skryta pevná vazba na probíhající válku. Tato děvčata byla označena např. za pomocnice Wehrmachtu či zbrojařské dělnice.¹⁵⁸ A naopak – v *Signalu* nelze v žádném případě narazit na muže s předkusem, šilhajícího nebo vyzáblého vojáka. Všichni prezentovaní jedinci jsou až nezdravě atraktivní; Rainer Rutz hovoří u některých fotografií

¹⁵³ VERNER, Pavel: *Propaganda a manipulace*. Praha: Univerzita Jana Ámose Komenského, 2011, s. 19.

¹⁵⁴ DOLLINGER, Hans – BOELCKE, Willi: *Faksimile Querschnitt durch Signal*. Stuttgart: Motorbuch-Verlag, 1976, s. 6.

¹⁵⁵ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 10/1944 v němčině, s. 40.

¹⁵⁶ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 17/1941 v němčině, s. 39.

¹⁵⁷ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 13/1941 v němčině, s. 39.

¹⁵⁸ RUTZ, Rainer: *Signal – Eine deutsche Auslandsillustrierte als Propagandainstrument im Zweiten Weltkrieg*. Essen: Klartext Verlag, 2007, s. 321.

usmívajících se polonahých přátel ve zbrani až o homoerotickém podtextu.¹⁵⁹ Je však nutno mu odporovat v tom, aby byl tento podtext vnímán doslovně. V dobové formě měl posunutý význam, a jak ve své studii fašistické mysli konkretizuje Jonathan Littell, jsou homosexualita s fašistickou mentalitou „od podstaty neslučitelné. [...] Nanejvýš lze připustit, že pro homoerotiku ponechávají jistý prostor určité typické fašistické obrazy: hromadná shromáždění, kolektivní sporty, mládežnická hnutí. Je to ale homoerotika zjemnělá, idealizovaná a naprosto odsexualizovaná.“¹⁶⁰

Následující kapitola má za cíl nejen shrnout a podrobit kritice obsah šesti ročníků zkoumaného časopisu. Důležitou pozicí, kterou nelze v této práci pominout a dosud o ní nebyla řeč, byla jistě role šéfredaktora. V jeho křesle se během války vystřídali celkem čtyři muži a to s velmi rozdílnou minulostí, vizí i vlivem na výslednou podobu periodika. V kapitole o vnitřní kritice jsou uváděni proto, že měli na *Signal* vliv mnohem více obsahový, nežli distribuční či v otázkách nákladu. Takové aspekty byly spíše v kompetenci AA, WPr a dalších úřadů, kterou jsou rozebírány v kritice vnější.

3.1 Šéfredaktor Harald Lechenperg (1940-1941)

Prvním šéfredaktorem časopisu *Signal* byl jmenován Rakušan Harald Lechenperg (5. října 1904 – 1. ledna 1994), známý fotograf celebrit a šéfredaktor prestižního titulu *Berliner Illustrierte Zeitung*, který vedl i nadále, paralelně se *Signalem*. Během svého působení měl nejen bezprostřední vliv na vzhled většiny čísel, ale navíc pomáhal formu a podobu časopisu vymýšlet v jeho zárodečném stadiu, tudíž se dá považovat za jednoho z jeho duchovních otců. Právě v jeho osobě je možno rozpoznat evidentní svorník, který *Signal* s periodikem *Berliner Illustrierte Zeitung* spojil. Lechenperg patrně inicioval i zavedení podtitulu „*Sonderausgabe der Berliner Illustrierten Zeitung*“ u každého *Signalu* vydaného pod jeho jménem. Sledoval tím nejspíše nejen svou dvoustrannou angažovanost, nýbrž i snahu zamaskovat propagandistický účel nového časopisu pomocí dobrého jména již dlouho zavedeného titulu (*BIZ* byl založen již r. 1891). Nový časopis se dokonce o část personálu z Lechenpergova paralelního působiště přímo opíral, tudíž bylo možno v obou časopisech narazit na stejná jména redaktorů a stejné fotografie.¹⁶¹

¹⁵⁹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 174.

¹⁶⁰ LITTELL, Jonathan. *Suché a vlhké*. Praha: Odeon, 2010, s. 53.

¹⁶¹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 116-117.

Každý z šéfredaktorů měl ve vedení časopisu svůj rukopis, ten Lechenpergův vypadal přibližně následovně:¹⁶² v obsahu časopisu se díky nadužívání koncepce „každému něco“ vytvářela nesourodá změť. Pod jeho vedením nemohla být o vnitřním uspořádání časopisu žádná řeč – články vytvářely tematicky různorodou směsici a žádné téma nemělo v časopise své pevné místo, které by vyplnilo v několika po sobě jdoucích číslech. Poněkud zarážející je i skutečnost, že pod jeho vedením dokonce nevznikl ani žádný úvodník, který by shrnoval obsah čísla.¹⁶³ Dle spolupracovníků se Lechenperg choval dosti umíněně a ješitně, jeho časté cesty mimo Berlín a špatná pracovní morálka redakci spíše zatěžovaly. Neschopnost koordinovaného vedení mu byla často vyčítána, např. tisk a rozvoz každého čísla trval za jeho vedení až 25 dní,¹⁶⁴ což bylo na tištěné médium tohoto druhu skutečně vysoké číslo.

Vedení *Deutscher Verlags* začala záhy docházet s šéfredaktorem sedícím na dvou židlích trpělivost. Sám ředitel Max Wießner uznal, že je nutné „mezi redakcemi *Berliner Illustrierte* a *Signalu* učinit odluku, neboť oba časopisy mají rozdílné úkoly a jeden šéfredaktor pro obě periodika není schopen pravidlu této nezbytnosti v obou případech dostát.“¹⁶⁵ Předzvěstí Lechenpergova odvolání byl již v květnu 1941 odstraněný podtitul *Sonderausgabe der Berliner Illustrierten Zeitung* z přebalu *Signalu*.¹⁶⁶ Proces urychlil i sám Lechenperg, když si v červnu 1941 vzal několikaměsíční zdravotní dovolenou, během níž se zástupci *WPr* a *Deutscher Verlag* dohodli na jeho odvolání.¹⁶⁷ I přes Lechenpergovy protesty zmizelo v září 1941 jeho jméno ze *Signalu*,¹⁶⁸ ve vedení *Berliner Illustrierte Zeitung* zůstala však nadále.

3.2 Šéfredaktor Heinz Medefind (1941)

V létě 1941 byl na Lechenpergovo místo dosazen Heinz Medefind (nar. 4. ledna 1903), dlouhodobý spolupracovník *Deutscher Verlag*. S projektem *Signalu* měl mnoho společného již od počátku roku 1941, kdy byl stále méně důvěryhodný Lechenperg zproštěn zodpovědnosti za textovou část časopisu, kterou dostal na starosti právě žurnalista Medefind. Ten měl provést dílčí reformu neválečné části obsahu a přeměnit ji v efektivní kulturní

¹⁶² RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 172.

¹⁶³ Za jedinou výjimku se dá považovat pokus o shrnutí obsahu na posledních stranách u prvních čísel *Signalu* z r. 1941. Jednalo se o uspořádanou tabulku fotografií, každá se vztahovala k jednomu článku. Viz. např. *Signal* č. 3/1941, verze v němčině, s. 48.

¹⁶⁴ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 126.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 125.

¹⁶⁶ Srovnej hl. strany: *Signal* č. 8/1941, s. 1. a *Signal* č. 9/1941, s. 1.

¹⁶⁷ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 124-125.

¹⁶⁸ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 18/1941 ve francouzštině, s. 46.

propagandu.¹⁶⁹ Medefindovy snahy ale předběhly dějiny a tak se po invazi na Balkán a do SSSR neválečná část *Signalu* místo původní revize jen zmenšovala na úkor válečných aktualit. S Medefindovým vzestupem se definitivně rezignovalo nejen na oporu *Berliner Illustrierte Zeitung*, nýbrž i na mnohé podobnosti mezi oběma časopisy. Jistá sekretářka později Lechenpergovi napsala, že po jeho odchodu nezůstal v redakci „kámen na kameni“. S měnicí se stylistikou časopisu, který začal být zahlcován texty a pozbýval fotografií, nebyl spokojen ani redaktor Ewald Wüsten, jenž si v dopisech Lechenpergovi stěžoval, že je *Signal* na cestě k tomu stát se „textovým časopisem“, a že „působí únavně a nesvěže“. Zároveň ale rýpavě dodal, že je nyní *Signal* „produkován s bezchybností“ co se termínů týče.¹⁷⁰ V prvním zářijovém čísle 1941 se konečně jako dosud nejpostrádanější elementární prvek objevil i obsah, který shrnoval hlavní body témat.¹⁷¹

V říjnu 1941 přešel Harald Lechenperg ve věci řízení *Signalu* do protiútku za podpory AA, opíraje se hlavně o stížnosti na nevyhovující Medefindovu koncepci.¹⁷² Nátlakem na *WPr* se sice podařilo prosadit Medefindovo odvolání, k Lechenpergovi zpětnému nástupu však nedošlo. Šéf *WPr* von Wedel, který s Lechenpergem nechtěl opakovat již jednou učiněnou chybu, stačil na uvolněnou pozici na podzim 1941 dosadit Wilhelma Reetze, dosavadního zástupce šéfredaktora časopisu *Das Reich*. Lechenperg posléze rezignoval a dalších nároků se zřekl. Medefind byl odsunut na vedlejší kolej jako dopisovatel v Turecku.

3.3 Šéfredaktor Wilhelm Reetz (1941-1944)

V *Signalu* č. 1/1942 bylo možné prvně pod jménem šéfredaktora oficiálně nalézt Wilhelma Reetze¹⁷³ (2. listopadu 1887 – 4. února 1946). Malíř a dlouholetý novinář, mezi jehož dosavadní působiště patřila např. periodika *Reichssportblatt*, *Koralle* či *Olympia-Zeitung*,¹⁷⁴ po vypuknutí války pracoval u konkurenčního periodika *Das Reich* jako zástupce šéfredaktora a vedoucí sekce ilustrátorů.¹⁷⁵ Dle pamětníků byl bezelstným člověkem se stálou povahou, avšak postrádal inovativní myšlení. Jeho další slabostí byla údajně i přílišná náklonnost k jeho bývalému zaměstnavateli – Goebbelsovu *Promi*. Postupem času dával vůči

¹⁶⁹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 126-127.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 128.

¹⁷¹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 17/1941 v němčině, s. 2.

¹⁷² RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 129-131.

¹⁷³ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 1/1942 v němčině, s. 46.

¹⁷⁴ Noviny vydávané během XI. Olympiády v Berlíně (1936).

¹⁷⁵ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 133-134.

ostatním o generaci starší Reetz stále více prostoru průbojnějším redaktorům, jako byl např. pozdější a poslední šéfredaktor Giselher Wirsing. Po bitvě u Stalingradu se tato praxe prosazovala stále více, až se nakonec Reetzův post stával prakticky sinekurou; neměl dokonce ani zásadní slovo v jednání o pokračování produkce časopisu na podzim 1944, kdy měl *Signal* zaniknout.

Signal pod Reetzovým vedením, ať již faktickým nebo jen zdánlivým, prošel nakonec většinu války a je tak těžké určit, která specifika lze Reetzovi skutečně připsat. Snad opětovné a nepochopitelné zrušení obsahu na 2. straně každého čísla – mezi č. 1/1942 a č. 7/1943 tato užitečná pomůcka ze všech sešitů mizí. Znovu se objevuje až v polovině dubna 1943,¹⁷⁶ v červnu je pak záhy doplněna podivným znamením vypůjčeným z antické mytologie – vyobrazením Evropy, která ujíždí na hřbetě Dia proměněného v býka.¹⁷⁷ Signifikantně se však jednalo již o nápad Giselhera Wirsinga, který tím údajně chtěl poskytnout zastřešující symbol nové koncepci tzv. *Europapropagandy*, která v defenzivní frontové situaci kladla stále větší důraz na cizinecké bojující jednotky, které se snažila hecovat. Dále za Reetzova vedení prošel *Signal* několika zásadními změnami, ať už snížením jeho rozsahu ze 48 na 40 stran v dubnu 1942 (Rutz za hlavní důvod považuje nedostatek papíru způsobený přílišnou popularitou a nadprodukcí periodika)¹⁷⁸, tak výše popisovanou změnou vnějšího obalu do plných barev. Ač jeho vedení oficiálně skončilo až začátkem roku 1945, ztrácel na periodikum vliv již dlouho předtím a tak se dá jeho odstup považovat za pouhou formalitu.

3.4 Šéfredaktor Giselher Wirsing (1945)

Nevýrazného Wilhelma Reetze vystřídal po několikaletém posilování své pozice – v té době pro toto periodikum již nepostradatelný – Giselher Wirsing (15. dubna 1907 – 23. září 1975). Tento protibritský a protiamerický antisemita, vstoupivší roku 1938 do SS a dva roky později do NSDAP, vedl již delší dobu jednu z *PK*-jednotek na východní frontě.¹⁷⁹ Na vyšších místech byl oblíbený hlavně svými štvavými knihami. Od roku 1943 se bez něj neobešlo takřka jediné číslo *Signalu* a jeho vliv na něj neustále vzrůstal. Na podzim 1944 to byl právě Wirsing, kdo u Goebbelse vyjednal další existenci tohoto periodika. Oficiálně se ale jeho jméno v kolonce šéfredaktora objevilo až na č. 3/1945, tedy velmi pozdě. Za jeho hlavní zásluhu lze s jistotou považovat právě pokračující existenci *Signalu*, který by bez jeho

¹⁷⁶ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 8/1943 ve francouzštině, s. 2.

¹⁷⁷ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 12/1943 v italštině, s. 2.

¹⁷⁸ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 169.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 138-139.

přímluv a kontaktů v nejvyšších mocenských patrech rozsáhlou krizí surovin na podzim 1944 patrně nepřechal, stejně jako drtivá většina podobných tiskovin.

Jedna ze zjevných věcí na stylistice *Signalu* pod jeho taktovkou jsou téměř bez výjimky číslované stránky.¹⁸⁰ Více toho o jím oficiálně vedených posledních třech číslech časopisu patrně říci nelze. Wirsingův vliv měl spíše plíživý a dlouhodobý charakter, který je vystopovatelný ve stále příkřejší a zoufalejší rétorice časopisu, o níž bude ještě řeč níže. Na jaře 1945 byl časopis svým obsahem již zcela vytržen z reality. Otázka, zda to lze spojit s charakterem Wirsingovy koncepce, jež se nacházela ve svém zenitu, je snadno kladně zodpověditelná.

3.5 *Signal* v bleskové válce (1940-1941)

Časopis se pod Lechenpergovou taktovkou v polovině dubna 1940 vmísil přímo do rozpoutané bleskové války. Až do jejího ukončení po více jak jednom roce se čtenáři časopis sdílel nejen svou expanzivní euforii, nýbrž též cosi velmi specifického, co by se dalo definovat jako vtíravý dojem předčasné samozřejmosti. Všiml si toho již *Daily Mail*, v němž bylo možné číst: „*Smyslem časopisu není chlubit se činy zbraní nacistů, stejně tak málo přesvědčovat čtenáře od Portugalska po Istanbul, že Německo válku vyhraje. Dělá, jako by ji Německo již vyhrálo a jeho články jsou psány takovým způsobem, jako by tento názor byl sdílen celou Evropou – a jako by již všechny evropské státy byly přívrženci ‚Nového pořádku‘.*“¹⁸¹ Tato předčasná výstavba vítězného paradigmatu nakonec nacistickou propagandu silně zatíží a bude pro ni složité hledat z něj po prvních porážkách cestu ven. To však propagandisty z jara 1940 ještě nemohlo napadnout.

Ze *Signalu* roku 1940 sršelo sebevědomí ze stále se množících vítězství nad každou překonanou překážkou. „*V této fázi zprostředkoval Signal válku dobrodružství, slávy, hrdinství, kamarádství a blyštivé romantiky, válku nesenou činy, sportovní férovostí, moderní výzbrojí, bezchybnou válečnou taktikou a ‚ideou silné myšlenky budoucnosti‘ – nacionálním socialismem.*“¹⁸² Redaktoři vděčně přijímali možnost naplnit své statě stylem nazvaným „*Vernichtungspropaganda*“.¹⁸³ Jednalo se o články zabývající se nesmyslným odporem

¹⁸⁰ Do té doby byl *Signal* uvnitř číslován jen velmi ledabyle, číslování často zakrývaly fotografie a mnohdy docházelo i k chybám v těchto číslech na jednotlivých stránkách.

¹⁸¹ DOLLINGER, Hans – BOELCKE, Willi: *Faksimile Querschnitt durch Signal*. Stuttgart: Motorbuch-Verlag, 1976, text z obalu knihy.

¹⁸² RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 177.

¹⁸³ Tamtéž, s. 176.

nepřítele, který zbytečně dráždí německé útočníky, čímž dochází k pustošení.¹⁸⁴ I uprostřed prvních trosek však bylo možné psát o rytířskosti (to když vznikl např. zvláštní článek o tom, jak byla při náletu zachována katedrála v Amiens)¹⁸⁵ a dokonce jisté formě zájmu o nepřítele. Nejednalo se však v žádném případě o jeho uznání nebo respekt nad jeho způsobem boje. Zajímavé bylo, jak metodicky byl nepřítel znázorňován – převážně jako zajatec, kterému se ale i v zajetí dobře daří.¹⁸⁶ Oblíbenou činností *Signalu* bylo otiskovat dopisy zajatců vychvalující táborovou péči. O jejich autenticitě lze samozřejmě s úspěchem pochybovat. Na samotném bojišti však nepřítel neexistoval – a pokud se už frontové fotografie na takové téma vyskytly, jednalo se většinou o nic více než francouzskou helmu povalující se na silnici vedle pušky s bílým praporem, kterou kdosi zarazil bodákem do země,¹⁸⁷ nebo o britský kulomet, který jakýsi náruživý kuřák nechal povalovat v pobřežních vlnách Dunkerque vedle své dýmky.¹⁸⁸ Z archetypu rezignovaného zajatce nemohl spojenecký voják jinak v rámci *Signalu* vystoupit. Nanejvýše v kresbách, skrytý v odosobněných nepřátelských letadlech a lodích, nebo jako mrtvý – i člen Wehrmachtu respektoval nápis *SILENCE*, který přečkal invazi do Francie, a v tiché vzpomínce postál ve verdunském památníku první světové války.¹⁸⁹

Vina za rozpoutání té druhé světové patřila mezi velká tabu tohoto časopisu, ač bylo její přehazování na spojence jinak v německé vnitrostátní propagandě mimořádně oblíbené. Určeno to bylo již direktivou z dubna 1940 a posléze stále přísněji dodržováno kvůli množství nových čtenářů v okupovaných státech.¹⁹⁰ Těm se vycházelo vstříc novou koncepcí, která vojáky Wehrmachtu proměňovala v milé a přátelské sousedy, kteří přišli na pomoc v nouzi.¹⁹¹ Nabourávala se tak nejen tradiční představa vztahu okupant – okupovaný, ale i samotný rozdíl mezi svobodou a okupací. Pod heslem „jako v míru“ byla válka banalizována a vzdalovala se. Obsazení Kodaně – událo se vůbec? Vždyť ani král Kristián X. nemusel přerušit svou rutinní ranní objížděku města na koni.¹⁹² Pouhých 24 hodin po uchwácení Paříže seděli již vojáci

¹⁸⁴ Např. cyklus fotografií „*Kdesi ve Francii: konec jednoho bráněného města*“. In: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 7/1940 v němčině, s. 23-25.

¹⁸⁵ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 7/1940 v němčině, s. 12.

¹⁸⁶ Např. článek „*U Tommíků v jednom starém německém hradě*“. In: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 3/1940 v němčině, s. 15.

¹⁸⁷ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 5/1940 v němčině, s. 18.

¹⁸⁸ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 6/1940 v němčině, s. 40.

¹⁸⁹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 10/1940 v němčině, s. 12.

¹⁹⁰ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 179.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 180.

¹⁹² HAARLØV, Viggo – FLEDELIUS, Karsten: *Signal - nazisternes propaganda-billedblad i Danmark under anden verdenskrig*. København: Forlaget Komma, 1979, s. 45.

Wehrmachtu u kávy na rozlehlých bulvárech a zdálo se, že si na jejich přítomnost místní hosté „již zvykli“.¹⁹³

Pro *Signal* už poté existoval jediný nepřítel – Velká Británie, což bylo zdůvodňováno skutečností, že právě ona vyhlásila Německu válku a ne naopak. *Signal* se s chutí zabýval pro Británii skeptickými prognózami o blížící se porážce a invazi. Moderoval bitvu o Británii z nejrozličnějších úhlů – od hledáčku Göringova dalekohledu v Calais, přes masivní kampaně Luftwaffe v heroických kresbách i fotografiích, přes rychlé čluny v Kanálu až po mapy a letecké snímky zničených cílů. *Signal* škodolibě přehlížel utrpení ničených měst, v č. 3/1941 vyšel článek „Coventry – coventriert“, popisující nálet na neblaze proslulé město jako naprostý úspěch.¹⁹⁴ Již po odvolání operace *Seelöwe* však začal počet zpráv ze západní fronty postupně klesat a po otisknutí článku „Var ohně nad Londýnem“ v č. 14/1941 zmizely úplně. Až balkánské operace oživily opět v *Signalu* téma války, které v jeho obsahu v zimě 1940/41 stagnovalo. Jednou z hvězd této kampaně bylo roku 1941 vzniklé ustašovské Chorvatsko. V č. 12/1941 bylo v článku „Nejmladší stát Evropy – Chorvatsko“ charakterizováno fotografií pistole a nože položených na oltáři.¹⁹⁵ „Německými vojáky obdivované“ Řecko pak uzavřelo jeden z dalších velkých tematických okruhů časopisu – válečnou turistiku, která mnohdy připomínala až cestovní katalog. V rámci německé branné moci jako by bylo možné podívat se takřka kamkoliv – koupat se na plážích severní Francie,¹⁹⁶ obdivovat půlnoční slunce v Norsku¹⁹⁷ nebo právě athénskou Akropoli během přeletu v bombardéru Dornier.¹⁹⁸

Skutečně čiré výmysly se měly dle většiny analýz v *Signalu* objevit až mnohem později. Přesto o jedné konkrétní výjimce můžeme mluvit už v počáteční fázi časopisu – je jím velmi frekventovaná heroizace italského spojence. Ač to nelze opřít o dobové dokumenty, zdá se, že si tímto postupem snažila redakce naklonit své italské kritiky, kteří se na jaře 1940 do časopisu opřeli nezvykle ostře. Jen tak lze uspokojivě vysvětlit, proč byla jako „*Průlom skrze Alpy*“ nadepsána stať o italské invazi do jižní Francie,¹⁹⁹ která se ve skutečnosti stala ostudným Mussoliniho debaklem a důkazem neschopnosti jeho vojsk. Sám duce byl mj. *Signalem* v servilních člancích označen tu za divadelního autora,²⁰⁰ tu za básníka²⁰¹ a ireálná síla italské armády se vinula jako červená nit skrze obsah časopisu i po následující ročníky.

¹⁹³ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 7/1940 v němčině, s. 18.

¹⁹⁴ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 3/1941 ve francouzštině, s. 3.

¹⁹⁵ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 12/1941 v italštině, s. 11.

¹⁹⁶ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 8/1940 v němčině, s. 39.

¹⁹⁷ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 12/1940 v němčině, s. 10.

¹⁹⁸ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 12/1941 v italštině, s. 6-7.

¹⁹⁹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 10/1940 v němčině, s. 22.

²⁰⁰ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 4/1940 v němčině, s. 11.

²⁰¹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 17/1940 v němčině, s. 8.

Ještě v červnu 1943, kdy se italský fašismus nacházel těsně před svým zhroutilím, psal Giselher Wirsing o schopnosti Itálie „vzdorovat koncentrovaným útokům jejích nepřátel.“²⁰²

3.6 Utopie Nové Evropy (1940-1943)

Vydavatel konkurenčního britského periodika *Picture Post* Edward Hulton na adresu *Signalu* roku 1941 prohlásil: „Když mluvíme o plánech na nový svět nebo na novou Británii, máme prý ‚čekat do konce války‘. Nacisté nečekají.“²⁰³ Hulton tímto odkazuje na první dlouhodobější téma v *Signalu*, kterým se stala tzv. *Nová Evropa*. Tento, ve skutečnosti zcela prázdný a nic neříkající pojem, se poprvé objevil v č. 10/1940, kde se pod titulem „Na cestě k Nové Evropě“ rozebírala setkání Ribbentropa se zástupci čerstvých spojenců Německa – Slovenska, Bulharska, Rumunska a Maďarska.²⁰⁴ Toto propagandistické téma mělo kořeny v době porážky Francie, kdy se Německo oficiálně snažilo napravit přehmaty Versailleského míru. „Versailles se nebude opakovat“, hřmělo tou dobou *Signalem*.²⁰⁵ Tyto počáteční snahy o revidování mezinárodních vztahů byly, spolu s novými vojenskými úspěchy naroubovány na další a další evropská území. Články tohoto druhu vynášely nacionalistické frakce z celé Evropy, kterým dodávaly háv nového, spravedlivého řádu.

Mnoho evropských žurnalistů se však cítilo být dezorientováno. Ve vícero případech se vyskytly záměny s *Panevropou* Coudenhove-Kalergiho, která však neměla s nacistickými plány nic společného. Sám Goebbels si stěžoval, že si na toto téma každý „píše, co chce“.²⁰⁶ Tyto chyby se mj. řešily i na protektorátní úrovni – dochoval se záznam o reakci šéfa *Tiskového odboru úřadu říšského protektora, SS-Hauptsturmführera* Wolfganga Wolframa von Wolmara na tuto skutečnost: „V poslední době se mnoho mluví o novém pořádku Evropy a světa. Vládní rada varuje přítomné, aby v souvislosti s tím používali názvu ‚Panevropa‘. Ironicky poznamenává, že k tomu by se mělo již jen dodat, že Vůdce povolal k sobě Coudenhove-Kalergiho jako svého referenta. Panevropa se nikdy nestane skutkem a proto v budoucnosti žádný takový nadpis. Mocnosti osy uspořádají Evropu podle svých vlastních zásad.“²⁰⁷ Aby bylo toto stanovisko evropským čtenářům jasné, objevil se i v *Signalu* č. 17/1940 článek *Bludná cesta Panevropy*, popisující ji jako špinavou hru britské diplomacie.

²⁰² *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 11/1943 v němčině, s. 11.

²⁰³ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 257.

²⁰⁴ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 10/1940 v němčině, s. 2.

²⁰⁵ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 16/1940 v němčině, s. 7.

²⁰⁶ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 278.

²⁰⁷ KONČELÍK, Jakub: *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara*. Praha: Karolinum, 2003, s. 291-292.

„Dnes je evropský problém řešen ústředně, od Centrálních mocností, které byly tehdy bezmocnými nástroji pro politicky jednostranný a neživotaschopný plán“²⁰⁸, vysvětloval časopis. „Řešení evropského problému“ oficiálně nemělo probíhat nátlakem, nadvládou, vykořisťováním či vydíráním Evropy, nýbrž kompletně novým uspořádání mezinárodních vztahů a výstavbu Evropy „mírové“, v níž se nacisté stavěli do pozice kontinentálního arbitra. Německý voják měl v tomto procesu sehrát úlohu nikoliv okupanta, nýbrž přítele, utěšitele, přirozeného spojence a konstruktéra budoucnosti: „Válka a okupace byla v tomto smyslu brána jako nepříjemná potíž, jako krátké mezistádium na cestě ke glorifikované budoucnosti. [...] To vše bylo čtenářům prezentováno s takovou samozřejmostí, jako by na tom nebylo vůbec nic otřesitelného.“²⁰⁹ Jen vágně se však psalo o jakýchkoli konkrétních plánech či důsledcích a už vůbec ne o vůdcově názoru na toto téma. A to přesto, že ze zahraničí přicházely naléhavé dotazy tohoto druhu i od politiků, jakými byli Mussolini, Pétain, či Mussert.²¹⁰ Veškerý obsah tisku se v tomto bodě jevil zjednodušený, ne-li mlhavý. Ribbentropův úřad AA vydal v této věci svým „dvorním“ časopisům *Berlin-Rom-Tokio* a *Volk und Reich* direktivy, dle kterých neměl být tento nový nacionálně socialistický pořádek „za žádných okolností konkretizován“.²¹¹ Pro *Signal* platilo totéž a jeho články o *Nové Evropě* tak jen zřídka překračovaly formu pouhé fotoreportáže.²¹² Je nasnadě, jakou paniku by takovýto *Pax Germanica*, který v dlouhodobém horizontu nepočítal s podporou ani přítomností negermánských kolaborantů v Evropě, mezi tehdejšími spojenci Německa vyvolal. Ten tehdy ale ještě nebyl sebemeně konkretizován, a *Nová Evropa* tak byla mnohem více propagandistickou floskulí, nežli válečným cílem. Obsahová prázdnota článků na toto téma během války stále sílila a po roce 1943 byla celá koncepce v defenzivní atmosféře zavržena.

3.7 *Signal* proti Sovětskému svazu (1941-1943)

Válkou na východě se *Signal* začal zabývat s malým zpožděním až v srpnu 1941.²¹³ Tato vlastnost hraničící až s neaktuálností bude tento časopis pronásledovat i nadále. V době operace *Barbarossa* se poprvé pozornost německé propagandy soustředila na glorifikaci evropské pospolitosti. Oslavovaná pomoc ve zbrani se týkala nejen Maďarska, Rumunska,

²⁰⁸ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 17/1940 v němčině, s. 4.

²⁰⁹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 260.

²¹⁰ Tamtéž, s. 277-278.

²¹¹ Tamtéž, s. 260-261.

²¹² *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 13/1940 v němčině, s. 16-17.

²¹³ Nebudeme-li počítat krátkou noticku „*Nová fronta na východě*“, v č. 14/1941, zabývalo se jako první válkou se SSSR až srpnové č. 15/1941 – tedy téměř 1,5 měsíce po zahájení operace *Barbarossa*.

Slovenska, Finska či Itálie, nýbrž také skromně zastoupených zemí, jako bylo Norsko, Dánsko, Nizozemí, Španělsko či Chorvatsko. Jak význam jejich pomoci během války narůstal, zabíraly jim věnované články stále více místa. Agresor byl u SSSR vykonstruován podobně, jako v případě Jugoslávie. Napadení bylo omlouváno důvody, jako „zhatění světové komunistické revoluce“, jejímž předvojem se měly zdát sovětské akce v Polsku, Pobaltí, Finsku a Rumunsku za poslední dvě léta.²¹⁴ Propagandistická rétorika se stávala nenávislnější, rasističtější a zároveň i konkrétněji zacílenou – od roku 1941 se již nepsalo o Sovětském svazu, nýbrž pouze o sovětském či bolševickém Rusku.²¹⁵ Důvodem byla snaha nedotknout se potenciálních spojenců, jakými byly Ukrajinci nebo Kozáci. Ze zotročení tamních národů byla obviňována směsice činitelů sestávající z NKVD,²¹⁶ komisařů a židů. Ti všichni měli údajně dodržovat i taktiku spálené země a nechávat za sebou hořící města. Dokumentace *Signalu* toho, že vojáci Wehrmachtu pak pomáhali hořící čtvrtě zase hasit, nepůsobí příliš přesvědčivě.²¹⁷ Zatímco bylo bláto jako zpomalující faktor na podzim 1941 časopisem překvapivě představeno zcela nepokrytě,²¹⁸ byl po zásahu „generála zimy“ na přelomu let 1941/42 *Signal* poprvé za svou existenci vystaven velké cenzuře, která velmi pečlivě vybírala z válečných hlášení. Možná právě pro malou dosavadní zkušenost v tomto oboru se ale objevovaly případy fotografií, které nemohly být v propagandistickém zájmu. Jednalo se především o absenci zimní výbavy Wehrmachtu, která nebyla v *Signalu* nijak argumentována.²¹⁹ Hlavní vlna cenzury přišla až následující zimu.

Ihned u č. 1/1942 lze zaznamenat fenomén, který *Signal* již do konce války neopustil - typ tzv. propagandy *Kraft durch Furcht*.²²⁰ Jednalo se o články s apokalyptickou tematikou Sověty ovládané Evropy, které měly značný ohlas v řadách vyděšeného čtenářstva. Objevily se signifikantně ihned po debaklu u Moskvy. První stať tohoto druhu – „*Co by se stalo, kdyby...?*“, – polemizovala následujícím způsobem: „*Bolševické armády by stály před Berlínem, Hamburg a Helsinky by byly beznadějně obklíčeny, Horní Slezsko a saský průmysl obsazeny, bolševici by ovládli velké části jižního Německa a místo u Černého moře by se*

²¹⁴ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 15/1941 v němčině, s. 5.

²¹⁵ KONČELÍK, Jakub: *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara*. Praha: Karolinum, 2003, s. 368.

²¹⁶ Vedle NKVD se v německé propagandě také často chybně zmiňuje GPU, což byl úřad přebírající funkci tzv. Čeky. Roku 1934 byl ale sloučen s Ministerstvem vnitra, tudíž během své anabáze v německé propagandě již neexistoval.

²¹⁷ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 18/1941 ve francouzštině, s. 23.

²¹⁸ Např. článek „*Sovětské silnice*“. In: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 17/1941 v němčině, s. 16.

²¹⁹ BÖHME, Klaus-Richard – SCHÖN, Bosse: *Nazitysklands propaganda i Sverige 1941-45*. Stockholm: Bokförlaget DN, 2005, s. 16.

²²⁰ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 210-211.

Rainer Rutz tento výstižný název uvádí kvůli srovnání s dosavadní optimistickou koncepcí ztělesňovanou organizací „*Kraft durch Freude*“.

bojovalo u Bodamského jezera. Tento scénář se zdá být dnes absurdní, a přece by takové eventuality nebyly zcela scestné, jak se může na první pohled zdát.²²¹ Dle *Signalu* mohlo tento osud (zobrazený např. přeměnou Svatopetrského chrámu v Římě na továrnu či povalujícími se rudoarmějci u Napoleonova hrobu v Paříži) zvrátit již jen jedno – vůdce a jeho nekompromisně a brutálně vedený boj. A válka na východě se roku 1942 této koncepcí pevně držela. I přes obnovenou ofenzivu se mnohem více psalo o stoupajícím odporu nepřítele, který byl ve člancích odlidštěn a degradován na „stepní barbary z východu“.²²² Přitvrdila i představa o *Nové Evropě*: „Evropa bude buďto novou, nebo nebude vůbec. Uvědomuje si to Evropa nebo ne?“²²³ Schylovalo se k největšímu vojenskému i propagandistickému zvratu ve druhé světové válce – k bitvě u Stalingradu. Hlavní zpravodaj *Signalu* na místě – Benno Wundshammer – nebyl nejprve o vítězství na pochybách: „Stalingrad, vezmeme si tě! Dosud jsme vzali všechno!“²²⁴ Avšak již v prosinci střízlivě konstatoval, že „Stalingrad nemá žádný systém, Stalingrad je spleť obranných postavení, hodinu co hodinu se vynořují nové problémy. To činí boj tak těžkým...“²²⁵ Následně se *Signal* u prvního lednového č. 1/1943 spokojil na téma Stalingrad s pouhými dvěma stranami²²⁶ a potom nastalo zlověstné mlčení. Až po stěží uvěřitelných dvou měsících přinášelo v polovině března č. 6/1943 pateticky laděné rozsáhlé prohlášení, které zjevnou katastrofální porážku přirovnalo k bitvě u Thermopyl.²²⁷ Toho času byl již hegemonem *Signalu* Giselher Wirsing a je dosti možné, že toto přirovnání pocházelo z ideologického rámce SS, v jejichž školeních byla bitva u Thermopyl považována za nejvyšší druh oběti pro národ.²²⁸ Z celkem sedmi stran věnovaným tomuto tématu bylo šest pokryto kresbami Hanse Lisky, jenž byly na rozdíl od fotografií mnohem tvárnějším médiem. Říše se na východní frontě dostala do trvalé defenzivy a tak se i propaganda musela vzdát své původní rétoriky. „Po celá léta Signalem rozšiřovaná argumentační kolej o vítězných vojácích Wehrmachtu, kteří měli znát pouze jediný směr, totiž vpřed, nebyla v této době nadále udržitelná.“²²⁹ Během roku 1943 se tak (s výjimkou Katyňského masakru) články z východní fronty stávaly v časopise stále úspornějšími a benevolentnějšími vůči Ukrajincům, Bělorusům, Tatarům

²²¹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 1/1942 v němčině, s. 3.

²²² BÖHME, Klaus-Richard – SCHÖN, Bosse: *Nazitysklands propaganda i Sverige 1941-45*. Stockholm: Bokförlaget DN, 2005, s. 212.

²²³ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 3/1942 v němčině, s. 18.

²²⁴ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 22/1942 v němčině, s. 16.

²²⁵ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 23-24/1942 v němčině, s. 22.

²²⁶ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 1/1943 ve francouzštině, s. 16-17.

²²⁷ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 6/1943 v němčině, s. 2.

²²⁸ NEITZEL, Sönke – WELZER, Harald: *Vojáci*. Praha: Academia 2014, s. 380.

²²⁹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 216.

a dalším etnikům, jejichž pomoc byla stále více potřeba. V prosinci 1943 tato koncepce vyvrcholila speciálním číslem *Signalu* „*Sonder-Heft Ost*“, které se těmto pomocným praporům věnovalo prakticky celé. Postupně se však *Signal* od východu stále více odvracel a zaměřoval svoji pozornost ve větší míře proti západním spojencům, do Afriky a posléze i na italské bojiště.

3.8 *Signal* proti západním spojencům (1941-1944)

Snad i proto, že byl dovoz *Signalu* do USA na jaře 1941 zakázán, se od té doby časopis neostýchal do Spojených států a jejich prezidenta F. D. Roosevelta stále ostřeji obouvat. Dávno před tím, než Německo 11. prosince 1941 vyhlásilo USA válku, tak bylo možné na stránkách tohoto periodika narážet na články jako „*Rooseveltův konec na Balkáně*“, ²³⁰ „*Roosevelt – císař světa?*“ ²³¹ nebo „*Může Amerika ovládnout svět?*“ ²³² Rétorika proti Velké Británii se dlouho neměnila a jako prakticky poražená byla prezentována až do jara 1944, především kvůli své údajně nezáviděníhodné pozici – mezi dvěma mlýnskými kameny jejich velkých a brutálních spojenců. ²³³ O USA se přesto ještě dlouho po prosinci 1941 psalo dosti řídkce a mlhavě. Způsobeno to bylo především skutečností, že až do operace *Torch* a následné invaze do Itálie se němečtí propagandisté z *PK*-jednotek s americkým nepřítelem střetávali prakticky pouze na moři a ve vzduchu, což bylo fotoaparátem jen stěží zachytitelné. I zprávy z východní Asie nemohly být prezentované o nic lépe, neboť byly komunikační kanály s Japonskem nespolehlivé, snadno rušitelné a příliš dlouhé. ²³⁴ Spojené státy byly obecně na stránkách *Signalu* zobrazovány jako sociálně nespravedlivý a nekulturní moloch, v němž je mládež kažena nemravnými kabarety a negroidní hudbou, jako rejdiště mafiánů a kapitalistů nejhoršího zrna, za nimiž šlo dobře tušit židovskou karikaturu. Po prvních střetech ve Středomoří, ale především po zahájení bombardovací kampaně USAAF nad samotným Německem, se obraz amerického nepřítele konkretizoval.

Signal se průběhem ani následky angloamerického bombardování netajil. Bylo vděčným zdrojem pro pošpinění jejich strůjců. Vyzdvihovány nebyly pouze oběti na životech, ale také kulturní ztráty významných budov, které byly prezentovány velmi oblíbenými soubory fotografií „před a po“. Častým doplňkem byly také fotografie zajatců z řad pilotů USAAF,

²³⁰ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 11/1941 v němčině, s. 8.

²³¹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 18/1941 ve francouzštině, s. 4-5.

²³² *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 20/1941 ve francouzštině, s. 6.

²³³ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 223.

²³⁴ Tamtéž, s. 224.

kteří na nich vypadali neduživě, kulturně zaostale a mnohdy se jejich portréty podobaly ateliérovým snímkům filmových zloduchů. Nebyl by to ale *Signal*, kdyby v rámci racionalizace na bombardování nenašel něco dobrého. V č. 10/1944 se objevil článek „*Surovina ze vzduchu*“ který popisuje recyklaci ukořistěných amerických letadel. Ze sestřelených vraků, z nichž vylezli churaví Američané, se údajně odlévaly tuny cihel leteckého duralu, který byl dále zpracováván pro Luftwaffe.²³⁵

Nedlouho po Dni D se situace změnila. Dřívější opulentní fotografie největších baterií Atlantického valu²³⁶ z časopisu vymizely. S již tradiční prodlevou se jeden a půl měsíce po invazi, uprostřed července 1944, v *Signalu* objevil první příslušný článek nesoucí název „*Západní fronta 1944*“. A ve stejném sešitě provedl i Giselher Wirsing své rétorické cvičení s definicí slova „*Invaze – patentovaná léčba?*“, v němž sdílel své přesvědčení, že „*každý britský a americký voják, který padne, nezemře za Union Jack ani hvězdy a pruhy. Zemře za Stalina. To je pravou ingrediencí patentované léčby ,osvobozením*“.²³⁷ V okamžiku, kdy bylo očividným cílem spojenců zprava i zleva zničení nacistického Německa, nebylo z pohledu jeho propagandistů nutné mezi nimi dělat již žádné rozdíly. *Signal* zde naposledy aplikoval svou vizi Evropy sjednocené proti angloamerickému teroru i bolševickému barbarství – „*Přicházející generace bude buďto evropskou, nebo nebude vůbec*“.²³⁸ V tomto smyslu se údajně zachovali Francouzi, když na německé obrněnce, spěchající zastavit invazi do Normandie, házeli při jejich průjezdu Paříží květiny a venkované, kteří bydleli v blízkosti fronty, neváhali prý riskovat své životy a nosili Němcům jídlo a pití do nejbřednějších linií.²³⁹ Už to nebylo nic platno. Polemiky časopisu s tím, že se rychlým vítězstvím Německa na plážích Normandie urychlí vítězství na západní frontě a tím i boj na východě, se nenaplnily. Spolu s výhrůzkami směřovanými do osvobozených trosek, že se na každém takovém místě probudí „*podzemní komunismus*“, se *Signal* stahoval z okolní Evropy zpět na domácí půdu. Situaci nepomohla otočit ani „*záračná zbraň*“ V1, ač ji časopis považoval za „*bod zvratu*“.²⁴⁰ Její okrajové mediální využití snad souviselo i s tím, že nacistická propaganda neměla k dispozici žádné fotografie škod z míst dopadu, proto bylo těžko ilustrovatelné, jakou sílu takovéto střely vůbec mají.²⁴¹ Po posledním velkém souboru článků se zastřešujícím názvem „*Pět minut před dvanáctou*“ zmizela definitivně ze *Signalu* starost o osud evropských národů.

²³⁵ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 10/1944 v němčině, s. 23-25.

²³⁶ Např. Snímek formátu A2 „*Na hranici Evropy*“. In: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 4/1944 v němčině, s. 20-21. Nebo článek „*Pro invazi*“. In: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 10/1944 v němčině, s. 8-9.

²³⁷ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 12/1944 v němčině, s. 11.

²³⁸ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 11/1944 v němčině, s. 28.

²³⁹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 13/1944 v němčině, s. 10.

²⁴⁰ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 16/1944 v němčině, s. 9.

²⁴¹ NEITZEL, Sönke – WELZER, Harald: *Vojáci*. Praha: Academia 2014, s. 246-252.

Program jejich sjednocení pod německou taktovkou proti mimoevropské invazi selhal. „*Tento velký program byl proveden jen v omezené míře, ačkoliv čas k tomu již veskrze nazrál. Evropské národy ještě zralé nebyly*“,²⁴² uzavřel téma Wirsing.

3.9 *Signal* v boji o Německo a jeho obsahový rozklad (1944-1945)

„*Válka o Evropu se na podzim 1944 stala válkou o Německo. Tak se to alespoň jeví, když se v potaz vezmou čistě vojenské okolnosti, které se od počátku invaze a sovětské letní ofenzivy naplnily. Z východu i ze západu pochodovaly zpět ty samé německé armády, na jejichž praporech se skvěla nepřehlédnutelná řada vítězství, která byla takřka vždy vybojována proti přesile nepřítele. Tyto německé armády stojí bezprostředně na okraji domácí půdy, zatímco v Německu samotném zvedá totální válka poslední ze svých korouhví*“, přiznal s možná až překvapivou upřímností *Signal* v pozdním podzimu 1944.²⁴³ Pryč byly doby, kdy mohl *Signal* ústupy Wehrmachtu komentovat jen jako pouhé šachovnicové chytračení.²⁴⁴ Ve svém obsahu se časopis dostal do své závěrečné fáze, fáze plné fatalismu a nejzazšího odporu. O výstižnou definici závěrečného propagandistického konceptu se pokusil ministr Goebbels: „*Nebudeme za naše životy bojovat do posledního náboje, ale budeme bojovat do poslední kapky krve nebo do posledního dechu. [...] Existuje pouze buď a nebo, život nebo smrt.*“²⁴⁵

Nyní se oslavoval boj „*rasou proti mase*“.²⁴⁶ Údajně jen relativní kvantitativní převahu nepřátel měly vyrovnat hrdinné akce jedinců. Tak zvaní „*Einzelkämpfer*“ se vypravovali v pilotovaných torpédech či v trhavinami naložených člunech proti nepřátelským lodím nebo směřovali vrtule svých letadel proti spojeneckým bombardérům, aby je smetli z oblohy. Postup nepřátelských sil do Německa měla zastavit hesla jako *optimismus, neomylnost, kamarádství, připravenost k boji, samostatnost, duševní rovnováha a chladnokrevnost*.²⁴⁷ Nedostatek zkušeností, málo munice, jídla či spánku – nic z toho nemohlo v tomto okamžiku hrát žádnou roli. Na otázku „*Proč vlastně německý voják ještě bojuje?*“ si Benno Wundshammer na sklonku roku 1944 již nedokázal odpovědět příliš jasně. Zaprvé „*máme čisté svědomí*“, zadruhé „*jsme proti nenávisti*“.²⁴⁸ Zázračné zbraně nahradil tou dobou nový

²⁴² *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 17/1944 v němčině, s. 11.

²⁴³ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 17/1944 v němčině, s. 6.

²⁴⁴ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 246.

²⁴⁵ NEITZEL, Sönke – WELZER, Harald: *Vojáci*, cit. dílo, s. 320.

²⁴⁶ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 14/1944 v němčině, s. 11.

²⁴⁷ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 18/1944 v němčině, s. 15-16.

²⁴⁸ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 18/1944 v němčině, s. 18.

symbol – panzerfaust. Snad proto, že byl *Signal* masově distribuován do jednotek Waffen-SS, na svých stránkách opěvoval nasazení mladistvé divize „*Hitlerjugend*“. Z jejich fotografií byl patrný stále nižší a nižší věk nasazovaných vojáků, který byl komentován dosti groteskně: „*Z nepřátelského tábora se množí hlasy údivu nad tím, že právě osmnáctiletí mohou být nejnesmířitelnějšími nepřáteli, kteří se bijí s bezpříkladnou statečností až do poslední kapky krve.*“²⁴⁹ O tom, jaká jatka byla nejmladším ročníkům z této divize připravena, se z propagandy nedozvídáme nic.

Samotný boj na německém území jako by časopis již nezajímal, z jeho obsahu není v žádném bodě rekonstruovatelný. Kolaps Ardenské ofenzivy, zničení Drážďan, přechod spojenců přes Rýn a Odru – nic z toho už nelze v *Signalu* nalézt. Výstavbu protitankových příkopů proti této záplavě okomentoval kopáč, mimochodem v letní košili, na stranách *Signalu* s úsměvem a nadhledem: „*Co mě nezabije, to mě posílí!*“²⁵⁰ Rainer Rutz konstatuje: „*To, že byly v lednu 1945 – v nejhlubší zimě – otisknuty fotografie obdělávaných polí, kvetoucích stromů a letně oblečených mužů společně s články o ‚obranných liniích‘ ilustruje, jak moc se redakce vzdálila pohledu na nouzi a reálnou situaci.*“²⁵¹ Odkazuje tím na č. 2/1945, jehož přebal působí spíše jako reklamní katalog na štěstí, než dobový žurnalistický produkt (Obr. 17). Obsah *Signalu* z jeho závěrečného období musíme soudit s rezervou, byl již takřka posledním zástupcem německé ilustrované žurnalistiky, z čehož vyvěrá i jeho obsahová nejistota. Tenký led, na který se tím na přelomu let 1944 a 1945 dostal, ho odsoudili k publikování pohádek negujících skutečnost. Dobrým příkladem je např. zasazení panzerfaustu do starogermánských mýtů: „*V této zbrani dlí něco z kouzla mečů z dávných bájí. Stejně, jako se Siegfried se svým mečem postavil strašlivému draku Nothungovi, tak nyní kráčí drobný člověk s panzerfaustem naproti 30 tunám oceli.*“²⁵² Dodnes je cílem dohadů, jaký účinek na čtenáře surrealistické texty pozdních *Signalů* měly, neboť se poslední čísla z berlínské tiskárny distribuovala jen s krajními obtížemi a jejich rozšíření není zcela známé.

Za nejvýstřednější je pak možné považovat „rozlučkové“ č. 5/1945 zhotovené před 11. dubnem 1945, které se válkou nezabývalo de facto vůbec. Na jeho rétorice je zřejmé, že doposud ještě na obě nohy kulhající propaganda splaskla jako bublina. Soustředilo se na „evropskou mládež“ a „evropskou budoucnost“. Jeho obsah oscilloval mezi mystickými vizemi zániku a apatickým a vynucovaným optimismem. V případě článku „*Jaké jsou tvé úkoly po válce*“ se očividně nejednalo o – dosud bez výjimky proklamované – „konečné

²⁴⁹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 19/1944 v němčině, s. 17.

²⁵⁰ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 1/1945 v němčině, s. 5.

²⁵¹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 250.

²⁵² *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 4/1945 v němčině, s. 16.

vítězství“: „Atény leží v troskách, v Římě zuří občanská válka, evropské dómy byly obráceny v prach a popel, celé vrstvy evropské kultury byly uvrženy do záhuby. Chceme se k nim po válce pokusit vrátit? Nebo si vytvoříme novou evropskou kulturu, silnější než civilizační barbarství, které nám chtějí vnutit západní a východní nepřátelé Evropy? Je to otázka směřovaná na evropskou mládež, neboť ona je budoucností Evropy.“²⁵³ Dalšími příklady jsou články „Pod mrtvými fasádami“ nebo „Co bude zítra?“, v němž se píše: „Miliony matek si kladou tuto otázku při pohledu do jasných, nevinných očí svých dětí. V burácející potopě největší ze všech válek vyrůstá nové pokolení, jehož přítomnost je co chvíli zastíněna smrtelnými nebezpečími. Budoucnost je nejistá. Až tyto děti vyrostou, naleznou svět, ve kterém je mnoho zničeného a málo dobrého.“²⁵⁴ Je jasně patrné, že se u tohoto závěrečného čísla *Signalu* jedná snad o nejzazší propagandistickou agonií, jakou německý tisk za druhé světové války prožil. Natolik pesimisticky se nevyjadřoval ani její poslední relikv – *Der Panzerbär: Kampfblatt für die Verteidiger Gross-Berlins*,²⁵⁵ vydávaný v obleženém Berlíně od 23. do 29. dubna 1945. Poslední *Signal* č. 5/1945 totiž svým pohledem na věc prakticky koliduje s původní funkcí propagandy, kterou bylo zlehčování neúspěchů, motivace do dalšího boje, dodávání (ač falešné) naděje. Protiřečilo si s tímto základním pilířem a čtenáře spíše demoralizovalo, což se jeví jako zajímavý paradox. Jednoduše řečeno, už nebylo o čem psát.

Zcela poslední článek *Signalu* jako by zakončoval existenci tohoto časopisu v jakési dějinné hříčce. Jednalo se o recenzi na román Aldouse Huxleyho *Konec civilizace*, doplněný kresbou, na níž jsou batolata pěstována v obřích ampulích na běžícím páse (Obr. 20). *Signal*, který se podobné non-konformní literatury celá léta štítil, který se doposud odhodlal komentovat pouze klasiky Goetheova typu, nyní vážně zapolemizoval nad touto moderní antiutopií: „To, co Huxley napsal roku 1932, sedm let před vypuknutím druhé světové války, pod originálním názvem ‚Brave New World‘, literárně předchází politickým proklamacím, které tanou na mysli alianci mezi západními mocnostmi a bolševiky, když si rýsuje poválečné uspořádání. V jeho středobodu nestojí člověk jako jednotlivec, jako člen jedné rodiny a jednoho národa, nýbrž zde jde o anonymy, normované bytosti v mase.“²⁵⁶ V tomto mráкотném pesimismu, jednou nohou v realitě, druhou v románovém světě, opustil *Signal* navždy mediální scénu.

²⁵³ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 5/1945 v němčině, s. 26.

²⁵⁴ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 5/1945 v němčině, s. 25.

²⁵⁵ V překladu „Pancéřový medvěd: bojový list pro obránce Velkého Berlína“.

²⁵⁶ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 5/1945 v němčině, s. 38.

3.10 Dílčí prvky časopisu *Signal*

V obsahu sledovaného periodika se během války kontinuálně vyskytovaly některé jevy, jež měly své specifické důvody či skrytou úlohu, kvůli čemuž jsem se rozhodl je v krátkosti popsat v samostatných oddílech.

3.10.1 Reklamní inzerce v *Signalu*

Jednou z nejdůležitějších částí *Signalu* byly vedle fotografií i reklamy. Patřilo k charakteru časopisu, že byly ve všech jeho jazykových verzích ty samé. Tím však ztrácely svoji hlavní funkci, protože bylo přirozeně nemožné ve válčící Evropě nabízet ty samé produkty od Portugalska, přes Finsko až po Arábii. A tak se inzertní prostor v tomto časopise stal z velké části velmi důmyslným nástrojem německé diplomacie a prvořadým publikačním katalogem pro německý zbrojní průmysl.²⁵⁷ Téměř neminulo jediné číslo, aby se v něm neobjevily reklamy na pušky Mauser,²⁵⁸ polopásová vozidla Mercedes,²⁵⁹ letouny Arado Ar 196²⁶⁰ či Dornier Do 217²⁶¹ nebo dokonce na závod produkující armádní uniformy²⁶² (Obr. 10-16). Takovéto produkty si očividně nemohl volně pořídit nikdo v Německu, natož pak v zahraničí. Reklamy tohoto druhu opustily svou původní funkci a měly ukázat zahraničním čtenářům německou sílu spolu s hojností špičkových technologií v nacionálně socialistickém státě. Určitě se počítalo i s jistou mírou zastrašení. Na čtenáře pravděpodobně udělaly tyto reklamy jistý dojem, protože na ně dokonce reagoval belgický odboj, který je ve svém falešném *Signalu* parodoval, jak bude ještě zmíněno níže.

Ve funkčních reklamách přesto existuje jedna výjimka – mezi lety 1942 a 1944 se u francouzské mutace *Signalu* experimentovalo s lokální inzercí.²⁶³ Umožněno to bylo patrně tím, že se tato verze tiskla v Paříži. V jiných zemích se k podobným ústupkům nepřistoupilo.

3.10.2 Aktuálnost časopisu vůči dobovým událostem

Jedním z nejchroničtějších nedostatků *Signalu* byla bezesporu jeho neaktuálnost. Způsobeno to bylo jak příliš dlouhým cenzurním procesem, kterým musely

²⁵⁷ SAUR, Sébastien: *Signal et l'Union Soviétique*. Parçay-sur-Vienne: Anovi, 2004, s. 17.

²⁵⁸ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 17/1944 v němčině, s. 3.

²⁵⁹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 16/1943 v němčině, s. 29.

²⁶⁰ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 14/1940 v němčině, s. 2.

²⁶¹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 9/1943 v němčině, s. 24.

²⁶² *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 9/1941 v italštině, s. 18.

²⁶³ Např. *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 8/1943 ve francouzštině, s. 26-27.

projít fotografie i texty, tak i zjevnou redakční setrvačností, jež byla nejvíce kritizována za Lechenpergova vedení; ani později však nedošlo k její nápravě, spíše naopak. Časopis se proto neustále zpožďoval za válečným vývojem a jeho čtenářům to s vysokou pravděpodobností neušlo, pokud lze soudit opět z kritiky belgického odboje, jak ještě bude rozebíráno.

Autor se tento vývoj pokusil zachytit v následujícím výběru válečných událostí, které srovnal s jejich skutečným datem a datem, kdy na ně časopis reagoval:

Událost	počátek události	zpoždění časopisu
Napadení Dánska a Norska	9. dubna 1940	3 týdny
Napadení Beneluxu a Francie	10. května 1940	3 týdny
Napadení Jugoslávie a Řecka	6. dubna 1941	4 týdny
Obsazení Kréty	20. května 1941	6 týdnů
Napadení SSSR	22. června 1941	4 týdny
Počátek války v Pacifiku	7. prosince 1941	9 týdnů
Vylodění v Dieppe	19. srpna 1942	9 týdnů
Ztráta Stalingradu	2. února 1943	6 týdnů
Medializace Katyňského masakru	11. dubna 1943	8 týdnů
Bitva o Sicílii	9. července 1943	13 týdnů
Den D	6. června 1944	±6 týdnů
Operace Market Garden	17. září 1944	±12 týdnů

Z výsledných dat je zjevné, že se postupem války v rámci nových událostí časopis zpožďoval stále více, nakonec v řádu měsíců. Posledním článkem *Signalu*, o němž se podařilo zjistit jak čas jeho vzniku, tak čas jeho otištění, je ten pod názvem „*Příklad Porýní: obrana jednoho pohraničního národa*“,²⁶⁴ který byl dle dostupných zdrojů sepsán Benno Wundshammerem při jeho návštěvě v domovském Kolíně nad Rýnem během října 1944.²⁶⁵ Otištěn byl ale až v *Signalu* č. 4/1945 někdy v březnu 1945 – tedy prakticky po půl roce. To je u periodika, které vzniklo o pět let dříve jako elitní žurnalistické těleso, známou evidentního úpadku. S ohledem na razantně se měnící situaci západní fronty mezi říjnem 1944 a březnem 1945 je v tomto ohledu možné hovořit buď o naprosté zpravodajské diletanci, nebo zcela nefunkčním redakčním zázemí časopisu. Skutečné příčiny je správné nejspíše hledat někde uprostřed.

²⁶⁴ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 4/1945 v němčině, s. 6-9.

²⁶⁵ BLANK, Margot: *Propagandafotograf im Zweiten Weltkrieg: Benno Wundshammer*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2014, s. 98.

3.10.3 Přílohy *Signal-EXTRA*

Přílohy *Signal-EXTRA* byly černobílé, nesešívané soubory většinou čtyř listů, které měly jen o málo menší formát než samotný časopis. Byly vkládány pouze do některých sešitů v letech 1944-45 a objevovaly se patrně plošně ve všech jazykových mutacích. Celkem vzniklo šest příloh s tímto názvem, svůj původ však měly ve dvou starších dvoulistech, které se v *Signalu* objevily v č. 8/1943²⁶⁶ a v č. 18 (resp. č. 20/1943).²⁶⁷ Jednalo se o přílohy „*Terorismus*“ (která mapovala spojenecké bombardování Antverp a Paříže) a „*Zvláštní zprávu: Mussoliniho osvobození*“ (která popisovala riskantní operaci Otty Skorzeného na osvobození Benita Mussoliniho, který byl po pádu fašismu internován v alpském středisku na Gran Sasso).

V případě produkce těchto zvláštních příloh se pravděpodobně jednalo o snahu redakce zvýšit aktuálnost chronicky opožděvaného *Signalu*. V přílohách se proto zveřejňovaly články, fotografie a kresby k prestižním či důležitým událostem, které se odehrály bezprostředně před uzávěrkou konkrétního čísla, takže by do něj nemohly být klasickou cestou zařazeny. Odpovídalo by to tematickému zaměření většiny těchto příloh – např. vypuknutí Varšavského povstání, jeho rozdrčení, setkání Himmlera s generálem Vlasovem či počátek kampaně střel V1, později i raket V2.

U dostupných *Signalů-EXTRA* se dala aplikovat i tabulka z předchozího oddílu, která tyto závěry potvrzuje:

Událost	počátek události	zpoždění časopisu
Bombardování Paříže a Bruselu	5. dubna 1943	10 dní
Osvobození Benita Mussoliniho	12. září 1943	3 dny
Nasazení raket V-1	12. června 1944	± 5 dní
Setkání Himmlera s Vlasovem	16. září 1944	±14 dní

3.10.4 „*Auswechelseiten*“

„*Auswechelseiten*“ je dobový termín, používaný již redakcí *Signalu*. Označoval články, které se objevovaly pouze lokálně, tj. konkrétních mutacích, a do jiných se nedostaly. V rámci studia *Signalu* představují tyto výjimečně aplikované obsahové anomálie

²⁶⁶ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 8/1943 ve francouzštině.

²⁶⁷ V archivu autora se nachází tato příloha celkem dvakrát, a to jak ve volně přiložené podobě u francouzské mutace čísla 18/1943, tak přímo sešitá u německého čísla 20/1943. Tento časový a tiskový rozdíl se nepodařilo objasnit.

jeden z nejhlubších problémů, který není bez kompletní pramenné základny tohoto časopisu uchopitelný. Je dodnes otázkou, do jaké míry vznikaly „*Auswechselfseiten*“ pod sebekontrolou redakce, uvědomující si, co lze a nelze s ohledem na kulturní, politická či náboženská tabu té či oné země zveřejnit, a pod případnými lokálními zásahy cenzury, jejíž zpětnou vazbu lze však vystopovat jen v ojedinělých případech. Zajímavé je i to, že ani tyto speciální články prakticky nikdy nepsali hostující redaktori z cílových zemí. Počet cizineckých dopisovatelů *Signalu* byl za celou jeho existenci zanedbatelný.²⁶⁸

Rainer Rutz nebyl patrně schopen pro svůj výzkum získat dostatečnou pramennou základnu *Signalů* v jiném jazyce, než v němčině. A tak otázku, jak moc se od sebe jednotlivé mutace časopisu lišily, odpovídá ve zkratce „*zčásti více, z části méně*.“²⁶⁹ Autor se s tímto vysvětlením však nespokojil. Pro odpověď se pokusil prostudovat co nejvíce mutací jediného čísla *Signalu* – sešit č. 15/1943 ze srpna téhož roku se mu podařilo sehnat v celkem sedmi jazycích, a to němčině, francouzštině, italštině, dánštině, nizozemštině, portugalsštině a řečtině.

Výsledek přímého porovnání zdánlivě totožného čísla byly překvapivé. Nejenom, že se články, které obsahovaly všechny sešity, přesouvaly a neměly v některých překladech nejen stejné umístění, nýbrž ani fonty nadpisů (patrně kvůli nejednotné sazečské výbavě v evropských tiskárnách). Za obsahem všech ostatních nejvíce pokulhával *Signal* italský, který byl až do podzimu 1943 produkován dvojjazyčně, tudíž zaplnil příliš mnoho prostoru paralelními překlady do němčiny.²⁷⁰ A ve druhé polovině obsahu se sešity rozcházely ještě výrazněji. Zatímco se v mutaci francouzské, italské, nizozemské a portugalské nacházel článek o zušlechťování sovětské vesnice skrze údajně civilizovaný německý vliv,²⁷¹ psaly *Signalu* v němčině, dánštině a řečtině o zápiscích německého zpravodaje, který si je pořídil při průjezdu Pyrenejským poloostrovem.²⁷² Navíc je fotografické příloha u francouzského překladu v tomto bodě ochuzena, neboť se k ní musely vejít lokální francouzské inzeráty.²⁷³ Snad nejzajímavější je však skutečnost, že byla v portugalském *Signalu* závěrečná část barevné přílohy zcela odtržena od jiných mutací a místo snímku opalující se blondýnky v plavkách s nápisem „*Srpnové sluníčko*“ (Obr. 3) otiskla barevnou fotografii, na níž je do

²⁶⁸ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 151.

²⁶⁹ RUTZ, Rainer: *Alte Netze – neu gestrickt*. In: SCHÜTZ, E. – HOHENDAHL, P.: *Solitäre und Netzwerker. Akteure des kulturpolitischen Konservatismus nach 1945*. Essen: Klartext Verlag, 2009, s. 170.

²⁷⁰ Např. tam, kde se u ostatních vydání nalézá článek „*Söderström kupuje hodiny*“, pokračuje v tom italském článku „*Měníci se umělecké dílo, aneb přeberte si to, jak chcete*“, čímž zabírá oproti ostatním vydáním dvojnásobné místo. In: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 15/1943 v italštině, s. 23.

²⁷¹ Článek „*Měníci se vesnice*“. In: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 15/1943 v italštině, s. 25-28.

²⁷² Článek „*Dopisovatel Signalu si zapsal...*“. In: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 15/1943 v němčině, s. 25-28.

²⁷³ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 15/1943 ve francouzštině, s. 26-27.

úřadu uváděn bamberský arcibiskup Joseph Otto Kolb (Obr. 4). Hranice toho, co bylo možné v přísně katolickém Portugalsku v rámci salazarovského režimu zveřejnit, nemohla vystoupit do popředí jasněji.²⁷⁴ Podobné odchylky, ať už z důvodů kulturních, etických či válečných, byly možná aplikovány častěji, než se obecně soudí. Např. informace o Katyňském masakru byly zcela staženy ze *Signalu* pro švýcarský trh.²⁷⁵ Dá se předpokládat, že byly články bagatelizující vítězství spojeneckých vojsk minimalizovány v časopisech mířících do Itálie a Francie, když už tam fronta byla blízko. Mezi „*Auswechelseiten*“ můžeme zařadit i dodatečnou barevnou přílohu, která se od jara 1944 objevovala jen v neutrálních státech typu Švýcarska, Španělska nebo Švédska. A stranou nemohou zůstat ani případy, kdy se změnila samotná fotografie na obalu časopisu – tak se tomu stalo např. v Bulharsku, kde se v č. 18/1943 dostal na hlavní místo portrét právě zemřelého cara Borise III., nebo v Maďarsku, kde se na obálce č. 9/1944 objevil regent Miklós Horthy.

Všechna výše nastíněná fakta poukazují na skutečnost, že se vlastně jen stěží dá hovořit o *Signalu* jako titulu v jednotném čísle. Časopis, ať již dobrovolně či z cenzurního donucení, ztrácel při bližším pohledu svou celoevropskou homogennost a jeho globalizační charakter tak může být zčásti jen zdánlivý.

3.10.5 Fotografie a kresby: retuše a inscenace

Ačkoliv patřili fotografové „*Signal-Staffeln*“ k nesporné špičce v oboru, byla i jejich práce občas vylepšována. Obecně se dá říci, že pokud *Signal* zpracovával téma jen stěží zachytitelné kamerou nebo téma, které nemělo reálný základ, tak sahal spíše po kresbách, než-li po umění fotomontáže. I tak se dají takovéto fotografie na jeho stránkách nalézt. Víceero fotomontáží se objevilo překvapivě na samotném přebalu časopisu: č. 7/1940 neslo fotografii s podtextem „*Po velké bitvě ve Francii: chléb pro obyvatelstvo*“, na níž stojí dlouhá fronta mužů a žen.²⁷⁶ Bíle prostřený stůl v popředí, na němž je hromada v půlce přeříznutých pecnů, byl s velkou pravděpodobností přidělán. Hned následující č. 8/1940 mělo na přebalu snímek dvou stíhaček Messerschmitt Bf-110 při přeletu nad Eiffelovou věží.²⁷⁷ Její ořez je dobře patrný a snímek působí až příliš ideálním dojmem. A do třetice je nutné zmínit i takřka kolážovou fotografii na č. 1/1941 s podtextem „*Vánoce kdesi okolo Anglie*“,²⁷⁸ na níž

²⁷⁴ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 15/1943 v portugalskéštině, s. 31.

²⁷⁵ Zdroj: <http://www.signalmagazine.com/files/editions.gif>

²⁷⁶ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 7/1940 v němčině, s. 1.

²⁷⁷ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 8/1940 v němčině, s. 1.

²⁷⁸ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 1/1941 v němčině, s. 1.

je v interiéru ponorky slaven svátek narození Páně za hudebního doprovodu přidělaného harmonikáře a zpěvu námořníků, z nichž nejméně jeden původně na místě též chyběl. Jen ledabyle ořezaná láhev vína stojí na stole v popředí.

Na fotografie, které sice žádné dodatečné úpravy nenesou, a přesto z nich číší nastavenost scény či herecký výkon focených osob, narazíme v *Signalu* v bezpočtu případů. Většina aktérů na takových snímcích se směje jakoby bez ohledu na okolnosti – ať už se jedná o ženu, která musí zastat práci po muži odeslaném na frontu,²⁷⁹ o děvčata telící se při procházce v ruinách svého města²⁸⁰ nebo o muže nastupujícího na sebevražednou misi do pilotovaného torpéda.²⁸¹ Naivní obraz války vedený tímto stylem musel bezpochyby již tehdy část evropského čtenářstva iritovat.

V případě kreseb, které se mimochodem v *Signalu* objevovaly od samotného počátku, můžeme narazit na výstižný protimluv, kterého se dopustil bývalý šéfredaktor Heinz Medefind ve svém příspěvku „*Co obrázky neříkají*“. V něm o britské ilustrované žurnalistice napsal: „*Kdo s vyškoleným zrakem dnes pozoruje anglickou, především ilustrovanou, žurnalistiku, rychle zjistí, že neočekává žádné publikum schopné úsudku. Nabízí především emoce vyvolávající látku, která popírá vlastní smysl. [...] Přesto, že žijeme v éře fotografie, vidíme v Anglii prezentaci boje pomocí kreseb. [...] Tyto obrázky mají hned dvě společné věci: zaprvé zprostředkovávají porážku a zadruhé, že porážku glorifikují. Tužka tedy velebí činy, které by fotoaparát nemohl zachytit, protože se neudály. O jak přesné znalosti lidské psychiky se konkrétně u anglické propagandy jedná, je patrné na třetím obrázku.*“²⁸² *Signal* tak dokázal mistrně popřít sám sebe. Po bitvě u *Stalingradu* totiž propadal obdobně náhražkovému kouzlu kreseb stále více, což bylo v č. 21/1943 vehementně vymlouváno s tím, že kresby zobrazují „*prožitek z okamžiku, jeví se pravé a úderné, protože mezi prožitým a kresleným není žádný rozpor.*“²⁸³ O jak mocný prožitek se mohlo jednat v případě vytváření kreseb v zázemí, je nasnadě. Hans Liska ani další jeho výtvarně nadaní kolegové svá křesla v berlínském ústředí totiž prakticky nikdy neopouštěli a kresby malovali s velkým časovým odstupem, ba i z pouhého vyprávění. Liska, který např. vytvořil dlouhý cyklus kreseb o bojích ve *Stalingradu*, ve městě na Volze nikdy nebyl.²⁸⁴

²⁷⁹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 5/1940 v němčině, s. 31.

²⁸⁰ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 16/1944 v němčině, s. 38.

²⁸¹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 14/1944 v němčině, s. 9.

²⁸² *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 20/1942 v němčině, s. 36-38.

²⁸³ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 21/1943 v němčině, s. 19.

²⁸⁴ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 157.

EXKURZ: *Signal* jako terč dobové falzifikace a sabotáží

V první i ve druhé světové válce historie zaznamenala mnohé případy, v nichž se oficiální tisk jedné strany konfliktu stal cílem plagiátorství strany druhé. Jednalo se přitom jak o produkty tzv. černé propagandy z dílen tajných služeb zúčastněných států, tak o odbojové napodobeniny vyráběné primitivními prostředky. *Signal* se stal obětí obou těchto postupů, nejspíše díky své snadněji napadnutelné pozici zahraničního periodika.

Prvním případem byla napodobenina tohoto časopisu v Turecku, která se na tamních trzích objevila v únoru 1941.²⁸⁵ Přes AA přicestovala zpráva od německého velvyslance v Ankaře von Papena, který informoval o značném úspěchu jistého časopisu *Sinyal*. Turečtí čtenáři si pravděpodobně mysleli, že se jedná o první číslo dlouho očekávaného tureckého *Signalu*, a tak byl časopis bleskurychle vyprodán. Ve skutečnosti se jednalo o vysoce věrohodnou napodobeninu, která měla všechny fyzické náležitosti nové verze – nadpis přeložený do lokálního jazyka (*Sinyal* je v překladu z turečtiny skutečně *Signal*), poměrně kvalitní tisk i všechny designové prvky, jako byl na přebalu vlevo umístěný pruh s jazykovým kódem (zde *Tü*)²⁸⁶ a cenami časopisu v jednotlivých zemích. Na přebal byla umístěna dosti nejasná kresba znázorňující umrlčí lebku, jejíž tvář je tvořena siluetami dvou postav, které sjíždějí zasněžený svah na saních (Obr. 5). V jedné z nich je možno tušit Adolfa Hitlera. Jediným podrobnějším dobovým pramenem k tomuto případu na evropském kontinentě je patrně zpráva z německého odborného věstníku *Zeitungswissenschaft* z dubna 1941. Dle ní byl obsah *Sinyalu* údajně plný britských propagandistických článků. Turecká strana měla oznámit, že byli autoři a tiskaři v zápětí zatčeni.²⁸⁷ Je sice pravdou, že samotné *WPr* se jeden čas pokoušelo *Signal* v Turecku vydat, vše ale ztroskotalo na přísnosti turecké neutrality a skutečnosti, že na tamním trhu postačovala jeho francouzská verze. Ani vůči Spojencům nebylo Turecko vstřícnější – turecká vláda nepřipustila ani vydávání britské či sovětské propagandy v tureckých překladech.²⁸⁸

Druhým případem protinacistického falza, které se podařilo pro tuto práci získat a detailněji prozkoumat, je belgická napodobenina *Signalu*, která se s podtextem *NUMERO SPECIAL* rozšířila mezi tamními čtenáři po 10. květnu 1944, tedy u příležitosti čtvrtého

²⁸⁵ RUTZ, Rainer: *Signal – Eine deutsche Auslandsillustrierte als Propagandainstrument im Zweiten Weltkrieg*. Essen: Klartext Verlag, 2007, s. 83.

²⁸⁶ Zdroj: http://www.signalmagazine.com/news_archives.htm

²⁸⁷ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 83.

Vzhledem k původu těchto informací z nacistického tisku je dnes bez výzkumu v samotných tureckých archivech těžké britský původ potvrdit. Obsah falešného *Sinyalu* se autorovi nepodařilo nikde získat.

²⁸⁸ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 82.

výročí německé invaze.²⁸⁹ Jejimi autory byli odbojáři, kteří se sami nazvali jako „kancelář ‚L’ACTION‘ skupiny M. A.“.²⁹⁰ Již na první pohled tiskovina badatele překvapí svým úsporným rozsahem – jedná se o pouhý dvoulist nekvalitního novinového papíru formátu blízkému A3, do něhož je vložena menší noticka velikostí se blížící A5. Na přebalu byly zepředu i zezadu umístěny dvě fotomontáže. Na přední straně se jednalo o fotomontáž z údajného zatčení Hitlera za „zločiny proti lidskosti“ po tzv. Pivním puči z roku 1923 (Obr. 6) a na zadní byl vyjeven Hitler procházející se mezi hroby. Pozoruhodný byl také obsah, který byl dedikován Winstonu Churchillovi. Tvořily jej jak drsná báseň o dni D a hodině H, kdy budou němečtí okupanti postaveni na popraviště, nebo článek vyhrožující belgickým umělcům, kteří kolaborovali s okupanty, tak i parodované reklamy – např. na koncentrační tábor stylizovaný jako podřadný hotel²⁹¹ či reklama prezentující nálety RAF na Berlín jako záměrnou výpomoc nacistům ve výstavbě budoucí Germánie.²⁹² Příložená noticka menšího formátu (která je v celku přeložena v příloze této práce) se nejprve omlouvala za o něco opožděné vydání, což bylo doplněno komentářem, že v tomto časovém skluzu dodržel falešný *Signal* tradici své předlohy. Dále se v ní nacházelo prohlášení, že budou prostředky získané prodejem tohoto falešného *Signalu* použity na podporu osob skrývajících se před nacisty. Jak v tureckém, tak i v belgickém případě ale není jasné, jakou cestou byly tyto napodobeniny distribuovány nebo dokonce prodávány. Celý text končil optimistickými výhledy na brzké osvobození.

Výše popsané falzifikáty jsou zajímavé z mnoha úhlů. Jelikož je dnes již jen stěží nezjistitelné, jak byl *Signal* vnímán dobovou okupovanou společností, lze alespoň skrze výše předestřené hyperkritické informace získané ze strany odboje konstatovat, že minimálně čtenáři z jeho okruhu si bystře uvědomovali jak zpoždující se obsah *Signalu* vůči momentálním aktualitám, tak skutečnost, že tento časopis neobsahoval reklamy v pravém slova smyslu – pokud odbojáři ve svém výtisku do reklam aplikovali motivy jako koncentrační tábor nebo inzerci bombardování na objednávku, pravděpodobně tím chtěli negovat ty v samotné předloze – tedy reklamy na stíhací letouny, polopásová vozidla či pušky Mauser, které spíše než prostředek zlepšení komerčního prodeje, který, jak již bylo řečeno,

²⁸⁹ SAUR, Sébastien: *Signal et l’Union Soviétique*. Parçay-sur-Vienne: Anovi, 2004, s. 19.

²⁹⁰ *Signal: NUMERO SPECIAL*. [ilegální odbojová tiskovina] Brusel: Groupe M. A., 1944, s. 1.

²⁹¹ Jednalo se o slovní hříčku, v jejímž textu „*La race des seigneurs – Lager Hotel*“ bylo schválně slovo seigneurs (odvozuující na rasu nadlidí) nahrazeno slovem saigneurs (odkazující na něco, co krvácí). Termín „lager hotel“ je ve vlámštině používán pro podřadné ubytování.

²⁹² V tomto případě byl vystaven zajímavý příběh: Hitler měl záměr modernizovat Berlín, a potřeboval tudíž udělat prostor pro grandiózní architektonické plány. Proto vyslal do Velké Británie jako vyslance Rudolfa Hesse, aby se stavil v kancelářích RAF. Tam se bez problémů domluvil na demolici hlavního města Říše. Demoliční práce jsou prý již takřka u konce, což dokládá, jak dobře demoliční firma RAF pracuje.

nebyl v případech těchto produktů vůbec možný, připomínaly nepřímou hrozbu ozbrojeným násilím. Studium falešného belgického *Signalu* a jeho originálních předloh se podařilo autorovi prokázat, že přinejmenším v jednom případě byla reklama parodována se vším všudy – odbojová reklama na bombardování RAF svým designem přímo vycházela z originální reklamy na toaletní vodu *LohseUralt Lavendel*, která se v originálním *Signalu* konstantně vyskytovala od ledna 1943 až do samotného konce produkce časopisu. Pro srovnání jsou obě reklamní okna přetištěna v příloze (Obr. 7-8).

V rámci Protektorátu se žádnou reakci českého odboje na *Signal* najít nepodařilo. Souvisí to patrně se zdejší pozicí časopisu, která byla oproti domácímu tisku a nejexponovanějším nacistickým plátkům na pokraji mediálního spektra. Spolu s relativně omezeným zájmem obsahu *Signalu* o zdejší prostor to nevyústilo v žádnou potřebu odboje na toto periodikum reagovat.

Třetím druhem sabotáží, které se *Signalu* pravděpodobně týkaly, byly tendence zastavit jeho tisk či distribuci v některých okupovaných zemích. Kvůli sabotáži selhal například pokus německých propagandistů o tisk *Signalu* ve Švédsku.²⁹³ A dodnes je též zcela nejasné, proč se v Nizozemí vůbec neobjevilo č. 21/1943, nebo v Dánsku čísla 3, 13 a 14/1944.²⁹⁴ Exempláře těchto čísel v tamních jazycích jednoduše neexistují. Jakékoli přerušení tisku v dané době bylo s ohledem na hladký dovoz časopisu do všech ostatních zemí značně nepravděpodobné, a tak zůstává sabotáž jedinou reálně uskutečnitelnou příčinou. Jakékoli bližší podklady pro její potvrzení ale dodnes chybí.

²⁹³ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 90-91.

²⁹⁴ Zdroj: <http://www.signalmagazine.com/files/editions.gif>

4 *Signal* v prostoru Protektorátu – vnější kritika

Když se *Signal* v Protektorátu Čechy a Morava v létě 1940 objevil, přibyl na novinové stánky v zemi, která byla snad jen v nadsázce označitelná za samostatný celek. A v případě tištěných médií to lze konstatovat na předním místě. Úderem poloviny března 1939 se začaly se samotnou okupací německé orgány o český tisk intenzivně zajímat a měnit jeho podobu. Na vrcholu měnící se struktury stálo se svým takřka kafkovským názvem *Ústředí dozorcí tiskové služby při Tiskovém odboru prezidia ministerské rady*.²⁹⁵ Nejvýše odpovědnou osobou nad protektorátními sdělovacími prostředky se stal šéf *Tiskového odboru úřadu říšského protektora, SS-Hauptsturmführer* Wolfgang Wolfram von Wolmar. Kontrola médií měla mnoho podob – od stále přísněji kontrolované cenzury, přes rušení a slučování problémových tiskovin v řádech stovek titulů, přes zužující se mantinely publikovatelných okruhů témat, až po ohraničení volitelných zdrojů informací – mimo hranice Protektorátu směl český tisk čerpat jen z *Německé tiskové agentury (DNB)*, stejně jako žurnalisté z dalších okupovaných zemí.

Postupem války došlo ke dvěma podstatným změnám v organizaci nacistické tiskové kontroly a tisku vůbec. Prvně, roku 1942 vzniklo na základě reformy *Ministerstvo lidové osvěty* v čele s exponovaným českým kolaborantem a zároveň již držitelem křesla ministerstva školství, Emanuelem Moravcem. Jeho úřad tehdy převzal klíčovou roli *Tiskového odboru při ministerské radě*, který byl ruku v ruce s tím rozpuštěn.²⁹⁶ Druhou stěžejní změnu, jejíž dopad se poté až do konce války jen zhoršoval, přinesl podzim 1944 a kampaň *Totální mobilizace všech sil pro vítězství Říše*, která drasticky snižovala přiděly papíru a dovedla řadu protektorátních periodik k zániku.

4.1 Možnost jazykové bariéry u německé varianty *Signalu*

Pokud budeme jako pramenům věřit (již ve 2. kapitole popsáním) červeným pruhům na obálkách *Signalu*, které mapovaly výskyt a ceny v jednotlivých zemích distribuce, lze jejich zkoumáním zjistit, že se mezi oblasti dovozu Protektorát Čechy a Morava zařadil se sešitem č. 6/1940 dne 1. července téhož roku.²⁹⁷ Časopis se na protektorátní trh dostal navzdory tomu, že bylo jeho území de facto zahrnuto do přímého svazku s Říší. Nebyla tak naplněna jedna ze základních podmínek, kterou musela spotřebitelská země k odběru *Signalu*

²⁹⁵ BERÁNKOVÁ, Milena: *Dějiny československé žurnalistiky*. Praha: Novinář, 1988, s. 236.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 238.

²⁹⁷ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 6/1940 v němčině, s. 1.

za normálních okolností splňovat – nejednalo se o zahraničí. V tomto bodě je zdejší výskyt tohoto periodika zcela ojedinělý. Na otázku, proč v českém jazyce nikdy nevzniklo a bylo zde k dostání pouze v němčině, existují v odborné literatuře dvě navzájem se nevylučující odpovědi:

- 1) Zamýšlenou cílovou skupinou *Signalu* byla v tomto prostoru předně německá menšina a dislokovaní příslušníci německé branné moci.²⁹⁸
- 2) Důvod, proč nebyly vytvořeny regulérní mutace časopisu do češtiny, polštiny,²⁹⁹ ukrajinštiny či pobaltských jazyků, by mohl být úzce sepnat s německými plány pro Střední a Východní Evropu po eventuální vítězné válce, které byly shrnuty do pojmu *Nová Evropa*.³⁰⁰ O definici takového budoucího pořádku pochopitelně nemělo být zapotřebí národy tohoto prostoru detailněji informovat.

Zda bylo konkrétním cílem neexistence českého překladu skutečně zamezit zdejšímu obyvatelstvu v nahlédnutí do nacistických plánů do budoucnosti (které navíc v tomto časopise nebyly konkretizovány o nic více než v samotném protektorátním tisku), je však diskutabilní. *Signal* byl v Protektorátu na trhu k dostání zcela bez omezení a vzhledem k velké znalosti němčiny v české společnosti je těžké tuto jazykovou bariéru brát vůbec v potaz. Absenci české mutace lze pochopit právě na základě toho, že Češi uměli německy velmi dobře – německá varianta zde tak hrála stejnou roli, jako anglický *Signal* v Japonsku a francouzský v Turecku. Místní překlad byl zbytečný, protože kdokoli si časopis koupil, rozuměl mu stejně dobře i v některém mezinárodně používaném jazyce, zde konkrétně v němčině. Z těchto skutečností tak nelze vyvozovat, že by české obyvatelstvo toto periodikum většinou ignorovalo, právě naopak. Jeho prodejnost byla v Protektorátu dokonce úspěšnější, než u tak renomovaných tiskovin jako *Berliner Illustrierte Zeitung* či *Das Reich*.³⁰¹ Jak ještě bude řečeno níže, dostal *Signal* v české kultuře jistý prostor, a to hlavně v reflexi na protektorátní každodennost.

²⁹⁸ RUTZ, Rainer: *Signal – Eine deutsche Auslandsillustrierte als Propagandainstrument im Zweiten Weltkrieg*. Essen: Klartext Verlag, 2007, s. 94.

²⁹⁹ Pozdní vznik polské mutace *Signalu* na podzim 1944 má své specifické příčiny, které jsou rozebírány výše.

³⁰⁰ DOLLINGER, Hans – BOELCKE, Willi: *Faksimile Querschnitt durch Signal*. Stuttgart: Motorbuch-Verlag, 1976, s. 6.

³⁰¹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 94.

4.2 Konflikt okupační správy s redakcí *Signalu* v roce 1943

K základní skutečnosti, kterou se jistě každý badatel chce zabývat, tedy mechanismem samotné distribuce časopisu do Protektorátu, je dochováno jen minimum informací. Ty jsou soustředěny ve fondu Národního archivu ČR obsahujícím dokumenty *Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu*. Z tamních dokumentů je patrné, že *Signal* v prvních letech své distribuce na našem území okupační úřady nijak nezaujal. Všechny nalezené dokumenty počínají až jarem 1943. Do té doby se tyto orgány očividně plně spoléhaly na skutečnost, že jej do Čech a Moravy distribuuje stranická kancelář NSDAP³⁰² a nepovažovaly tedy za nutné přikračovat ani k cenzurním opatřením a časopis volně pouštěly na trh. Distribuce navíc probíhala mimo konvenční cenzurní orgány, stejně jako u ostatních periodik v němčině ji v případě *Signalu* řídil výhradně Úřad říšského protektora.³⁰³

Situace kolem časopisu se vyhrtila až se vznikem druhého únorového čísla z roku 1943 (Obr. 2). To se tematicky zaměřovalo právě na Protektorát Čechy a Morava. Takovéto jednostranné zaměření celého čísla nebylo u *Signalu* obvyklé, de facto se něco podobného opakovalo pouze u posledního prosincového čísla 1943, které neslo přímo podtitul „*Sonder-Heft Ost*“ a zabývalo se dobrovolnickými jednotkami na východní frontě. Nikdy nevzniklo číslo monotematicky popisující Francii, Maďarsko nebo kterýkoli jiný spojenecký či okupovaný stát Německa. To zní velmi paradoxně vzhledem k tomu, že Protektorát neměl ani vlastní jazykovou verzi tohoto časopisu. Zde je tedy možno spatřovat překvapení, které tento krok u zdejších okupačních úřadů vyvolal, neboť s nimi redakce *Signalu* svůj úmysl konzultovala velmi povrchně, pokud vůbec. V tomto duchu byl 24. března 1943 *Reichsamtsleiterem* Schulte-Schomburgem z kanceláře zastupujícího říšského protektora Kurta Daluegeho, který se v daném čísle dostal do hledáčku článku se impertinentním názvem „*Der Alte*“³⁰⁴ („*Starouš*“), odeslán dálnopis do stranické kanceláře NSDAP v Mnichově, ve kterém se vysvětlovala nevhodnost tohoto jednání následujícími slovy: „*Je pravdou, že reportér navázal kontakt s kanceláří zastupujícího říšského protektora, avšak sdělil jí pouze základní pokyny. Když následně časopis přišel do tisku, bylo mi ze strany kanceláře zastupujícího říšského protektora potvrzeno, že byly formulace a úprava zvoleny opravdu nešťastně. Pokud byste projevil zájem, mohu Vám vyjmenovat všechny pracovníky a úředníky, kteří se o článku ‚Pražské dojmy‘ vyjádřili odmítavě. Právě skutečnost, že je časopis určen*

³⁰² To byl velmi netypický postup, umocněný nejspíše zvláštní pozicí Protektorátu vůči Německu.

³⁰³ WÖGERBAUER, Michael: *V obecném zájmu: Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014*. Praha: Academia, 2015, sv. 2, s. 925.

³⁰⁴ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 4/1943 v němčině, s. 8.

výhradně pro zahraniční propagandu, potvrzuje můj dojem, jak nevhodně musí takovýto obrazový materiál a k tomu náležející výklad působit. Opakuji ještě jednou, že je nepřítel o zbrojním průmyslu v Protektorátu bezpochyby informován, ale že se musí jevit jako naprostý nesmysl otevřeně ještě jednou poukazovat na to, co vše se v Protektorátu vyrábí a jak ohromně důležitá oblast Čech a Moravy v tomto ohledu je. [...] Zdůrazňuji ještě jednou, že politicky odpovědní muži tohoto prostoru, obzvláště státní sekretář K. H. Frank osobně, dali najevo nejsilnější rozpaky vůči tomuto způsobu zpravodajství. Tyto noviny už vyšly a dnes se na tom nedá již nic změnit. Bylo by ale žádoucí, aby se podobné novinářské aktivity napříště co nejdříve konzultovaly s místními úřady, nejlépe pomocí zaslání konceptů ke schválení.“³⁰⁵

Nutno dodat, že vzhledem k tomu, že se toto číslo ve všech jazykových mutacích objevilo doslova v celé Evropě, je nutno výtky okupačních orgánů brát jako oprávněné. V daném čísle se totiž krom neškodných kulturních přehledů protektorátního života objevily co nejpůsobivěji nastavené fotografie ze Škodových závodů, na nichž se montují protiletadlová děla, tanky, munice, torpéda a palubní děla pro bitevní lodě – fotografie k nim byly dokonce v barvě.³⁰⁶ Obsah č. 4/1943 včetně stati o Univerzitě Karlově a článku redaktora Walthera Kiaulehna nazvaném „Pražské dojmy“ je rozebrán v kapitole níže.

Dne 4. dubna 1943 přišla na zprávu z kanceláře zastupujícího říšského protektora odpověď³⁰⁷ do *Zvláštního oddělení kulturní politiky* v Černínském paláci, ve které se vysvětlovalo, že sice existovala snaha vzniku tohoto čísla zabránit, ale redaktor *Signalu* Walther Kiaulehn a jeho přímluvce u OKW Fritz Solm svou vůli prosadili na nejvyšších místech armádního velení díky své přímluvě, že budou obsah článků dávat OKW ke schválení. Když se tak nedělo, opáčil Solm údajným vůdcovým výslovným přáním, dle něhož mělo číslo časopisu zaměřené na zbrojní průmysl v Protektorátu vzniknout. Kontrolu textu si nadále redakce *Signalu* nárokovala pouze pro sebe.

Až do konce druhé světové války a své existence se časopis na Protektorát již nikdy tak intenzivně nezaměřil. Avšak z toho nelze usuzovat, že by se mu nadále nedostávalo sympatií z nejvyšších míst protektorátní správy, jak dokládá zásilka od jedné z nejlivnějších osob redakce *Signalu* a budoucího šéfredaktora, Giselhera Wirsinga, směřovaná K. H. Frankovi 26. února 1944. Stojí v ní: „Milý příteli Franku, v příloze Vám přeposílám jeden výtisk za krátko vycházejícího čísla ‚Signalu‘, ve kterém se pokoušíme evropským národům

³⁰⁵ *Hodnocení časopisu Signal*, Národní archiv ČR, fond č. 1464, inv. č. 1260, sg. 110-12/86.

³⁰⁶ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 4/1943 v němčině, s. 15-23.

³⁰⁷ *Hodnocení časopisu Signal*, Národní archiv ČR, fond č. 1464, inv. č. 1260, sg. 110-12/86.

*předložit pozitivní obraz našich sociálních cílů. Třeba do něj budete chtít se zájmem nahlédnout. Velmi mě potěšilo, že jsme spolu mohli během mého pražského pobytu tak dopodrobna hovořit. Doufám, že Vám budu moci koncem února zaslat svoji novou knihu. Heil Hitler! Ve věrném poutu Váš [Wirsing]*³⁰⁸

4.3 Protektorátní pozice periodika

Co se samotné pozice časopisu mezi ostatním protektorátním tiskem týče, nepodařilo se dohledat jediný případ reklamy na *Signal* v českojazyčných titulech. V celoevropském srovnání se však nejednalo o výjimečný úkaz – reklamní kampaně na časopis se patrně vytvářely jen v zemích, kam byla distribuována mutace *Signalu* v tamním jazyce. Stejně tak není jisté, zda v tuzemsku existovala možnost předplacení časopisu.³⁰⁹

Z pozice *Signalu* jako elitního foto-žurnalistického zdroje by se dalo předpokládat, že bude hrát v prostředí protektorátního tisku též pozici vděčného zdroje kvalitních ilustrací pro místní noviny a časopisy. Představa *Signalu* jako takoveto přímé studnice fotografického materiálu by však byla zcela lichá. Česká tištěná média nesměla automaticky přebírat texty ani fotografie z německých, potažmo zahraničních periodik, která byla v Protektorátu k dostání.³¹⁰ Jako nutný prostředník zde fungovaly již výše popsané *Bildagentury*. Jinými slovy, pokud badatel narazí v protektorátním tisku na identické fotografie, jako v *Signalu*, neznamená to v žádném případě, že by je český tisk odtud i čerpal. Jednoduše akorát pocházejí ze stejného zdroje, který vedl od frontových fotografů *PK* přes *Bildpresseamt* do dílčích *Bildagentur*. Mezi ty hlavní v českém prostoru té doby patřila *Česká tisková kancelář* (ČTK), *Centropress* (CEPS) či *Presse-Hoffmann*,³¹¹ vlastněná ateliérem Hitlerova „dvorního fotografa“ Heinricha Hoffmanna. Nanejvýše lze předpokládat, že si české redakce fotografie do svých periodik vybíraly dle již zveřejněných snímků v cizím tisku.

Relativně soliterní pozici *Signalu* na českém trhu by dokazovala i absence jakékoli zmínky o něm v nejvyšším poradním orgánu pro protektorátní tištěná média, tj. na tiskových

³⁰⁸ *Hodnocení časopisu Signal*, Národní archiv ČR, fond č. 1464, inv. č. 1260, sg. 110-12/86.

³⁰⁹ Až na jedinou výjimku není v žádném čísle možnost předplacení zmíněna. Tou výjimkou je č. 2/1945, v němž je pod obsahem na 3. straně nenápadná anonce zohledňující výpadek periodicity *Signalu* v roce 1944: „*Sdělení našim předplatitelům: Ročník 1944 byl uzavřen sešitem č. 19. Předplatitelům, kteří si pro rok 1944 zaplatili 24 čísel, bude prvních 5 sešitů ročníku 1945 hrazeno z této sumy.*“

In: *Signal*. Berlín: Deutscher Verlag, č. 2/1945 v němčině, s. 3.

³¹⁰ KONČELÍK, Jakub: *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara*. Praha: Karolinum, 2003, s. 187.

³¹¹ Tamtéž, s. 151.

konferencích organizovaných Wolfgangem Wolframem von Wolmarem³¹² (které byly bezesporu inspirovány tiskovými konferencemi konanými ministrem Goebbelsem v berlínském ústředí *Promi*).³¹³ Wolmar na nich českým novinářům vytýkal chyby v propagandistické rétorice či protiněmecké odkazy skryté mezi řádky. Též někdy doporučoval za vzor články nebo stylistiku cizích tiskovin. *Signal* se mezi nimi ale neobjevuje.

Nejednalo se však o jednostranný nezájem. Pokud bude badatel hledat články o Protektorátu Čechy a Morava i v jiných číslech *Signalu*, než ve výše zmíněném únorovém čísle, tedy č. 4/1943, bude patrně zklamán. Česká kotlina nebyla pro redaktory *Signalu* patrně příliš přitažlivá, nejspíše kvůli své nedotčenosti válkou. Ani krvavé léto 1942 nenalezlo v tomto časopise žádnou bezprostřední odezvu, *Signal* se pochopitelně jako zahraniční titul vymanil i z povinnosti všech tiskovin v Protektorátu umístit na hlavní stranu smuteční rámeček s fotografií Reinhardta Heydricha. Jeho smrt byla v krátké stati popsána právě až v č. 4/1943. Co se ostatních čísel týče, nalezneme zájem redaktorů o český prostor pouze u tří – č. 7/1941, č. 20/1941 a č. 5/1943. Všechna jsou popsána v následující kapitole. Autorství třetího zmiňovaného článku v č. 5/1943 patří samotnému ministru Emanuelu Moravcovi a nese název „*Přirovnání ke sněhové kouli*“.³¹⁴ Svérázným způsobem pojednává o českých dějinách a historické závislosti na Německu. Ze skutečnosti, že vyšel hned v čísle následujícím po bouřlivě kritizovaném protektorátním „*Sonder-Heftu*“ se dá usuzovat, že byl do časopisu protlačen přímo jím a jeho úřadem *Ministerstva lidové osvěty*, který k tomu měl, jak bylo řečeno již v úvodu této kapitoly, po roce 1942 jistý potenciál jako nejvyšší propagandistická instance v Protektorátu. Moravec se totiž v žádném jiném čísle *Signalu* jako autor jakéhokoliv článku předtím ani potom neobjevuje. Je tudíž možné, že o tento prostor přímo požádal redakci, která mu kvůli svému únorovému debaklu nemohla nijak bránit. Patrně se tak se sobě vlastní dávkou egoismu snažil vyvážit své jméno po Evropě.

4.4 Přejímání článků *Signalu* zlínským časopisem *Výběr*

Zdánlivou netečnost protektorátního prostředí vůči *Signalu* vyvažuje skutečnost, že z něj články čerpal a do češtiny překládal časopis *Výběr*. Toto baťovské periodikum bylo

³¹² KONČELÍK, Jakub: *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara*. Praha: Karolinum, 2003, s. 11.

³¹³ HAARLØV, Viggo – FLEDELIUS, Karsten: *Signal - nazisternes propaganda-billedblad i Danmark under anden verdenskrig*. København: Forlaget Komma, 1979, s. 7.

³¹⁴ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 5/1943 ve francouzštině, s. 24-26.

s podtitulem „nejlepší a nejzajímavější články současné doby“ vydáváno jako měsíčník a distribuováno v relativně vysokém nákladu řádově desítek tisíc kusů po celém území tehdejšího Protektorátu. Články pocházející takřka z celého světa překládal bez redakčního komentáře, jejich seznam byl v každém čísle uveden přímo na přebalu.

Mezi říjnem 1940 a dubnem 1945 bylo do *Výběru* přeloženo celkem 28 článků ze *Signalu*. Nedá se mezi nimi vystopovat žádná žánrová podobnost, *Výběr* otiskl jak válečné reportáže, vědecké stati a hospodářské prognózy, tak i dva výše zmíněné články s českou tematikou, „Pražské dojmy“ z č. 4/1943 a „Podobenství o sněhové kouli“ z č. 5/1943. A zde je třeba se zastavit. Prostým zohledněním toho, že *Signal* vycházel zhruba každého půl kalendářního měsíce kolem jeho 1. a 15. dne, a toho, že *Výběr* vycházel první pátek v každém měsíci je možno lehce vypočítat, jak dlouho trvala cesta sledovaných 28 článků z jednotlivých čísel *Signalu* přes překladatele a cenzory do *Výběru*. Výsledek zní, že trvala v průměru 48 dní.³¹⁵ To dokazuje nejen to, že byly články ze *Signalu* přebírány jako relativně aktuální materiál a nikoliv jako vhodná vyplňující „vata“, jedno jak dávno sepsaná. Touto cestou se podařilo též prokázat, že musel mít Emanuel Moravec na vydání svého „Podobenství o sněhové kouli“ skutečně eminentní zájem, a to z jednoduchého důvodu – článek, který se objevil v *Signalu* vyšedším patrně někdy kolem 1. března 1943, byl ve *Výběru* přetištěn již v pátek 5. března 1943.³¹⁶ Jinými slovy, redakce *Výběru* by měla na zvolení článku, jeho překlad a cenzuru nanejvýše čtyři dny – místo běžných osmačtyřiceti. Tato nezvyklá časová komprese naznačuje, že byly tedy běžné publikační postupy buď mimořádně urychleny, nebo obejity. Jak jsem již popsal výše, domnívám se, že byl článek „Podobenství o sněhové kouli“ do *Signalu* Moravcem protlačen jako satisfakce za debakl předešlého protektorátního „Sonder-Heftu“. Není tudíž nemyslitelné, že se o této skutečnosti již před vydáním *Signalu* s Moravcovým článkem vědělo i v kruzích protektorátní žurnalistiky skrze jeho *Ministerstvo lidové osvěty*. Důvodem proč jeho článek nakonec vyšel v *Signalu* a *Výběru* téměř současně mohl být fakt, že jej obě redakce současně i obdržely. Je zkrátka možné, že Moravec poskytl jeho německou variantu *Signalu* a českou *Výběru*, aby se svého úspěchu nad celoevropsky vydávaným časopisem dočkal co nejdříve a v plném rozsahu. Pokud by byl tento odhad správný, jasně by to ukazovalo, že mohly být v některých případech hranice mezi celoevropsky populárním periodikem a pouze regionálně významným kompilátem velmi propustné a teoreticky ovlivnitelné v každé z cílových zemí distribuce *Signalu*.

³¹⁵ Všechna čísla *Výběru* jsou k nahlédnutí v Národní knihovně ČR.

³¹⁶ *Výběr*. Zlín: Tisk s.r.o., ročník VIII., č. 3/březen 1943, s. 274-282.

4.5 Jednání o vydání českého překladu *Signalu*

Jak už bylo řečeno výše, samotný *Signal* v českém jazyce nikdy nevyšel. Přesto by bylo v této práci dobré podotknout, že snahy se v tomto směru skutečně objevily. Dokládá to opět jeden z dokumentů Národního archivu ČR, tentokrát napsaný ve IV. kulturní sekci *Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu* 9. listopadu 1944.³¹⁷ Bohužel není zřejmé, komu byl dokument adresován. Ředitel zmíněné kulturní sekce píše, že ho kontaktoval Giselher Wirsing, aby vyslechl jeho názor na případný vznik české verze *Signalu*. Wirsingovi odepsal, že s tímto záměrem nesouhlasí a níže vyjmenovává důvody k tomuto stanovisku vedoucí:

„1.) Časopis ‚Signal‘ je mezi českým obyvatelstvem ve své německé verzi velmi dobře zaveden a oblíben; odporuje všem národnostně-politickým hlediskům takovýto časopis tak náhle vydat česky.

2.) Ze zkušenosti by v současné době bylo takovéto opatření českou veřejností vyhodnoceno pouze jako znamení slabosti Říše.

3.) Protože nemůže být ‚Signal‘ speciálně redigován pro českou veřejnost, vyvstalo by nebezpečí případných nevhodných politických účinků. Časopisy vycházející v českém jazyce musí z podstaty stát pod kontrolou německého státního ministra, aby se dalo vyvarovat takovýmto škodám. V případě ‚Signalu‘ by něco takového přirozeně nebylo možné, neboť by se jednalo o úpravu překladu celoevropsky vydávaného časopisu.

4.) Nakonec by bylo nutno obávat se toho, že česká veřejnost sezná, že její vlastní české noviny a časopisy kvůli nedostatku papíru nevycházejí v dostatečném množství, jak se již děje. Čech by tedy bezpochyby – i při opatrné manipulaci a reklamě – získal dojem, že mu zde má být vnucován propagandistický časopis.

5.) Současná situace, kdy mnoho Čechů německou verzi ‚Signalu‘ čte a český tisk z něj případně přejímá fotografie atd., je tedy propagandisticky mnohem účelnější, než chystané novinky.“³¹⁸

Wirsig údajně slíbil vzít tyto body v potaz. Na konci dokumentu ředitel zmíněné kulturní sekce uvádí, že jeho postoje nijak nestojí proti úmyslu vydat časopis v polštině, bližší odůvodnění však chybí. Dokument se zdá být neúplný, neboť u něj není sepsané stanovisko K. H. Franka k této otázce, o které bylo požádáno. Bylo však patrně záporné a tak český překlad *Signalu* nikdy nevznikl.

³¹⁷ *Jednání o vydávání české verze časopisu Signal*, Národní archiv ČR, fond č. 1464, inv. č. 1261, sg. 110-12/87.

³¹⁸ *Jednání o vydávání české verze časopisu Signal*, Národní archiv ČR, fond č. 1464, inv. č. 1261, sg. 110-12/87.

5 *Signal* v prostoru Protektorátu – vnitřní kritika

Následující kapitola má za cíl uchopit vzájemný vztah časopisu *Signal* a Protektorátu v několika rovinách. Tyto roviny mají v zásadě trojí rozměr:

- 1) Články *Signalu* s protektorátní tematikou: řešení otázky, jak redakce tohoto časopisu v optice nacionálně socialistické ideologie zdejší prostor vlastně prezentovala.
- 2) Články ze *Signalu* přeložené do *Výběru*: pokus rekonstruovat skrze odchylky mezi německým originálem a dobovým českým překladem, do jaké míry byl obsah *Signalu* zdejší cenzurou považován za publikovatelný či nikoliv.
- 3) Otázka, zda lze alespoň nepřímo (i pomocí soudobých indicií v kulturních odkazech) vystihnout, jaký měl časopis mezi Čechy pozici, resp. jak se pohlíželo na českého čtenáře *Signalu*.

5.1 Protektorát jako téma časopisu *Signal* v roce 1941

Sledovaný časopis se tematicky prvně českého prostoru dotkl poněkud kuriózní formou, v dubnovém č. 7/1941 otiskl krátkou fotoreportáž nazvanou „*S vyloučením žen*“, která popisovala mužský klub pletení kdesi v Praze.³¹⁹ Vzhledem k tomu, že byla neúčast české mužské populace na válce obecně známá, lze za tímto článkem patrně vidět satyru na tuto skutečnost, která měla v dobovém kontextu zrelativizovat mužnost Čechů. Je otázkou, zda měl tento článek reálný základ – nezmiňuje žádná jména a nepřibližuje daný spolek ani adresou či městskou čtvrtí, autor fotografií je anonymizován. Tohoto postoje, v němž je možné často najít negativní osten nepřímé národnostní kritiky, se *Signal* vůči Protektorátu držel i později.

Druhým článkem věnovaným tuzemsku je stručná třístranná fotoreportáž „*Praha 1941 – ‚Signal‘ navštěvuje hlavní město Protektorátu*“,³²⁰ který byl otištěn v říjnovém č. 20/1941. Je v podstatě popisným kompilátem, který připomíná turistického průvodce. Při příjezdu vlakem pomůže návštěvníkovi na rozdíl od jiných evropských měst mnoho nádražních nosičů, neboť „*muži Protektorátu nenarukovali*“.³²¹ *Signal* v tomto článku přesně dodržel dobovou propagandistickou linii o politické i kulturní rovnocennosti Čechů a Němců, která však měla

³¹⁹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 7/1941 ve francouzštině, s. 43.

³²⁰ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 20/1941 ve němčině, s. 28-30.

³²¹ Tamtéž, s. 28.

v realitě jen vratkou oporu. Ihned v závěsu za českým primátorem Aloisem Říhou je jmenován jeho zástupce Josef Pfitzner, sudetský Němec. Český dirigent Václav Talich je vyvážen Friedrichem Rudlem, generálním ředitelem „zarizovaného“ nakladatelství *Orbis*. Článek zcela pomíjí bezprostřední vliv války na protektorátní prostor, opatřuje mu auru mírové oázy a řadí se tak k velmi konvenčním textům svého druhu.

5.2 Pozadí protektorátního „*Sonder-Heftu*“ z roku 1943

Signal č. 4/1943 z poloviny února téhož roku věnoval tématu Protektorátu celkem 28 ze 40 stran, tedy 70 % svého obsahu. Jedná se o druhé nejvíce monotematické číslo tohoto časopisu vůbec. Předčilo je jen prosincové č. 24/1943, které se s již zmíněným podtitulem „*Sonder-Heft Ost*“ věnovalo východní frontě celkem 46 ze 48 stran (necelých 96 %) obsahu. Proč se *Signal* k této, do té doby nevídané specializaci uchýlil právě v polovině února 1943, je nasnadě. Kolaps obležené 6. armády ve Stalingradu, který v předešlém období představoval jedno z nesporných těžišť zájmu mediálního aparátu Říše, přivedlo nacistickou propagandu na probořivší se tenký led. Okamžik, který lze připodobnit ke zhroucení propagandistického paradigmatu, uvrhl do rozpaků i redakci na berlínské Kochstrasse. Vždyť ještě v polovině listopadu 1942 se *Signal* chvástal slovy „*Vezmeme si tě, Stalingrade! Dosud jsme vzali všechno!*“³²² Když se později opak stal pravdou, jevil se Protektorát bezpochyby jako ideální téma k odvedení pozornosti bezpečným směrem. To, že se tak stalo nesmírně zbrklým a prvoplánovým způsobem, bylo již dostatečně nastíněno v předešlé kapitole. Přesto je nutné říci, že zvolená forma zpravodajství o tuzemsku v jádru odpovídala propagandistickým směrnicím, které byly od listopadu 1941 obdobně uplatňovány okupační propagandou i ve zbytku Evropy, jako např. v Norsku, Nizozemí, Belgii, Francii a Generálním Gouvernementu. Tuto konkrétní direktivu tak redakce z Kochstrasse překročila pouze tím, že ji aplikovala mezinárodně a zdůraznila mimo kulturního i hospodářský význam prostoru:

„1.) V zásadě není žádoucí, aby byla zdůrazňována autonomní česká kultura, tj. kultura podstatně odlišná od kultury německé.

2.) Je záhodno vyvarovat se zdůrazňování českého charakteru jako slovanského společenství s Rusy, Poláky a jinými národy slovanských jazyků.

3.) Z hlediska historického není žádoucí žádná zmínka o jakýchkoliv událostech, při nichž se Češi dostali do opozice proti Německé říši, o hnutí husitském, panslavismu, legionářích, ČSR

³²² *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 22/1942 v němčině, s. 16.

atd., leda by byla doprovázena žádoucím komentářem, označujícím tyto epizody za omyly. 4.) Stále musí být prokazována kladným způsobem příslušnost Čechů ke kulturnímu prostoru německo-evropskému. Při každé příležitosti nutno zdůrazňovat mocný vliv, který německá kultura vykonala na českou kulturu, závislost její na německé kultuře a zejména třeba klásti důraz na kulturní německé výkony v Čechách a na Moravě a jejich vliv na kulturní činnost Čechů.“³²³

Co se fotografií týče, je zajímavé, že ač byla v Praze pro dokumentaci protektorátního prostoru dislokována samostatná jednotka PK,³²⁴ vyslal *Signal* k pořízení fotografií pro toto číslo muže ve vlastním pověření – *Kriegsberichtera* Conrada Weidenbauma, který se při pohledu do dalších čísel *Signalu* v Protektorátu po ostatní čas války prokazatelně nepohyboval.³²⁵ Tato praxe patrně odráží povýšený vztah redakce *Signalu* a jejích dopisovatelů k ostatním, řadovým členům PK, kteří nedisponovali patronací konkrétního periodika.

5.3 Obsah protektorátního „Sonder-Heftu“ z roku 1943

V jedné ze soudobých faksimile-publikací lze nalézt následující charakteristiku: „Evropa byla v *Signalu* špatně pochopena a špatně odhadnuta.“³²⁶ Alespoň v případě Protektorátu lze s tímto výrokem plně souhlasit. Nemá patrně smysl popisovat každý článek č. 4/1943, výše popsaná charakteristika však v mnohých z nich vystupuje do popředí.

Kromě eminentního zaměření na Protektorát se č. 4/1943 vyznačovalo skutečně citelným přitlačením na národnostní situaci v tomto prostoru: „Všechny vody Čech tečou do Německa“, cituje časopis hned v úvodním článku s názvem „Protektorát ve velkoněmeckém prostoru“³²⁷ známé pořekadlo; „Čechy jsou srdcem Německa“, pokračuje citací Aenea Silvia Piccolominiho; „Celé Čechy, Morava a Slezsko leží na území německé kulturní půdy“ dodává z pera německého geografa Albrechta Pencka. Tyto příklady vystihují specifickou propagandistickou optiku, která se snažila na základě výsledků expanze z let 1938 a 1939 ustavit nový přirozený stav Střední Evropy.

³²³ VERNER, Pavel: *Propaganda a manipulace*. Praha: Univerzita Jana Ámose Komenského, 2011, s. 54.

³²⁴ BERÁNKOVÁ, Milena: *Dějiny československé žurnalistiky*. Praha: Novinář, 1988, s. 245.

Pozn.: V publikaci je chybně uvedena zkratka PZ místo PK.

³²⁵ *Kriegsberichtera* Conrad Weidenbaum je např. autorem fotografií z Ukrajiny v článku „Lidé Charkova“ v č. 3/1942 a stati „Ze všech povolání“ o výcviku pomocnic Wehrmachtu v Německu v č. 1/1944.

³²⁶ STEFFAHN, Harald: *Dokumentation >Signal<*. Hamburg: Jahr-Verlag KG, 1977, sv. 5, s. 3.

³²⁷ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 4/1943 v němčině, s. 4.

Ve druhém článku s názvem „*Odkaz*“ je tento termín vztažen na památku Reinharda Heydricha. Již necelý rok mrtvý zastupující říšský protektor v něm byl srovnáván se svatým Václavem, který byl údajně analogicky zabit Čechy poté, co se snažil jejich zemi přivést ke křesťanství: „*Václav byl českým knížetem, který byl před tisícem let, roku 929, ubodán svým bratrem poté, co se rozhodl svěřit svou zemi do rukou křesťanství. Být křesťanem tehdy znamenalo být Němcem. Mnohoženství, otroctví, loupeže a vraždy, tím vším oplývalo podhradí, když Václav došel ke svému rozhodnutí. 4. června 1942 zemřel Reinhard Heydrich, Němec, který jen pár týdnů předtím převzal klíče od Svatováclavské kaple z rukou státního prezidenta dr. Háchy, na následky na něj mezinárodně zosnovaného vražedného útoku. Příkaz k vraždě přišel z Londýna, ale byli to Češi, stejně jako předtím, když byl zavražděn Václav; oni příkaz provedli, nechali se britskými letadly vysadit nad Čechami a Moravou a vraždu vykonali, protože byli ve jménu temnoty proti řádu.*“³²⁸ V samotném protektorátním tisku pravděpodobně nelze na podobně pobuřující analogii narazit. Lze však předpokládat, že dalece překračovala dosavadní hranice představitosti českého čtenáře *Signalu*.

Dominantním tématem hlavní fotoreportáže s názvem „*Tvůrčí národ*“ se stal tuzemský zbrojní průmysl. Tato reportáž, která dle výše zmíněné stížnosti protektorátní správy představovala největší slabinu a propagandistickou chybu tohoto čísla, byla *Signalem* uvedena štědrými superlativy: „*V celé Evropě se kouří z jídel a řinčí kladiva válečných kovářů. Ve dne i v noci hoří ohně ve zbrojních závodech. Gigantickou podívanou zbrojní výroby je schopn fotoaparát pojmout jenom v malých výřezech. Jevišťe jsou příliš velká a je jich příliš mnoho, jak se ukazuje již při pouhém pokusu získat přehled.*“³²⁹ Na fotografiích bylo montování nových továrních hal střídáno dokumentací ze sestavování těžkých flaků, granátů, tanků, děl, či torpéd. Představa, že mohl tento obsah po cestě do rukou spojeneckých armádních špiček vyvolat snahy bombardovat protektorátní průmysl, nebyla v tehdejší situaci ze strany německých orgánů jistě neopodstatněná.

Za zmínku stojí ještě článek o Univerzitě Karlově, v němž se píše „*byla tak německá, jako Praha*“.³³⁰ Skutečnost, že by na její existenci měl jakkoli podíl český element, se přechází mlčením – v úvodním popisu dokonce chybí v rozdělení do čtyř univerzitních národností z roku 1348 vedle saského a bavorského český a polský hlas. „*Německý student z Prahy byl po všechny časy bojovníkem za Říši.*“³³¹ Těmito slovy se podepírá přesvědčení

³²⁸ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 4/1943 v němčině, s. 7.

³²⁹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 4/1943 v němčině, s. 15.

³³⁰ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 4/1943 v němčině, s. 24.

³³¹ *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 4/1943 v němčině, s. 25.

autora článku, kdo že roku 1648 bránil polovinu Prahy před Švédy. Nezmiňuje jediného českého činitele této instituce, ani události, které následovaly po 17. listopadu 1939.

Jediný článek z protektorátního *Sonder-Heftu* s názvem „*Pražské dojmy*“, který se objevil v českém překladu časopisu *Výběr*, je popsán v podkapitole níže.

5.4 Články přeložené do časopisu *Výběr*

Ač se ve *Výběru* během druhé světové války objevilo celkem 28 článků přeložených z časopisu *Signal*, týkalo se tematické zaměření na samotný protektorátní prostor jen dvou z nich. Po zevrubné komparaci všech článků, které se podařilo dohledat jak ve *Výběru*, tak v jejich německém originále, bylo zjištěno, že nebyly protektorátní cenzurou prakticky dotčeny. A to i v případech, kde by se to dalo předpokládat vzhledem k viditelnému despektu vůči české národnosti.

Tím nejvíce problematickým byl z tohoto pohledu článek „*Pražské dojmy*“. Reportér Walter Kiaulehn v něm popisuje svůj návrat do Prahy po patnácti letech. Z textu plně vyplývá, že se o sebe Češi za dobu své dvacetileté samostatnosti jaksi neuměli postarat a s příchodem Protektorátu se vše v dobré obrátilo. Tento postřeh je doplňován příklady z architektury: „*Pražané jsou nyní spokojenější a klidnější než před patnácti lety. Příčina klidu v Protektorátě tkví pouze v činu státního presidenta Dr. Háchy, jenž tím, že svěřil osud českého národa ochraně Německé říše, zbavil svůj národ věčné starosti o existenci a vysvobodil jej ze stálého napětí. [...] Uklidnil se lid, avšak neklidně působí architektura včerejška. [...] Škoda, že nelze odstranit omyly politiky z ulic tak rychle jako z lidských tváří. Setkání s českým člověkem dneška je příjemné, avšak se stavbami posledních třiceti let trapné – někdy strašlivé. Klasickou Prahu postavili Němci, Češi, Italové a Francouzové jim pomáhali. Trvalo to sedm set let. V posledních třiceti letech stavěli Češi sami, nechtěli naši pomoc, a chybili. [...] Obvyklý způsob německého stavitelství (zdůraznění přímých linií) byl pro politiky, kteří v posledních letech v Praze stavěli, pravým hnusem. Na německém slohu Hradčan se však nedalo nic měnit, a proto se postavil na protější kopci na jihu města vzdorný protějšek – Pensijní ústav na Žižkově. Konkurence byla věru těžká, neboť Pensijní ústav nelze dobře zvoliti za vzdorný protějšek hradu a chrámu. [...] Putoval jsem dlouho Prahou, než jsem našel slušnou moderní stavbu. Je to krematorium.*“³³² Daná stať končí kouzlem nechtěného popisem kremačního obřadu, jenž není nepodobný scénáři Ladislava

³³² *Výběr*. Zlín: Tisk s.r.o., ročník X., č. 9/září 1943, s. 963-965.

Fukse. Zahraniční čtenář, neobeznámený s českými reáliemi, nemusel na tomto textu ze *Signalu* seznat nic zarážejícího, pokud byl ale v takřka nezměněné podobě³³³ otištěn ve *Výběru*, lze předpokládat, že působil na Čecha (byť jen se základními znalostmi o tuzemské historii a architektuře) přinejmenším nepřesvědčivým dojmem. Nelze již potvrdit, zda se jednalo o záměr a editor *Výběru* takto využil slabé místo protektorátní cenzury, aby skrze „*Pražské dojmy*“ poodhalil autentický charakter *Signalu* ve vztahu k něčemu, co mohl český čtenář osobně ohodnotit. Jako odpověď na otázku, proč byl překládán tento konkrétní text, se to však nabízí.

Dalším a posledním protektorátně orientovaným překladem do *Výběru* byl již výše zmíněný článek Emanuela Moravce „*Přirovnání ke sněhové kouli*“, který též nejeví žádné rozdíly mezi svou českou a německou variantou, snad jen s tou výjimkou, že je v *Signalu* uveden spolu se stručným medailonkem o svém autorovi. Zvláštností je, že Moravec v textu striktně dodržuje překlad zahraničních geografických názvů do němčiny, ač zachovává české skloňování. Některé příklady jeho geografické terminologie: „*na druhém břehu Rheinu a Donau*“, „*pronikli až k Wienu a Grazu*“ či „*zradila v Münchenu Čechy*“.³³⁴ Vysvětlení k tomuto podivně vypadajícímu postupu podává publikace *V obecném zájmu*.³³⁵ „*Zeměpisné povědomí o ‚nové Evropě‘ bylo v jazykově českých textech utvrzováno povinným uváděním měst a místních názvů a od nich odvozených adjektiv v němčině.*“ Ministr Moravec chtěl být pravděpodobně v tomto ne vždy dodržovaném pravidle vzorem.

5.5 *Signal* v odrazu soudobé české kultury

Časopis, který byl oprávněně považován za nacistickou propagandu a tu a tam přinášel pro zraky zdejšího obyvatelstva až pobuřující obsah, se po druhé světové válce z československého povědomí ztratil. Jeho čísla byla bez povšimnutí buď uskladňována na půdy, nebo rovnou ničena. Obecně se dá říci, že byla v sovětských satelitech na rozdíl od Západní Evropy atmosféra během studené války pro bývalou válečnou propagandu natolik zhoubná, že jsou čísla *Signalu* v jazycích, jako je slovenština, chorvatština, srbština, bulharština, rumunština či ruština dnes nesehnatelná nebo mnohonásobně cennější, než čísla

³³³ Jediný zásah protektorátní cenzury do daného textu spočíval v tom, že ve větě o pražských hostincích upravila jejich zavírací dobu z 1:00, jak bylo v originále, na skutečných 23:00. Srovnej zdroje: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 4/1943 v němčině, s. 29.

Výběr. Zlín: Tisk s.r.o., ročník X., č. 9/září 1943, s. 962.

³³⁴ *Výběr*. Zlín: Tisk s.r.o., ročník X., č. 3/březen 1943, s. 274-282.

³³⁵ WÖGERBAUER, Michael: *V obecném zájmu: Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014*. Praha: Academia, 2015, sv. 2, s. 958.

Signalu v západních jazycích. Zda se tak stalo z nezájmu o tento žánr, nebo z ideologicky převrácených hodnot společnosti, se už asi nedá věrohodně rekonstruovat. Na Západě se v 50. letech rehabilitovalo množství bývalých členů redakce *Signalu* do vysoké žurnalistiky³³⁶, což reflektuje jak neúspěch spojenecké denacifikace Německa, tak profesionalitu bývalých redaktorů *Signalu*, ať už ve svých povoláních žurnalistů a fotografů, nebo v oportunistu. Během Suezské krize r. 1956 se k odkazu tohoto periodika dokonce hlásil francouzský ilustrovaný časopis *Paris Match*, jehož reportér a výsadkář Daniel Camus tehdy otevřeně přiznal: „*Naším vzorem z dávných dob je Signal. Vyzvedli jsme jeho ročníky na světlo. Víte, oni tehdy tiskli již barevně. Z toho se dalo leccos pochytit.*“³³⁷ Shodné trendy byly pochopitelně tištěnými médii kopírovány i v komunistickém bloku. Podobně upřímný odkaz by však v Československu té doby nebyl myslitelný. Přesto lze na *Signal* v soudobé československé a české literatuře a filmu narazit. Dohledat se podařilo pouze několik jednotlivých případů, je ale pravděpodobné, že jich soudobá literatura a film skrývá ještě více.

Spisovatel Josef Škvorecký zmiňuje ve svém díle *Signal* několikrát jako výstižný objekt protektorátní každodennosti. V románu *Zbabělci*, který se životem na konci Protektorátu přímo zabývá, odkazuje na *Signal* hned dvakrát. S trochou štěstí se podařilo oba články zmíněné Škvoreckým v časopise skutečně dohledat (zde jsou otištěny v příloze – Obr. 26-27):

„*Uniformy mě nelákaly. To bylo něco na Němce. Ne uniformy! Tohle. Zootsuiteři, jak se jim pořád vysmívali v Signalu. Elegantně ozbrojení a se žvejkačkama v zubech. Takhle se měla dělat revoluce proti Němcům.*“³³⁸

„*Za hlavní byla ocelová ochranná deska s hledím a dvě držadla na otáčení. Tohle už bylo něco. S tímhle už to bylo povstání. Jako na tom obrázku, vzpomněl jsem si na něj, v Signalu nebo kde, komunističtí bandité rozrušili klid a pořádek Varšavy krvavým povstáním, chlap na střeše, s čepicí v týle a s cigaretou u huby, drží takovýhle kulomet za držadla a prská jím do ulic.*“³³⁹

Dalším Škvoreckého dílem, ve kterém se lze o *Signalu* dočíst, je jeho povídka *Eine kleine Jazzmusik*. Jedná se mimochodem o jedinou nalezenou soudobou indicii, která nastiňuje, jak bylo možné v Protektorátu nahlížet na čtenáře tohoto konkrétního časopisu:³⁴⁰

³³⁶ RUTZ, Rainer: *Signal – Eine deutsche Auslandsillustrierte als Propagandainstrument im Zweiten Weltkrieg*. Essen: Klartext Verlag, 2007, s. 396.

³³⁷ DOLLINGER, Hans – BOELCKE, Willi: *Faksimile Querschnitt durch Signal*. Stuttgart: Motorbuch-Verlag, 1976, s. 14.

³³⁸ ŠKVORECKÝ, Josef: *Zbabělci*. Praha: Lidové noviny, 1998, s. 48.

³³⁹ Tamtéž, s. 370.

³⁴⁰ DRÁBKOVÁ, Květa: *Povídka '62*. Praha: Československý spisovatel, 1963, s. 17.

„Slibný funkcionář Kuratoria se procházel jednoho dne v parku a kochal se obrázkovou reportáží *Das Ende eines bolschewistischen Panzers* v časopise *SIGNAL*. Uprostřed této rozkoše byl náhle přepaden maskovanou tlupou, do úst mu byl vražen roubík a v křoví za sochou Karla Hynka Máchy byl na místech viditelných i neviditelných zbaven všeho tělesného porostu. Poté byl přivázán ke stromu a ponechán svému osudu, přičemž na protější strom bylo upevněno velké kuchyňské zrcadlo. Dvuhodinový pohled na sebe sama v tomto zohaveném stavu naplnil ředitelova syna takovým zoufalstvím, že když se mu konečně podařilo z pout se vyprostit, použil bez váhání šňůry, jíž byl přivázán, k pokusu o sebevraždu oběšením. Vybral si však příliš slabou větev a ta se pod ním ulomila.“

Dalším literárním odkazem je dětská vzpomínka architekta Jana Kaplického, který ve své retrospektivní knize *Album* ke každému tématu v obsahu složil koláž různých fotografií a obrázků. Ke kapitole *1940-1943* se bez podrobnějšího komentáře vztahuje i znázorněná obálka *Signalu* č. 18/1944.³⁴¹

Co se kinematografie týče, podařilo se dohledat celkem tři snímky, v nichž hraje *Signal* roli rekvizity svého druhu. Prvním takovým filmem je *Atentát* Jiřího Sequense z roku 1964. Hned v počáteční 4. minutě je ve scéně, v níž sjíždí Heydrichovo auto z Pražského hradu, zabrán i trafikový stánek (Obr. 28). V jeho vnitřku je rozpoznatelný červencový *Signal* č. 14/1942, scéna se má přesto odehrávat již na podzim roku 1941.³⁴²

Druhým nalezeným příkladem je *Obchod na korze* Jána Kadára a Elmara Klose z roku 1965. V 11. minutě zapřede hlavní postava Tóno Brtko cestou do města rozhovor s jednorukým trafikantem (Obr. 29). Na stěně za ním je stojan prezentující slovenský válečný tisk – periodika *Slovák*, *Gardista* a prosincové č. 23/1943 *Signalu*.³⁴³ Děj se však odehrává roku 1942. Záběr bohužel nedovoluje rozpoznat, zda se jedná o jeho slovenskou mutaci.

Třetím případem je pasáž z filmu *Alois Nebel*. V 59. minutě filmu se nachází scéna, ve které Alois Nebel pálí nepotřebný odpad na ohni u svého nádražního domku (Obr. 30). Je závěr roku 1989. V záběru hromady na podpal není bohužel vidět více, než levý horní roh přebalu *Signalu*, tudíž se mi nepodařilo identifikovat, o jaké číslo by se mohlo jednat.³⁴⁴

Ve všech případech, ve kterých se *Signal* v těchto literárních a filmových dílech prezentuje, se však nejedná o moc více než o holé konstatování jeho existence a to jak slovem, tak obrazem. Přesto je z uvedených příkladů patrné, že byl časopis přinejmenším až

³⁴¹ KAPLICKÝ, Jan: *Album*. Praha: Labyrint, 2010, s. 145.

³⁴² *Atentát* [film]. Režie Jiří SEQUENS. Československo, 1964.

³⁴³ *Obchod na korze* [film]. Režie Ján KADÁR – Elmar KLOS. Československo, 1965.

³⁴⁴ *Alois Nebel* [film]. Režie Tomáš LUŇÁK. Česká republika – Německo, 2011.

do 60. let tehdejšími tvůrci, pamatujícími ještě prostředí Protektorátu, potažmo Slovenské republiky, vnímán jako objekt dobře vystihující atmosféru nacistické okupace či nacistického vlivu. Symbolika časopisu je, i přes své místo v pozadí, orientována spíše negativně.

V německé krásné literatuře se oproti tuzemskému prostředí podařilo na *Signal* nalézt odkaz jediný. Pochází z pera Felixe Hartlauba, kunsthistorika, který se za války dostal do služeb ve *Vůdcově hlavním stanu*, kde bylo jeho úkolem spoluvytvářet válečný deník *OKW*. Ve svých tehdy tajně pořizovaných zápiscích, které jsou mj. pro svůj ojedinělý kritický pohled intelektuála na nacistickou mašinerii zevnitř v současném Německu velmi populární, popsal v detailu i svůj život uvnitř přísně střeženého „doupěte“ ve Východním Prusku. V popisu své pracovny se dostal i k tomu, jak jsou vyzdobeny její zdi, vedle dalšího zmiňuje i „*blondaté děvče v plavkách, skvělá barevná fotografie ze Signalu. Přivírá víčka, klečí v horkém písku. V podstatě děvka, fotku pisář našel již při příchodu do místnosti, chtěl ji už mnohokrát strhnout.*“³⁴⁵ Mimoděk můžeme tuto zmínku brát za důkaz toho, že se časopis i přes vnitroněmecké embargo k příslušníkům jeho branné moci skutečně dostával.

³⁴⁵ HARTLAUB, Felix: *Zápisky z Vůdcova hlavního stanu*. Praha: Volvox Globator, 2013, s. 29.

6 Poválečná dohra

Signal byl bezpochyby i přes svou exterritorialitu jednou z nejvýznamnějších propagandistických tiskovin Třetí říše. Jako takový nemohl zůstat mimo zorné pole poválečného zájmu spojenců, kteří se programem tzv. denacifikace snažili navrátit fungování poválečného Německa do stavu odpovídajícího demokratické a liberální společnosti. Tento proces však probíhal natolik neefektivně, že se velká část spolupracovníků *Signalu* dokázala dostat zpět ke svému původnímu povolání.

6.1 Redakce z Kochstrasse a denacifikační proces

Tématu až překvapivě služební regenerace nacistických propagandistů po roce 1945 se též věnoval již mnohokrát zmíněný Rainer Rutz. Vedle argumentů, jakými byly svépomocné sociální pavučiny mezi těmito bývalými spolupracovníky či nefunkční denacifikační postupy okupačních správ vítězných mocností však opomenul jeden závažný faktor: *Signal* v německém prostředí po roce 1945 takřka nikdo neznal. V některých zdrojích se dá dohledat informace, že byl v Německu za války přímo zakázán.³⁴⁶ Ačkoliv se s velkou pravděpodobností jednalo pouze o nepsané pravidlo nebo neveřejné doporučení a žádný legislativní paragraf takového znění nikdy nevznikl, nelze tuto skutečnost podcenit. Na plnou platnost tohoto zákazu by poukazoval detail z jednoho konkrétního dobového pramene. Kreslíři Hansi Liskovi, toho času na plný úvazek zaměstnanému právě u *Signalu*, vyšel roku 1944 tiskem útlý sborník *Kriegs-Skizzenbuch 1939-1944*. Zajímavý je úvodník sborníku, v němž je rozebírána jak teorie a význam válečné kresby, tak dosavadní působení jeho autora. To, že byl Liska zaměstnán tam, kde byl, je zcela promlčeno. K německým čtenářům se dostala akorát ta informace, že pracuje „*pro jedny ilustrované noviny, které jsou schopny reprodukovat i barevně.*“³⁴⁷ Přihlédneme-li tedy k tomu, že v Německu o *Signalu* nejenže takřka nikdo neměl povědomí, ale jelikož ve zničené redakci v Kochstrasse zmizela většina potenciálního materiálu žaloby, nebyla poválečná pozice bývalých propagandistů *Signalu* nijak zvláště napadnutelná. Dá se předpokládat, že pokud skončili na delší dobu ve spojenecké internaci, stalo se tak z jiných příčin, jakými bylo členství v SS nebo NSDAP.

Skvělým příkladem může být srovnání osudů posledního šéfredaktora *Signalu*, Giselerha Wirsinga, Himmlerem protěžovaného *SS-Sturmführera*, od roku 1933 pisatele

³⁴⁶ *Der Spiegel*. Hamburg: Spiegel-Verlag Rudolf Augstein GmbH & Co. KG, č. 24/1969 (9.6. 1969), s. 49.

³⁴⁷ LISKA, Hans: *Kriegs-Skizzenbuch 1939-1944*. Emmelhausen: Condo-Verlag GmbH, 1997, s. 3.

plátku *Die Tat*, čestného spolupracovníka *Sicherheitsdienstu* SS, později za války antibolševistického poradce *Kulturně politického oddělení AA* a referenta *Institutu pro výzkum židovské otázky* Alfreda Rosenberga³⁴⁸ s jeho zástupcem Benno Wundshammerem, jenž do NSDAP nikdy nevstoupil³⁴⁹ a s nacistickou vojenskou mašinerií zažíval i mnohé konflikty vzhledem ke svému předešlému volnomyšlenkářskému životu.³⁵⁰ Zatímco Wirsing strávil v internaci celá léta³⁵¹, byl Wundshammer propuštěn již v srpnu 1945 a mohl se tak bez omezení vrátit ke svému zaměstnání ještě dříve, než samotná denacifikace vůbec začala.³⁵² Produkční přínos těchto dvou aktérů v rámci *Signalu*, který byl v jistých ohledech porovnatelný, tak nebyl evidentně vzat vůbec v potaz.

Pro mnohé zaměstnance *Signalu* byl v prvních poválečných měsících typický nepokrytý oportunistický zřetel, který zřejmě odkryl jejich skutečné morální kvality. Giselher Wirsing např. v americkém zajetí údajně navrhl koncepci Německa jako americké kolonie.³⁵³ Další redaktoři se stylizovali přímo do pozice „rozvracečů“ nacistického režimu. Jejich vysvětlení znělo v tom smyslu, že se snažili své válečné články propracovat do podoby, ve které by byl jasný rozpor, který v sobě propaganda vůči realitě nesla. To, že jejich „psaní mezi řádky“ objevil cenzor a pozměnil je, nebylo v jejich moci a nemohli tedy být dle svého úsudku z ničeho viněni.³⁵⁴ To, že kalkulovali i s tím, že nebude ze zdrojů zničené redakce možné získat jakýkoliv důkazní materiál tomu odporující, je nasnadě. Duchovní otec časopisu *Signal* Harald Lechenperg (člen NSDAP č. 6 199 371) se, stejně jako mnoho jeho bývalých podřízených, snažil vyrukovat se vším, co by mohlo potvrdit jeho protinacistické tendence. Ty spatřoval např. ve svém odvolání z představitelova *Ullstein-Verlagu*³⁵⁵ roku 1934, kde byl dle svého prohlášení protirežimními názory „známý“. Někteří z denacifikací stíhaných šli ještě dále a s „odbojem“ spojili celý projekt *Signalu*. Jejich teze, že byl časopis díky vlivu *OKW* napojen na atentátníky z 20. července 1944,³⁵⁶ se vzhledem k rétorice tohoto periodika jeví jako zcela absurdní. Pokud odhlédneme od takových extrémů, nesla však podobná vyjádření jistý úspěch a na několik desetiletí tak mohl zakořenit obecný mýtus o „čistém“

³⁴⁸ RUTZ, Rainer: *Alte Netze – neu gestrickt*. In: SCHÜTZ, E. – HOHENDAHL, P.: *Solitäre und Netzwerker. Akteure des kulturpolitischen Konservatismus nach 1945*. Essen: Klartext Verlag, 2009, s. 171.

³⁴⁹ BLANK, Margot: *Propagandafotograf im Zweiten Weltkrieg: Benno Wundshammer*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2014, s. 38.

³⁵⁰ Tamtéž, s. 42.

³⁵¹ RUTZ, R.: *Alte Netze*, cit. dílo, s. 177.

³⁵² BLANK, Margot: *Propagandafotograf*, cit. dílo, s. 46.

³⁵³ RUTZ, Rainer: *Signal – Eine deutsche Ausladsillustrierte als Propagandainstrument im Zweiten Weltkrieg*. Essen: Klartext Verlag, 2007, s. 252.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 393.

³⁵⁵ Později „arizovaný“ *Deutscher Verlag*, budoucí vydavatel časopisu *Signal*.

³⁵⁶ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 393-394.

Wehrmachtu a „špinavé“ SS.³⁵⁷ Ten se podařilo historiograficky zcela vyvrátit až relativně v nedávné době.

Američany řízená denacifikace zařadila všechny bývalé funkcionáře Goebbelsova *Promi*, Ammanova vydavatelského impéria, aktivní straníky a redaktory před rokem 1945 vydávaného tisku do skupiny označené jako „*prohibited personal*“. Tyto osoby neměly v poválečném kulturním životě Německa hrát již žádnou roli. To, že skutečnost dopadla poněkud odlišně, snad není nutno zdůrazňovat. Tomu, kdo z personálu *Signalu* nespáchal sebevraždu, nebyl zabit ve válce nebo nezemřel v zajateckém táboře či na tuberkulózu, se nejpozději do konce 50. let podařilo dostat zpět do své původní profese. Odborná literatura není jednotná v názoru na to, ve kterých okupačních zónách byl tento proces rychlejší a ve kterých trval déle. Nejbenevolentněji se k bývalým redaktorům nacistického tisku snad stavěla francouzská a britská okupační správa, která nad jejich návratem přivírala obě oči již v první etapě poválečného Německa, tedy v letech 1945-1949.³⁵⁸ Oproti tomu si v americkém a sovětském okupačním sektoru údajně musely tyto osoby na rehabilitaci počkat výrazně déle. I tam se však dalo narazit na případy dokazující opak. Bývalí „signalisté“ Hans Hubmann a Gerhard Gronefeld začali již na podzim 1945 pracovat pro někdejší konkurenci, americký magazín *LIFE*, a kreslíř Helmuth Ellgaard dostal toho času práci u komunisticky orientovaného plátku *Neue Berliner Illustrierte* ve východním Berlíně.³⁵⁹ Spojenci obecně o kompromitaci zmíněných žurnalistů nejspíše dobře věděli, jejich profesní schopnosti byly ale patrně ceněny výše, než možnost jejich perzekuce. Přesto však zdaleka ne všichni ze skupiny okolo *Signalu* skončili bez úhony: již zmíněný Giselher Wirsing prošel mnohými internačními tábory, Wilhelm Reetz v jednom takovém i umírá. Harald Lechenperg nemohl ani přes doporučení dlouho sehnat zaměstnání v tisku.³⁶⁰

6.2 „Motorizovaný *biedermeier*“

„Motorizovaný *biedermeier*“, takovým termínem označil Rainer Rutz s trefnou výstižností období před radikálními společenskými změnami pozdějších 60. let ve Spolkové republice, v němž se nacionálně socialistická minulost dosud veřejně činných osob vytěsnila do pozice společenského tabu. Konvenovalo to relativně konzervativní společnosti, která se

³⁵⁷ BLANK, Margot: *Propagandafotograf im Zweiten Weltkrieg: Benno Wundshammer*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2014, s. 9-10.

³⁵⁸ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 397.

³⁵⁹ RUTZ, Rainer: *Alte Netze – neu gestrickt*. In: SCHÜTZ, E. – HOHENDAHL, P.: *Solitäre und Netzwerker. Akteure des kulturpolitischen Konservatismus nach 1945*. Essen: Klartext Verlag, 2009, s. 176.

³⁶⁰ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 400.

snažila radikálním odstřížením od minulosti získat zpět ztracenou stabilitu. V takovém prostředí našli bývalí nacističtí žurnalisté přirozeně řadu výhod. Většina z bývalých zaměstnanců *Signalu* byla v tomto období zaměstnána u několika konkrétních periodik, která se stala symbolem jejich vzájemné svépomoci – *Revue*, *Christ und Welt* a *Quick*.³⁶¹ Jejich genezi jako by již dávno předtím předpovídal dle svých slov Harald Lechenperg: „*Moje hlavní myšlenkou byla víra v to, že i po válce bude opět existovat německý ilustrovaný tisk, který vlastně může být formován pouze v případě, když k tomu zůstanou dobří lidé. Proto jsem se pokusil udržet pohromadě okruh dobrých lidí, v němž jsem se zasadil o to, abych je učinil nepostradatelnými.*“³⁶² Jak se taková skupina „dobrých lidí“ vymezovala v rámci poválečné žurnalistiky? „*Nepřehledné, hustě pletené klany v poválečných redakcích, armádní a elitářské myšlení, s tím související dalekosáhlé distancování se od navrátilých se emigrantů a ‚neposkrvněných‘, sociálních demokratů a socialistů: všechno to by se mělo, ba dokonce musí v případě Quicku a Revue vidět v pozadí minulosti, jejíž spojnicí je Signal. Neboť již u Signalu vládlo armádní a elitářské myšlení. A již zde potvrzovaly mechanismy protekcionismu personální výběr.*“³⁶³ Konkrétně v případě *Quicku* měl zpětný nábor těchto osob na starosti Dietrich Kenneweg, který jako žurnalista a budoucí vydavatel navrhl formu pozdějšího časopisu již v Wattendorfu v předjaří 1945 v přítomnosti jeho budoucích zaměstnanců.³⁶⁴ Jeho vedení posléze přenechal Harald Lechenpergovi, ten si mimo jiné později za tiskového kreslíře vybral Hanse Lisku.³⁶⁵ Roku 1948 byl založen *Christ und Welt* – jedno z nejúspěšnějších periodik budoucí Spolkové republiky. Jeho šéfredaktorem se nestal nikdo jiný než Giselher Wirsing.³⁶⁶ A *Revue* (roku 1946 založený ilustrovaný čtrnáctideník) vedl žurnalistický veterán od Stalingradu Benno Wundshammer.

6.3 Pozdní pohoršení

Během 50. a 60. let denacifikací propluté osoby přecházely mezi jednotlivými periodiky a nadále se navzájem podporovaly. *Quick* se např. posledního šéfredaktora s *PK*-minulostí zbavil až roku 1961.³⁶⁷ Role již výše zmíněného Hanse Lisky doznala překvapivě málo změn. Pokud šlo během války v *Signalu* narazit na jeho znepokojivé skici

³⁶¹ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 402-403.

³⁶² RUTZ, Rainer: *Alte Netze – neu gestrickt*. In: SCHÜTZ, E. – HOHENDAHL, P.: *Solitäre und Netzwerker. Akteure des kulturpolitischen Konservatismus nach 1945*. Essen: Klartext Verlag, 2009, s. 173.

³⁶³ Tamtéž, s. 172.

³⁶⁴ RUTZ, R.: *Signal*, cit. dílo, s. 403.

³⁶⁵ Tamtéž.

³⁶⁶ Zdroj: <http://www.christundwelt.de/themen/detail/artikel/der-nazi-von-christ-und-welt/>

³⁶⁷ RUTZ, R.: *Alte Netze*, cit. dílo, s. 179.

bombardovaných německých měst, překvapí badatele žánrově takřka identické výtvary, které např. roku 1955 vztáhl k pesimistické vizi New Yorku bombardovaného jadernými zbraněmi. Místo berlínských věží se pouze v náčrtu v tlakové vlně láme Empire State Building.³⁶⁸ I když minulost těchto osob nikdo výrazně nenapadal, staly se po svém odchodu do penze pro své původní zaměstnavatele historickou přítěží a byly raději zamlčovány.³⁶⁹ Obliba ilustrované žurnalistiky u veřejnosti postupně klesala ve prospěch televize, která převzala její úlohu. A tak byla většina z výše jmenovaných titulů od 60. let na ústupu. Tisk *Quicku* byl z finančních důvodů ukončen roku 1992, *Revue* (později *Neue Revue*) byl zastaven roku 2008 a *Christ und Welt*, od roku 1980 *Rheinischer Merkur*, nakonec v prosinci 2010 skončil jako pouhá příloha týdeníku *Die Zeit*. Většina z těchto žurnalistických veteránů po svém odchodu skončila např. v rolích profesionálních fotografů na volné noze a dožili v klidu často až do 90. let.

V čase jejich pozvolného odchodu z branže se na trh roku 1969 dostala vůbec první faksimile-publikace přinášející kopie vybraných pasáží ze *Signalu*.³⁷⁰ Spolu s ní se objevily první kritické hlasy, rozčarované skutečností, že se druhováleční propagandisté stále ještě pohybovali v tehdejší žurnalistice Spolkové republiky. Renomovaný *Der Spiegel* na tuto skutečnost reagoval slovy: „*Německý poválečný tisk se na tyto archiválie nepotřebuje odvolávat. Může se totiž opřít o samotný personál Signalu*“.³⁷¹ Další obdobné publikace následovaly v 70. a 80. letech, kdy svět jakoby znovuobjevoval válečný propagandistický tisk, jehož fotografický a textový potenciál zůstával do té doby na pokraji veřejného zájmu. Jak už bylo řečeno výše, neobsahovaly tyto faksimile ale většinou žádný objektivní či vyjasňující úvod. Pečlivě vyretušované snímky z diapozitivů *Agfacolor*, z fotoaparátů nejzkušenějších propagandistů nacistického Německa, se bez jakékoli argumentace jejich až do očí bijící kvality dostávaly mezi nejmladší evropskou generaci, která již válku znala jen z vyprávění. Dlouhodobý důsledek této skutečnosti byl patrně dvojnásobný – jak hlučné rozčarování mladé levice z dosavadní nerušené činnosti protagonistů minulého režimu (v extrému paralelně eskalující až do terorismu Frakce Rudé armády), tak nadměrná obliba těchto fotografií u krajně pravicových živlů, které jsou dodnes schopny velmi obratně využít naivní nádech druhoválečných fotografií *PK* a vytrhávat je z kontextu. Snímky *Signalu* neukazují zločiny nacismu. Nekomentované a bez kritického zhodnocení se stávají spíše důkazy někdejší

³⁶⁸ *Quick*. München: Th. Martens & Co., GmbH, *Sonderheft* 1945-1955, s. 54-55.

³⁶⁹ Zdroj: <http://www.christundwelt.de/themen/detail/artikel/der-nazi-von-christ-und-welt/>

³⁷⁰ DOLLINGER, Hans – BOELCKE, Willi: *Faksimile Querschnitt durch Signal*. Stuttgart: Motorbuch-Verlag, 1969.

³⁷¹ *Der Spiegel*. Hamburg: Spiegel-Verlag Rudolf Augstein GmbH & Co. KG, č. 24/1969 (9.6. 1969), s. 49.

existence „*svatého nacionálně socialistického světa*“.³⁷² Rekonstrukce obrazu druhé světové války není tímto způsobem myslitelná, protože tyto prameny neoddelitelně spojují ideologický rámec s estetickou kvalitou, která je nutně přesahuje. Přesto je dodnes možné i v seriózním tisku a filmových dokumentech narazit na snímky a záběry, u nichž nejsou do důsledku vysvětleny okolnosti jejich vzniku. Mnohdy se využívají jako pouhé „ilustrační záběry“, což je již samo o sobě povážlivé a otevírá cestu ke zcela milné individuální interpretaci.

6.4 Christian Boltanski: *Signal* v moderním umění

Mezi mnoha nezodpovědnými faksimile-publikacemi a nemnoha odbornými studii o *Signalu*, se nachází jedna výjimečná práce, kterou je nutno uvést v samostatné podkapitole bez návaznosti na ostatní literaturu. Nejedná se o zástupce ani jedné ze dvou výše jmenovaných kategorií. Boltanského dílo je prvním případem, kdy se povedlo časopis *Signal* využít k současným uměleckým účelům. Ten tak přechází z formy dějinného reliktu do zcela nové dimenze, kterou se zatím nikdo jiný kromě tohoto francouzského autora nepokusil otevřít.

Christian Boltanski, francouzský umělec židovského původu, je znám svým dlouhodobým zájmem o moderní německé dějiny. Uznáván je zvláště díky své specifické snaze tvořit „*umění po Holocaustu, vytvořit řeč obrazu po Osvětimi*“.³⁷³ Činí tak pomocí nejrůznějších prostředků, které se nevztahují pouze k židovské tragédii. Mezi jeho nejslavnější expozice patří např. „*The Missing House*“,³⁷⁴ rozličné úpravy fotografií židovských obětí Holocaustu nebo práce s hromadami oblečení, které připomínají ty po mrtvých v koncentračních táborech.

Signal po dvě desítky let sháněl na pařížských bleších trzích, kde byly k dostání za pár franků. Prvně je umělecky využil roku 1993. Zhruba 20 sešitů jednotlivě rozebral a z každého vybral barevný dvoulist, který však vždy v sobě měl ještě další obsah sešitu

³⁷² GAERTRINGEN, Hans Georg Hiller von: *Das Auge des Dritten Reiches*. München: Deutscher Kunstverlag, 2007, s. 9.

³⁷³ BOLTANSKI, Christian: *Signal*. Göttingen: Wallstein, 2004, s. 51.

³⁷⁴ „*The Missing House*“ byl projekt mapující osud domu v berlínské ulici Große Hamburger Straße vybombardovaného dne 3. února 1945 (tedy shodou okolností ve stejný den, kdy byly zasaženy i budovy redakce *Signalu*). V proluce mezi činžovními domy, která nebyla v 90. letech zastavěna, instaloval na stěny sousedních domů štíty, na kterých jsou jména někdejších obyvatel, jejich povolání a data nastěhování a vystěhování se. Štíty jsou dokonce instalovány tak, aby odpovídaly tomu, ve kterém patře daná osoba bydlela. Upozorňuje tak na jinak nepříjemně potlačovanou skutečnost, že byli zasaženi lidé, kteří s válkou neměli nic společného. Dává nejen jinak pozapomenutým obětem jejich jména, ale navrácí jim i prostor, ve kterém žily.

a stránky s textem. Po vytržení i těchto stran tak získal náhodné diptychy, vždy aniž by měly dvě fotografie navzájem cokoli společného. Většinou válečné snímky se tak dostaly do dvojice s ilustracemi z kultury, přírody, vědy nebo sportu. Jeho cílem bylo vytvořit jednoduchý a přitom průlomový materiál, který by si zahrával s myšlenkou dát jasnou tvář „umění po Holocaustu“ pomocí koláže.³⁷⁵ Publikum je vystaveno těsným a nečekaným asociacím, které jsou podtrženy jak (s nacismem spjatým) původem, tak hloubkou vytvořené situace. Jeho dílo se takto dotýká jasných paradoxů, které zprostředkovávaly nejen propagační cíle nacionálního socialismu, ale také jeho samozřejmost a sebepojetí: „*Příslib dosud neslýchaného smyslu života skrze hrozbu smrti a destrukce, příslib moderních technologií (jako v produkci bojových letadel), založený na kolektivní práci, stejně jako pohled na produkci ničivých zbraní v souvislosti s moderní produkcí filmovou – přesně podle motta Josepha Goebbelse: ‚Také zábava je dnes důležitá, jestli ne dokonce ve válce rozhodující, neboť je důležité v ní také udržet náš národ při dobré náladě‘, jak si roku 1942 zapsal do deníku.*“³⁷⁶ A Boltanského práce se této stylizované charakteristiky pevně drží, mezi dvojicemi jeho diptychů přeskakují různé spojitosti: dělníci při práci se zaujetím hledí na kýčovitě vareté; voják Kriegsmarine píšťalkou znervózňuje postavičky německého animovaného filmu; herečky všetečností hledí na tankování Junkersu Ju 52; polní maršál barvou uniformy ladí s fotografií čmeláka; pilot Luftwaffe si hamižně prohlíží šperky; lodní kanón míří pod sukni slečně v kroji atd. (Obr. 31-32).

Boltanski svými kolážemi rozbil křehkou propagandu na střepy. Následovně je skládá do nových mozaik, které odhalují polovičitost, místy až absurdnost fotografií, které nám ale na první pohled neprijdou vůbec otřesné nebo zavádějící. Geniálně tak neguje výše zmíněné faksimile-publikace, které čtenáře na propastnou manipulativnost fotografií *Signalu* s podobným důvtipem většinou nijak neupozorňují.

³⁷⁵ BOLTANSKI, Christian: *Signal*. Göttingen: Wallstein, 2004, s. 58.

³⁷⁶ Tamtéž, s. 96-98.

Závěr

Druhá světová válka byla prvním konfliktem, v němž se propaganda stala součástí německé vojenské strategie, a časopis *Signal* stál v popředí této skutečnosti. Jeho nepůvodní německá koncepce, převzatá z rámce americké ilustrované žurnalistiky, byla modifikována pro potřeby prezentace totalitního státu vně jeho hranic. Vznikl časopis, který se snažil přinést „každému něco“ a odepřel si konkrétní cílovou skupinu.

Signal se tak stal zdaleka nejambicióznějším projektem tištěné nacistické propagandy, který se bezesporu snažil naplnit specifický charakter univerzality, což se mu však nepodařilo. Jeho kvalitní vizuální stránka nekorespondovala s často chybnými překlady do nadsazeného množství evropských a světových jazyků a s nadprodukcí, kvůli níž se časopis i přes velkou popularitu a prodejnost ukázal jako ztrátový projekt.

Položme si zásadní otázku – splnil časopis *Signal* svůj účel? Pomohl nacistickému Německu k zisku množství spolupracujících osob nebo alespoň tiše sympatizující čtenářské základně? Zpětně lze konstatovat, že pokud snad ano, větší historický dopad to nemělo. V populárně naučné literatuře se často jeho vliv přeceňuje. Pokud se časopisu může takový vliv přisoudit, tak pouze omezeně v případě náboru cizineckých jednotek Waffen-SS ke konci války. Pokud se ale vyskytnou obdobné domněnky např. v rámci parašutistických oddílů *Fallschirmjäger*, můžeme to považovat za vysoce nepravděpodobné.³⁷⁷ Skutečnost, že *Signal* byl takřka výlučně zahraničním periodikem, nebyla v takovýchto případech dostatečně zohledněna. Obecně se dá konstatovat, že spíše než nacistickou indoktrinaci poskytl nakonec časopis evropskému čtenářstvu často jako vůbec první barevnou fotografii v dostupném tisku. A tato moderní vymoženost stála u jeho popularity na předním místě, nikoliv jeho obsah, který – jak se snad podařilo nastínit ve vnitřní kritice – často zacházel do natolik zaujatého a vůči německým zájmům nekritického tónu, že jednoduše nemohl být vně nacistického státu brán vážně. Ač tedy *Signal* byl součástí válečné reality v odběratelských oblastech, nijak s touto realitou nekorespondoval. O zadních dvorcích nacistického režimu, o rasismu, euthanasii, armádní brutalitě či koncentračních táborech vůbec nepsal, ač měli čtenáři v nemalé míře na mysli právě tyto skutečnosti.

³⁷⁷ „V předválečném období nebyla nikdy nouze o nováčky a dychtivost vstoupit do řad této nové formace ještě vzrostla, když začali výsadkáři získávat svou válečnou reputaci a německý propagandistický časopis *Signal* otiskoval rozsáhlé zvláštní reportáže a fotografické eseje o *Fallschirmjäger* v Holandsku, Belgii, Norsku a na Krétě v letech 1940 a 1941.“ In: VILLAHERMOSA, Gilberto: *Hitlerův výsadkář: život a boje Rudolfa Witziga*. Praha: Elka Press, 2011, s. 50.

V rámci celoevropské role periodika se podařilo v této práci nastínit několik faktů, které nebyly v dosavadní odborné literatuře dostatečně rozvedeny nebo konkretizovány. Mezi nimi jmenujme analýzu translace *Signalu* do jednotlivých jazyků, která předestřela, že se mezi sebou sešity značně lišily částí svého obsahu, ač se většinou nejednalo o stěžejní články s důležitými tématy. Vliv zde lze připsat místní cenzuře a kulturním, etickým či politickým mantinelům dané doby a prostoru. Nové poznatky se vyskytly i v rámci *Signalu-EXTRA*, díky analýze jeho aktuálnosti se potvrdilo, že měl úlohu dohánět opoždování samotného *Signalu*, na což žádný dosavadní výzkum neupozornil. Bylo též zjištěno, že žádná z dosavadních odborných publikací s dostatečným důrazem nepoukázala na to, že byla povědomost o *Signalu* a jeho úloze v Německu za války i po ní natolik malá, že pravděpodobně nepředstavovala samotná spolupráce na jeho tvorbě v denacifikačním procesu po roce 1945 pro bývalé *PK*-žurnalisty zásadní a bezprostřední přítěž.

Dalším z pilířů této práce byla otázka spojení *Signalu* a Protektorátu Čechy a Morava. Podrobným výzkumem dobových pramenů a archiválií se podařilo odhalit množství dosud nezohledněných souvislostí, které tento oficiálně celoevropský časopis s tuzemským prostorem pojil:

- 1) *Signal* se sice Protektorátu tematicky nedotýkal často, pokud se tak ale stalo, používal k tomu velmi kritický tón, který nejednou vyústil v zavádějící, ne-li přímo absurdní domněnky – spojení osudů svatého Václava a Reinhardta Heydricha budiž toho důkazem. Pro výzkum vztahu *Signalu* ke zdejší cenzuře se ukázal být klíčovým baťovský časopis *Výběr*, který byl pravděpodobně jediným periodikem, které obsah *Signalu* v úplnosti přejímalo. Porovnáním německého originálu s dobovým českým překladem se podařilo prokázat, že zdejší cenzura proti původnímu textu prakticky nezasahovala. To zcela koresponduje s obecně platnou pozicí *Signalu* v Evropě, kde představoval pomyslnou výkladní skříň nacionálně socialistického režimu. Takto volená rétorika nemohla být pro lokální pronacistické cenzory napadnutelná. Jak se však ukázalo, neplatilo to s vysokou pravděpodobností pro české čtenáře *Signalu*. Ač asi neexistují žádné dobové prameny, které by mohly tuto otázku zodpovědět, podařilo se pomocí soudobých indicií v československé krásné literatuře a kinematografii prokázat, že někteří tvůrci, kteří dobu německé okupace zažili, na *Signal* ani později nezapomněli – v jejich dílech se časopis objevil jako vhodný objekt okupační každodennosti, posloužil jako vhodná negativně laděná rekvizita. Považujeme to za výstižné.
- 2) Skutečnost, že se *Signal* únorovým číslem 4/1943 dosud tak nebývalým způsobem zaměřil právě na Protektorát, vyplynula ze snahy německých propagandistů nalézt po vojenské i mediální katastrofě bitvy u Stalingradu bezpečné a neškodné téma. Učinili tak ale způsobem,

který celé Evropě na stránkách tohoto časopisu ukazoval pro nacisty životně důležitý zbrojní průmysl. Okupační orgány tento postup velmi znepokojil, což se též odrazilo v dochované komunikaci mezi nimi a redakcí časopisu. Jejich obavy, že mohou příslušné fotografie a informace ze *Signalu* nad Protektorát přilákat spojenecké bombardéry, se však v dohledné době nenaplnily.

- 3) Stěžejní teze Rainera Rutze, který ve své knize tvrdí, že *Signal* v českém překladu nevznikl, jelikož zde byl v němčině pro německé civilisty a Wehrmacht dostačující, byla vyvrácena na základě českých archivních pramenů, které nezohlednil. Ty zcela jasně prokazují, že „*mnoho Čechů německou verzi ‚Signalu‘ čte*“³⁷⁸ a jejich jazyková bariéra vůči německým textům byla mnohem menší, než se dosavadní badatelé domnívali. Rutz taky neměl bez výzkumu v českých archivech možnost zjistit, že se na podzim 1944 šéfredaktor *Signalu* Giselher Wirsing skutečně snažil najít podporu pro to, aby byl časopis překládán a vydáván v češtině. To se však nepodařilo. Zda v tom sehrál svou roli i despekt okupačních špiček vůči periodiku, které o dva roky dříve tak zbrkle exponovalo zbrojní potenciál zdejšího prostoru, už asi nikdy nepůjde bezpečně prokázat.

Doba už pokročila natolik, že by se *Signal* mohl a taky měl vymanit z výhradního zájmu badatelů zkoumající jeho válečný význam. Zdá se, že se tak pomalu stává. Trh s reprintovými edicemi jeho fotografií je již dávno nasycen a nové publikace tohoto žánru již vznikají jen výjimečně.³⁷⁹ Za posledních 20 let se lze o časopisu nově dočíst v kontextu umění, do něhož ho přivedl Christian Boltanski. Za příznivé lze vzít i fakt, že se jména jeho fotografů objevují v kunsthistorických syntézách, jak se tomu nejnověji stalo v případě publikace *The History of European Photography 1939–1969*.³⁸⁰ Jedna z fotografií ze *Signalu* se dostala i na titulní stranu populární knihy *Krvavé země* Timothy Snydera.³⁸¹ Využití časopisu tímto způsobem je stále pestřejší, přesto nikoliv zjednodušující. Vede ke stále hlubší dekonstrukci jeho propagandistické funkce. Odkaz časopisu *Signal* by se snad dal závěrem shrnout do jedné věty: Podstata *Signalu* a jeho výjimečnosti nespočívá v ničem tak moc, jako ve zneužití původně americké koncepce komerčního foto-časopisu ve službách nacionálně socialistické diktatury, ve zneužití, které přivedlo tuto původně komerční koncepci do tak exponované a ideologicky hybridní úlohy, která se i přes zdánlivě oslnivý úspěch neosvědčila a nikdy poté již neopakovala.

³⁷⁸ *Jednání o vydávání české verze časopisu Signal*, Národní archiv ČR, fond č. 1464, inv. č. 1261, sg. 110-12/87.

³⁷⁹ HARWOOD, Jeremy: *Hitler's war*. London, Zenith Press, 2014.

³⁸⁰ MACEK, Václav: *The History of European Photography 1939–1969*. Bratislava: Stredoeurópsky dom fotografie, sv. 2, 2015.

³⁸¹ Srovnej zdroje: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 21/1941 ve francouzštině, s. 14.
SNYDER, Timothy: *Krvavé země*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2013.

Seznam použitých pramenů a literatury

1) PRAMENY:

archivní prameny:

Hodnocení časopisu Signal, Národní archiv ČR, fond č. 1464, inv. č. 1260, sg. 110-12/86.

Jednání o vydávání české verze časopisu Signal, Národní archiv ČR, fond č. 1464, inv. č. 1261, sg. 110-12/87.

tištěné prameny:

Časopis *Der Spiegel* – Hamburg: Spiegel-Verlag Rudolf Augstein GmbH & Co. KG, č. 24/1969 (9.6. 1969).

Časopis *Quick* – München: Th. Martens & Co., GmbH, *Sonderheft 1945-1955* (1955).

Časopis *Signal* – Berlin: Deutscher Verlag, ročníky I. – VI. (1940-1945).

Signal: NUMERO SPECIAL. [ilegální odbojová tiskovina] Brusel: Groupe M. A., 1944.

Časopis *Výběr* – Zlín: Tisk s.r.o., ročníky VII. – XII. (1940-1945).

2) ODBORNÁ LITERATURA:

v češtině:

BERÁNKOVÁ, Milena: *Dějiny československé žurnalistiky*. Praha: Novinář, 1988.

GOEBBELS, Joseph: *Deníky 1940 – 1942*. Praha: Naše vojsko, 2010.

KONČELÍK, Jakub: *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara*. Praha: Karolinum, 2003.

LITTELL, Jonathan. *Suché a vlhké*. Praha: Odeon, 2010.

MACEK, Václav: *The History of European Photography 1939–1969*. Bratislava: Stredoeurópsky dom fotografie, sv. 2, 2015.

NEITZEL, Sönke – WELZER, Harald: *Vojáci*. Praha: Academia 2014.

SNYDER, Timothy: *Krvavé země*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2013.

VERNER, Pavel: *Propaganda a manipulace*. Praha: Univerzita Jana Ámose Komenského, 2011.

VILLAHERMOSA, Gilberto: *Hitlerův výsadkář: život a boje Rudolfa Witziga*. Praha: Elka Press, 2011.

VITKINE, Antoine: *Mein Kampf: příběh jedné knihy*. Praha: Paseka, 2010.

WÖGERBAUER, Michael: *V obecném zájmu: Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014*. Praha: Academia, 2015. [sv. 2]

v němčině:³⁸²

BLANK, Margot: *Propagandafotograf im Zweiten Weltkrieg: Benno Wundshammer*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2014.

BOLTANSKI, Christian: *Signal*. Göttingen: Wallstein, 2004.

DOLLINGER, Hans – BOELCKE, Willi: *Faksimile Querschnitt durch Signal*. Stuttgart: Motorbuch-Verlag, 1976.

FRANK, Saskia: *Zeppelin-Ereignisse*. Marburg: Tectum, 2008.

GAERTRINGEN, Hans Georg Hiller von: *Das Auge des Dritten Reiches*. München: Deutscher Kunstverlag, 2007.

LISKA, Hans: *Kriegs-Skizzenbuch 1939-1944*. Emmelhausen: Condo-Verlag GmbH, 1997.

MOLL, Martin: „*Führer-Erlasse*“ 1939-1945. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1997.

RUTZ, Rainer: *Alte Netze – neu gestrickt*. In: SCHÜTZ, E. – HOHENDAHL, P.: *Solitäre und Netzwerker. Akteure des kulturpolitischen Konservatismus nach 1945*. Essen: Klartext Verlag, 2009.

RUTZ, Rainer: *Signal – Eine deutsche Auslandsillustrierte als Propagandainstrument im Zweiten Weltkrieg*. Essen: Klartext Verlag, 2007.

STEFFAHN, Harald: *Dokumentation >Signal<*. Hamburg: Jahr-Verlag KG, 1977. [sv. 5]

v angličtině:

HARWOOD, Jeremy: *Hitler's war*. London, Zenith Press, 2014.

MAYER, Sydney Louis: *Best of Signal: Hitler's Wartime Picture Magazine*. London: Hamlyn, 1984.

MAYER, Sydney Louis: *Signal – Years of Triumph (1940-42)*. London: Bison Books Ltd., 1978.

MAYER, Sydney Louis: *Signal – Years of Retreat (1943-44)*. London: Bison Books Ltd., 1979.

³⁸² V celé práci, vyjma do češtiny již přeložených textů z časopisu *Výběr*, z němčiny překládal a citoval sám autor.

ve francouzštině:

SAUR, Sébastien: *Signal et l'Union Soviétique*. Parçay-sur-Vienne: Anovi, 2004.

v dánštině:

HAARLØV, Viggo – FLEDELIUS, Karsten: *Signal - nazisternes propaganda-billedblad i Danmark under anden verdenskrig*. København: Forlaget Komma, 1979.

ve švédštině:

BÖHME, Klaus-Richard – SCHÖN, Bosse: *Nazitysklands propaganda i Sverige 1941-45*. Stockholm: Bokförlaget DN, 2005.

v polštině:

WOŹNIAKOWSKI, Krzysztof: *Hitlerowski dwutygodnik propagandowy „Signal”: mutacja polska (1944-1945)*. In: *Rocznik Historii Prasy Polskiej*. Kraków: Polska Akademia Nauk, 2001 (1).

BELETRIE:

DRÁBKOVÁ, Květa: *Povídka '62*. Praha: Československý spisovatel, 1963.

HARTLAUB, Felix: *Zápisky z Vůdcova hlavního stanu*. Praha: Volvox Globator, 2013.

KAPLICKÝ, Jan: *Album*. Praha: Labyrint, 2010.

ŠKVORECKÝ, Josef: *Zbabělci*. Praha: Lidové noviny, 1998.

KINEMATOGRAFIE:

Alois Nebel [film]. Režie Tomáš LUŇÁK. Česká republika – Německo, 2011.

Atentát [film]. Režie Jiří SEQUENS. Československo, 1964.

Obchod na korze[film]. Režie Ján KADÁR – Elmar KLOS. Československo, 1965.

ARCHIV AUTORA:

E-mailová komunikace mezi autorem a *Kunliga biblioteket* z 20. 9. 2012.

E-mailová komunikace s Janem Jiráněm a Chiarou Brunazzo z 30. listopadu 2015.

Rozhovor s majitelem italské kavárny *Náš bar* (Táborská 117/21, Praha 4) ze dne 18. listopadu 2015.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

www.christundwelt.de/themen/detail/artikel/der-nazi-von-christ-und-welt/³⁸³

http://www.kb.se/soka/kataloger/regina?func=find_b&request=000569641&find_code=SYS&local_base=KBS01³⁸³

<http://luftwaffe2.chez.com/images/Articlereport/Signal%20Pubarticle/signalparismetro.JPG>³⁸³

http://luftwaffe2.chez.com/signal_et_sa_promotion.htm³⁸³

www.signalmagazine.com/news_archives.htm³⁸³

www.signalmagazine.com/files/editions.gif³⁸³

www.signalmagazine.com/research_02.htm³⁸³

www.wwiipress.urjc.es/en/revistas/eje/signal/Pages/SIGNAL_edicion_d_1944_No.13.aspx³⁸⁴

www.wwiipress.urjc.es/en/revistas/eje/signal/Pages/SIGNAL_EDICION_N_1942_N012.aspx³⁸⁴

www.wwiipress.urjc.es/en/revistas/eje/signal/Pages/SIGNAL_EDICION_SCH_1943_N0012.aspx³⁸⁴

³⁸³ Poslední přístup dne 2. srpna 2016.

³⁸⁴ Poslední přístup dne 10. června 2012.

Zdroje příloh

1) TEXTOVÉ PŘÍLOHY:

Příloha č. 1: MOLL, Martin: „*Führer-Erlasse*“ 1939-1945. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1997, s. 91-92.

Příloha č. 2: *Signal: NUMERO SPECIAL*. [ilegální odbojová tiskovina] Brusel: Groupe M. A., 1944. [vložená textová příloha menšího formátu]

2) OBRAZOVÉ PŘÍLOHY:

Obr. 1: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 1/1940 v italštině.

Obr. 2: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 4/1943 v němčině.

Obr. 3: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 15/1943 v němčině.

Obr. 4: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 15/1943 v portugalštině.

Obr. 5: <http://www.signalmagazine.com/files/sinyal.gif>³⁸⁵

Obr. 6: *Signal: NUMERO SPECIAL*. [ilegální odbojová tiskovina] Brusel: Groupe M. A., 1944.

Obr. 7: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 3/1945 v němčině.

Obr. 8: *Signal: NUMERO SPECIAL*. [ilegální odbojová tiskovina] Brusel: Groupe M. A., 1944.

Obr. 9: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 1/1940 v italštině.

Obr. 10: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 9/1941 v italštině.

Obr. 11: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 9/1943 v němčině.

Obr. 12: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 2/1943 v němčině.

Obr. 13: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 20/1943 v němčině.

Obr. 14: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 9/1943 v němčině.

Obr. 15: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 16/1943 v němčině.

Obr. 16: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 14/1940 v němčině.

Obr. 17: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 2/1945 v němčině.

Obr. 18: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 4/1945 v němčině.

Obr. 19: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 5/1945 v němčině.

Obr. 20: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 5/1945 v němčině.

³⁸⁵ Poslední přístup dne 2. srpna 2016.

- Obr. 21: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 6/1945 ve švédštině. [fotokopie získané autorem ve Švédské královské knihovně *Kungliga Biblioteket* ve Stockholmu dne 29. září 2012]
- Obr. 22: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 6/1945 ve švédštině. [fotokopie získané autorem ve Švédské královské knihovně *Kungliga Biblioteket* ve Stockholmu dne 29. září 2012]
- Obr. 23: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 6/1945 ve švédštině. [fotokopie získané autorem ve Švédské královské knihovně *Kungliga Biblioteket* ve Stockholmu dne 29. září 2012]
- Obr. 24: http://luftwaffe2.chez.com/signal_et_sa_promotion.htm³⁸⁶
- Obr. 25: http://luftwaffe2.chez.com/signal_et_sa_promotion.htm³⁸⁶
- Obr. 26: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 20/1943 v němčině.
- Obr. 27: *Signal*. Berlin: Deutscher Verlag, č. 15/1944 v němčině. [ilustrace z příslušné přílohy *Signal-EXTRA*]
- Obr. 28: *Atentát* [film]. Režie Jiří SEQUENS. Československo, 1964.
- Obr. 29: *Obchod na korze* [film]. Režie Ján KADÁR – Elmar KLOS. Československo, 1965.
- Obr. 30: *Alois Nebel* [film]. Režie Tomáš LUŇÁK. Česká republika – Německo, 2011.
- Obr. 31: BOLTANSKI, Christian: *Signal*. Göttingen: Wallstein, 2004.
- Obr. 32: BOLTANSKI, Christian: *Signal*. Göttingen: Wallstein, 2004.

³⁸⁶ Poslední přístup dne 2. srpna 2016.

Příloha č. 1: Celý překlad dokumentu s názvem „*Ohraničení kompetencí v zahraniční propagandě*“, který v září 1939 na úkor *Promi* posílil vliv AA na zahraniční tisk:

Rozkaz Vůdce

Berlín, 8. září 1939

- 1.) *Propaganda je důležitým nástrojem vedeným k podpoře a upevnění vlastní vůle zvítězit a ke zničení morálky a vůle zvítězit u nepřítele. Ve válce neexistují žádné kompetenční potíže. Rozhodující je, zda je s nástrojem propagandy účinně nakládáno. Všechny ostatní otázky jsou proti tomu bezvýznamné.*
- 2.) *Postupem let vybudovaný propagandistický aparát Ministerstva propagandy je ústřední organizace pro praktické provedení propagandy. Jeho rozbití v době války by bylo srovnatelné s rozbitím některých částí branné moci.*
- 3.) *Pokud se na jednom území skrze samovolný vývoj vyskytnou paralelní subjekty s totožnými úkoly, musejí tyto subjekty provést koordinaci a i přes totožný úkol ho skrze spolupráci splnit.*
- 4.) *Pro vedení vnitřní propagandy, tzn. k jejímu duchovnímu směřování, jsou pověřena místa zodpovědná za vnitřní politiku do té míry, pokud vlastním příkazem nerozhodnu jinak.*
- 5.) *V oblasti vněpolitické propagandy, tzn. té propagandy, která se přímo či nepřímo obrací do zahraničí, uděluje všeobecné direktivy a pokyny říšský ministr zahraničí do té míry, pokud nebudu osobně nucen přikázat jinak. Veškerý propagandistický aparát Říšského ministerstva propagandy je praktickému naplnění tohoto příkazu k dispozici. Dokud Ministerstvo zahraničí podobnými nařízeními již disponuje, nemá být jejich účinnost nijak svazována. Jejich další rozšiřování je však nežádoucí, je oproti tomu mnohem více nutné usilovat o to, aby bylo centrální propagandistické uspořádání, které je nyní k dispozici, za všech okolností v jeho významu zachováno a poskytnuto k řešení předložených propagandistických úkolů.*
- 6.) *Aby bylo směřování zahraniční propagandy v letácích, filmu, rozhlase, tisku atd. sjednoceno, předává říšský ministr zahraničí – pokud možno osobně – říšskému ministru propagandy svá přání a nařízení. Jím či v jeho zastoupení podané návrhy propagandistických článků, letáků, rozhlasových řečí atd. jsou skrze aparát Ministerstva propagandy v nezměněné podobě přebírány a zužitkovány – do takové míry, pokud se Ministerstvo zahraničí vlastními cestami nepostará o nutnou distribuci.*
- 7.) *Aby byla praktická spolupráce v tomto smyslu zaručena, odstaví ministr zahraničí z aparátu Ministerstva zahraničí potřebné a způsobilé úředníky jako spojovací osoby na Ministerstvo propagandy.*

Konflikty, které se v praxi vyskytnou, jsou k řešení výhradně mezi říšským ministrem zahraničí a říšským ministrem propagandy, aby byly vyjasněny a odstraněny. Jednou pro vždy do budoucna zakazují převádění takovýchto názorových rozporů či neshod na mou osobu, s tou výjimkou, pokud se k jednání nebudou hlásit oba pánové společně.

Stejně tak zakazují předkládání nařízení se žádostí o můj podpis bez toho, aby byla předem společně projednána a abych byl upozorněn na rozporné názorové body. Za tímto účelem nebudu podobné návrhy podepisovat, pokud nebudou již předem opatřeny podpisy obou pánů. Své návrhy směřujte na říšského ministra Lammerse, který byl v tomto směru instruován. Říšský ministr zahraničí a říšský ministr propagandy se shodnou na z toho vyplývajících důsledcích a oznámí mi do 9. září 1939, do devíti hodin večer praktickou shodu na provedení tohoto nařízení.

podepsán Adolf Hitler

- 1 *Joseph Goebbels*
- 2 *Joachim von Ribbentrop*

Příloha č. 2: Leták vložený do napodobeniny časopisu *Signal* belgického odboje, která vznikla ke čtvrtému výročí německé invaze do země, dne 10. května 1944:

Signal

Skupina M. A.

Pár slov na vysvětlenou

Náš časopis ,Signal‘ vychází dnes, 10. května 1940 ke čtvrtému výročí invaze vojsk velké Říše do Belgie. Zůstáváme v tradicích ,Signalu‘ tím, že jej vydáváme s malým zpožděním.

Byli bychom rádi prezentovali list bohatší. Byli jsme však nuceni omezit se pouze na ,obálku‘ a těchto pár komentářů. Tímto se veřejnosti omlouváme.

Čtenář ostatně pochopí, že ačkoliv jsme našli díky pár hodným Belgičanům cennou pomoc, vyskytly se četné nedostatky. Špiclové, špioni a ,gestapáci‘ všech druhů ženou se za námi. Paul Herten, De Becker, Robert Poulet a všichni tací s námi zcela odmítli ušlechtilou spolupráci. ,L’Avenir‘, na který jsme se velmi spoléhali, nám nechtěl zapůjčit své tiskařské rotačky. (Němečtí zaměstnavatelé platí lépe.) Sestavili jsme tedy skupinu dobrovolníků. Horko těžko, spíše ve stylu literárním nežli žurnalistickém, náš list každopádně vychází. Veřejnost to ocení. My jí důvěřujeme.

Naše cíle

Podpořit odbojného ducha našich krajanů. Nashromáždít prostřednictvím prodeje tohoto časopisu část prostředků pro pomoc, kterou poskytneme všem těm, kteří strádají pod nepřitelem (politictí vězni, osoby vyhýbající se totálnímu nasazení) a jejich rodinám.

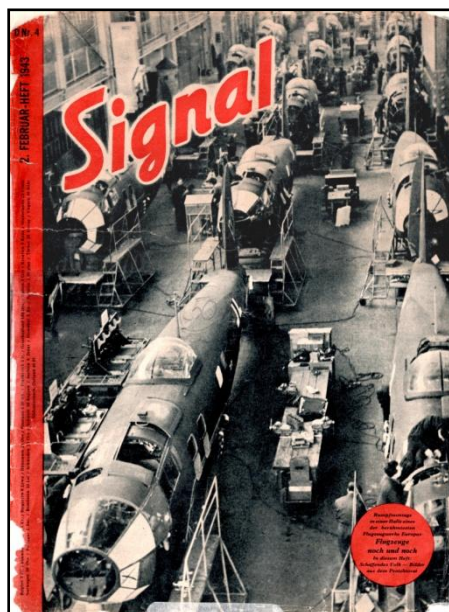
Tato doba, v níž trpíme bombardováním naší země, je pro nás Belgičany obzvlášť obtížná. V hlubokém pohnutí se skláníme před tolika nevinnými oběťmi. Nepřátelská propaganda a podmaněný tisk hrají nekalou hru, aby ještě více poukázaly na naši v současnosti zoufalou situaci. Dělalí si tak pohodlnou reklamou na našich mrtvých. V každé době byla naše malá země bitevním polem našich velkých sousedů. Odmítáme bombardování, protože odmítáme válku. Avšak na čí straně byla chyba, jestliže jsme v roce 1914 i v roce 1940 poznali hrůzy války? Která je to mocnost, co sem zavlékla zbraně a oheň? Německo, že? Chvástání se a komentáře domácího tisku na tom nic nezmění.

BELGIČANÉ, ODVAHU. KONEC ZLÉHO SNU SE BLÍŽÍ.

Příloha č. 3: Titulní strany časopisu *Signal*:

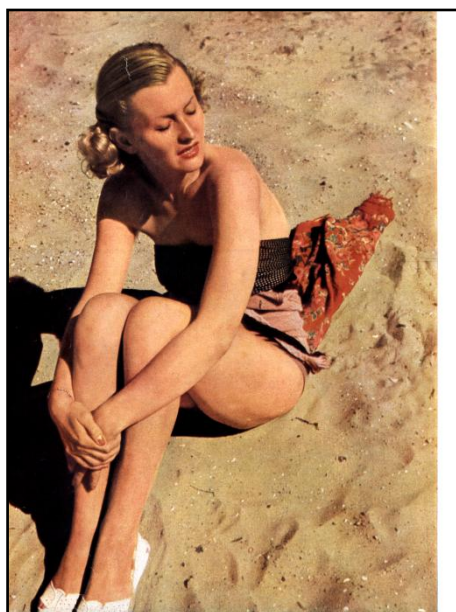

Obr. 1: číslo 1/1940 v italštině
(pilotní číslo)

Obr. 2: číslo 4/1944 v němčině
(protektorátní speciál)

Příloha č. 4: Příklad tzv. „Auswechselfseite“ v případě *Signalu* č. 15/1943; v portugalské variantě byla cenzurou fotografie opalující se dívky v plavkách (jinak otištěná v celé Evropě) zaměněna za snímek nového bamberského arcibiskupa:

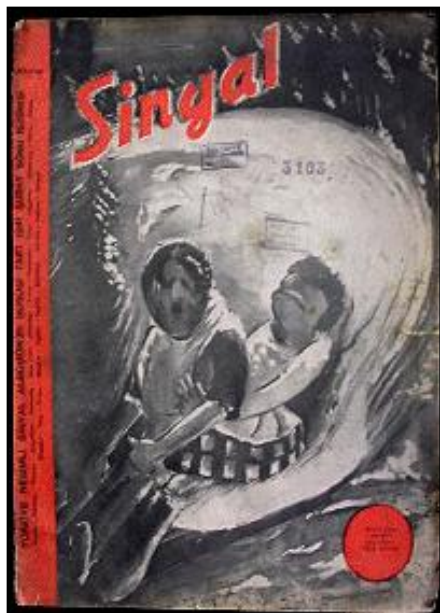

Obr. 3: „Srpnové sluníčko“
(číslo 15/1943 v němčině)

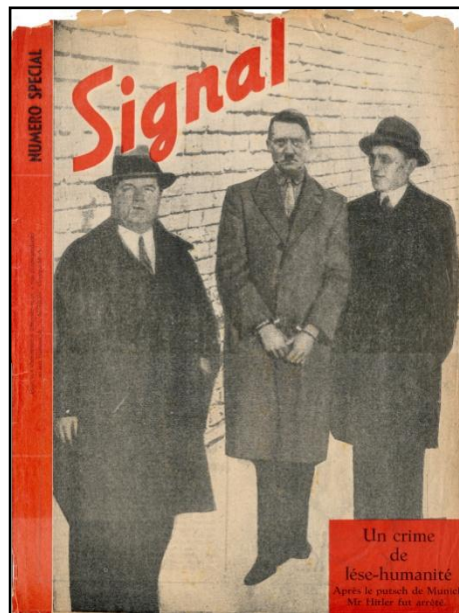

Obr. 4: „Uvedení bamberského
arcibiskupa do úřadu“
(číslo 15/1943 v portugalsčině)

Příloha č. 5: Titulní strany falzifikátů, jejichž obětí se časopis za druhé světové války stal:

Obr. 5: turecká napodobenina (1941)

Obr. 6: belgická napodobenina (1944)

Příloha č. 6: Srovnání originální reklamy v *Signalu* (vlevo) s její parodií z belgické napodobeniny (vpravo), která využila její původní prvky:

Obr. 7

Obr. 8

Příloha č. 7: Strana č. 2 z pilotního čísla *Signalu* z 15. dubna 1940, které bylo italskými úřady ostře kritizováno pro nevyhovující kvalitu překladu. Autor stranu předložil rodilé italské mluvčí, červeně podtržené věty nejsou napsány v souladu s pravopisem italského jazyka:

ARADO

Ar 96B

velivolo a diversi scopi di esercitazione e leggero velivolo da combattimento.

La preparazione degli equipaggi per il sensibile e complicato velivolo da combattimento, esige delle potentissime e molteplici macchine da esercitazione. L'Arado Ar 96 B è un monoplano ad ala bassa, a due posti, completamente di metallo, che corrisponde perfettamente a queste esigenze. Oltre a puro aeroplano di esercitazione, esso serve ad esercizi da caccia, per l'istruzione del volo cieco, notturno, volo acrobatico, sparo a mitragliatrice, lancio di bombe, fotografie e radio-telegrafia.

Le grandi capacità e il buon armamento oltre a ciò, rendono atto l'Arado Ar 96 B all'impiego in qualità d'esplosore a poca distanza, leggero velivolo da combattimento, e polizia.

ARADO

FLUGZEUGWERKE G.M.B.H., POTSDAM (GERMANIA)

„Je suis“

Presidente dei Ministri Paul Reynaud

«Je suis paulreynaudé», questa era la barzelletta parigina di stagione, nell'estate 1939, per colui che finanziariamente intendeva specificarsi rovinato. Ciò avvenne in seguito ai decreti speciali, la cui parte finanziaria fu composta da Paul Reynaud, Ministro delle Finanze nel Gabinetto Daladier. Paul Reynaud divenne Presidente dei Ministri perché, da uomo assai energico, aveva il compito di raggiungere ciò che il Gabinetto Daladier aveva trascurato, specialmente nella politica estera. L'energia del nuovo Presidente dei Ministri, fu rilevata da quei decreti speciali finanziari, che poco prima della guerra vennero emanati per il finanziamento degli armamenti. E questa energia nella carriera ministeriale di Paul Reynaud fu così rimarcabile, dato che egli non aveva serupoli di prendere le misure necessarie, anche se queste avessero contraddetto alla sua opinione di poc'anzi espressa.

Paul Reynaud nella Camera francese è il più notevole deputato del quartiere parigino della Borsa. Egli era considerato come rappresentante di una politica economica, strettamente liberale, ed era il difensore della seguente tesi: Lo Stato è soltanto il disturbatore del capitale — tesi che temporaneamente era tanto più difficile da sostenere, perché il capitale, aveva seguito un movimento di fuga dalla Francia, esponendo in tal modo lo Stato in crisi finanziarie. Sebbene fosse rappresentante di codesta tesi, nell'autunno 1938 il deputato Paul Reynaud fu eletto Ministro delle Finanze — egli sostituì il suo predecessore Marchandeu, il quale per agguantare il capitale, aveva progettato imposte sul patrimonio e requisizioni d'oro. «Viviamo in un governo capitalista» dichiarò allora il Ministro delle Finanze Paul Reynaud. «Profitto, rischio personale, libertà di commercio, incitamento di concorrenza — queste sono le leggi del regime capitalista. La libertà di commercio è l'anima del patto a tre, che ci lega alle due democrazie anglo-sassone.» Ciò significava una solenne diadetta di ogni tutela o controllo del capitale, nonché del suo traffico. Ma nove mesi dopo, allo scoppio della guerra, Paul Reynaud stesso, introdusse il controllo sulle divise, contraddicendosi così nella sua propria tesi.

Come politico di sinistra, nel 1919 Paul Reynaud venne eletto alla Camera. Nell'opposizione egli si scagliava sempre con parole taglienti contro una malsana politica finanziaria. «Ogni politica di continui prestiti, conduce inevitabilmente alla catastrofe.» Ma dopo egli passò alla destra, assumendo poi sotto Daladier, il finanziamento degli armamenti e della guerra, e la sua via di scampo dalle difficoltà, era una lunga fila di prestiti che egli cercò di collocare in paesi neutrali, soprattutto in Olanda e nella Svizzera. Un suo motto è: «I politici devono essere gli ingegneri de' fatti» e nella politica finanziaria francese i fatti si manifestarono nell'ammucchiamento di prestito su prestito, onde far fronte alle spese dell'armamento e della guerra.

Ancora prima che Paul Reynaud avesse assunta la presidenza dei Ministri e con ciò il Ministero degli Affari Esteri, egli era una specie di Ministro per gli Affari Esteri, finanziario od economico. Per merito suo venne preso il contatto con l'Inghilterra; dopo lo scoppio della guerra, alla radio, egli tenne anche un discorso al popolo americano. Lavoro metodico ed instancabile, energia accentuata — questi sono evidentemente mezzi usati con coscienza, per eguagliare diversi difetti esteriori, che nella carriera di Paul Reynaud rappresentavano un ostacolo. Uno di questi difetti è la nervosa abitudine di scuotere la testa o di girarla lievemente come se il colletto gli fosse troppo stretto. Altro difetto è la sua piccola statura, che per renderla almeno normale, si fa fare dei tacchi alti. L'immagine che il politico Paul Reynaud offre circa la sua carriera, la sua apparenza esteriore, spiega in parte, che anche in qualità di presidente dei Ministri non è veramente ben visto, e nella prima elezione alla Camera, alla quale egli partecipò come Presidente dei Ministri, gli venne messa in rilievo questa mancante popolarità.

La Lira sterlina s'abbassa

New York, Amsterdam, Bruxelles, Copenhagen, Belgrado — tutte le borse con libero commercio delle divise dalla fine di marzo sono nuovamente preoccupate a causa della caduta della Lira sterlina. Ed in seguito alla Lira sterlina s'abbassa il Franco francese, quasi unica valuta collegata ancora alla Lira sterlina, inquantoché, dopo gli Stati scandinavi e gli altri paesi del blocco della Lira sterlina, recentemente anche la Turchia si è distaccata dal legame della valuta inglese.

Dallo scoppio della guerra questo è già il terzo o quarto crollo della Lira sterlina. Le cause di questo recente crollo si riferiscono alla stessa legislatura inglese delle divise. Dal 25 marzo, per lo straniero la Lira sterlina si è svalutata in parte da se stessa. Da questo giorno gli stranieri non possono più utilizzare il loro avere in Lire sterline depositato presso banche inglesi, per pagare gli acquisti di merci inglesi. All'Inghilterra necessitano per i suoi propri acquisti di materiale bellico delle divise straniere e per

COPYRIGHT BY DEUTSCHER VERLAG BERLIN

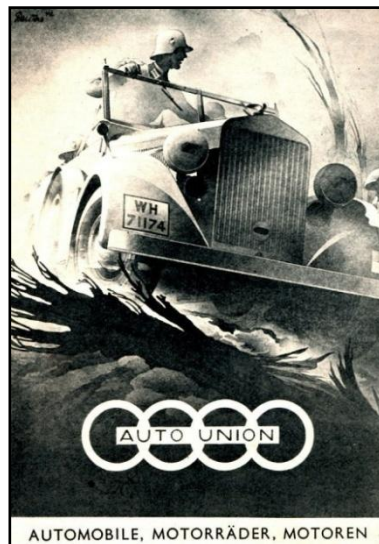
Příloha č. 8: Reklamy v *Signalu* jako katalog zbrojního průmyslu:

Obr. 10

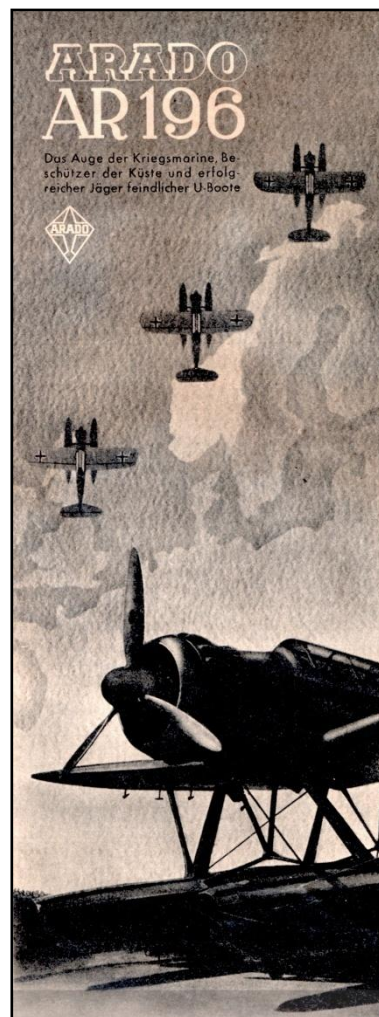
Obr. 11

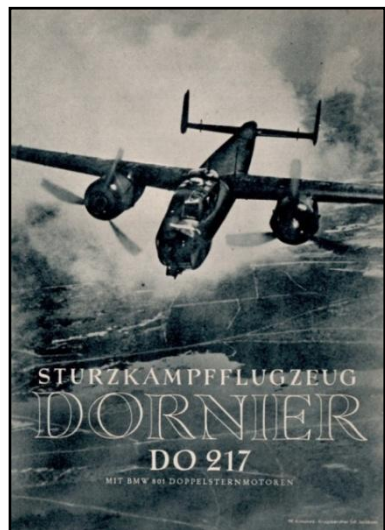
Obr. 12

Obr. 13

Obr. 16

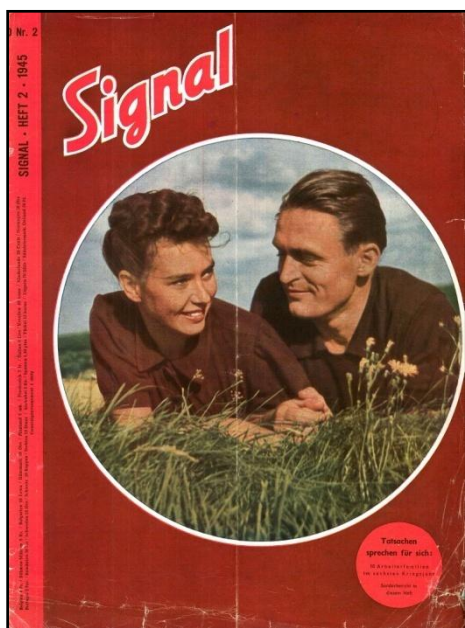

Obr. 14

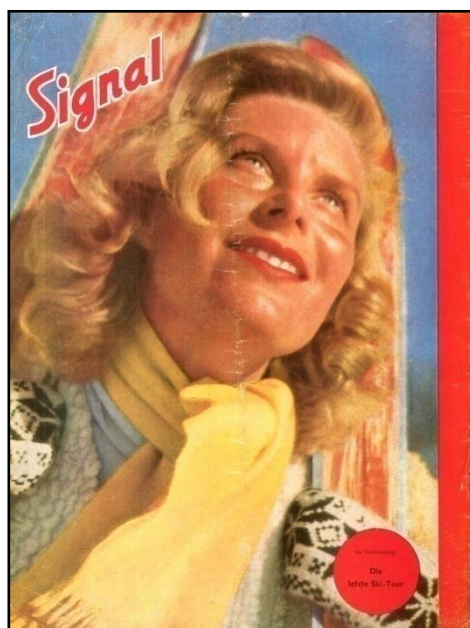

Obr. 15

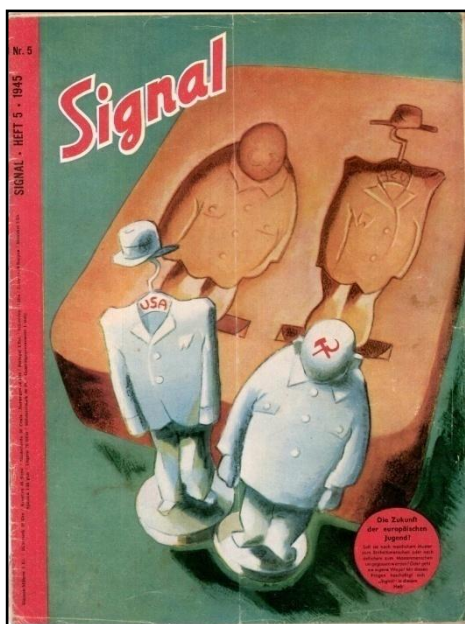
Příloha č. 9: Sešity posledního ročníku *Signalu*; odpoutání se od reality:

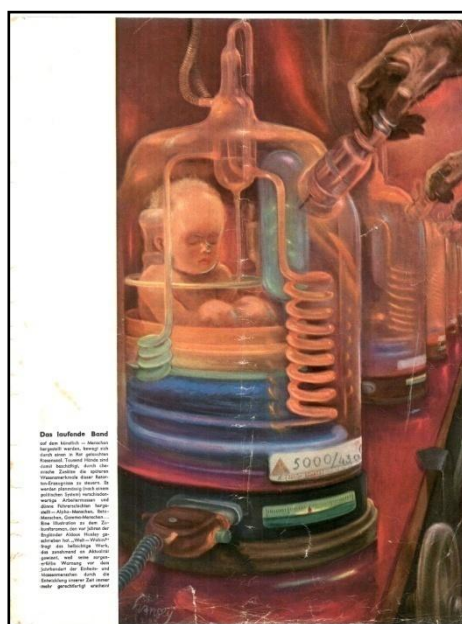
Obr. 17: „Činy mluví sami za sebe“ (č. 2/1945)

Obr. 18: „Poslední lyžařská výprava“ (č. 4/1945)

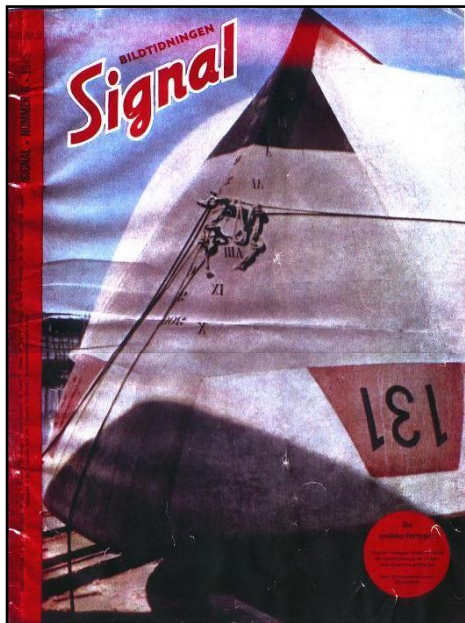

Obr. 19: „Budoucnost evropské mládeže?“ (č. 5/1945)

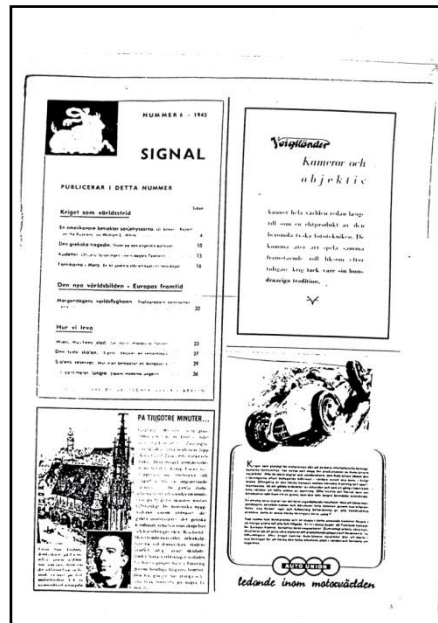

Obr. 20: „Běžící pás“ (č. 5/1945)

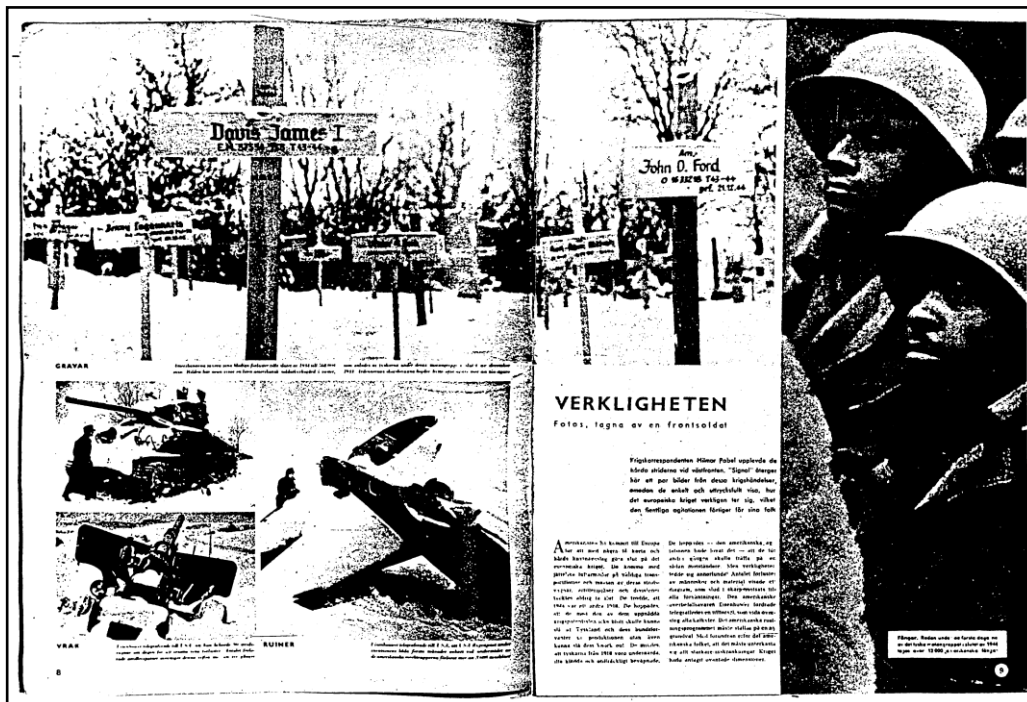
Příloha č. 10: Fotokopie údajně posledního *Signalu* č. 6/1945 ze Švédské královské knihovny ve Stockholmu:

Obr. 21: Titulní strana
(č. 6/1945)

Obr. 22: strana s obsahem
(č. 6/1945)

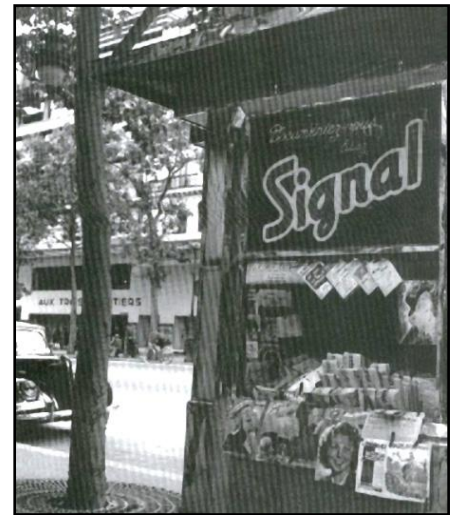

Obr. 23: ukázka ze sešitu, strany 8 a 9

Příloha č. 11: Dobové snímky z Paříže; kamenný obchod *Signalem* na třídě Champs-Élysées a jeden z trafikových stánků, které byly k propagaci časopisu přinuceny:

Obr. 24

Obr. 25

Příloha č. 12: Články *Signalu* zmíněné spisovatelem Josefem Škvoreckým v jeho románu *Zbabělci*:

Obr. 26: článek o americké módě tzv. Zootsüiterů, vytištěný v *Signalu* č. 20/1943

Obr. 27: kresba z ruky Hanses Lisky ze *Signalu EXTRA* v č. 15/1944 o vypuknutí Varšavského povstání

Příloha č. 13: *Signal* jako rekvizita v soudobé české kinematografii:

Obr. 28: film *Atentát* (1964)

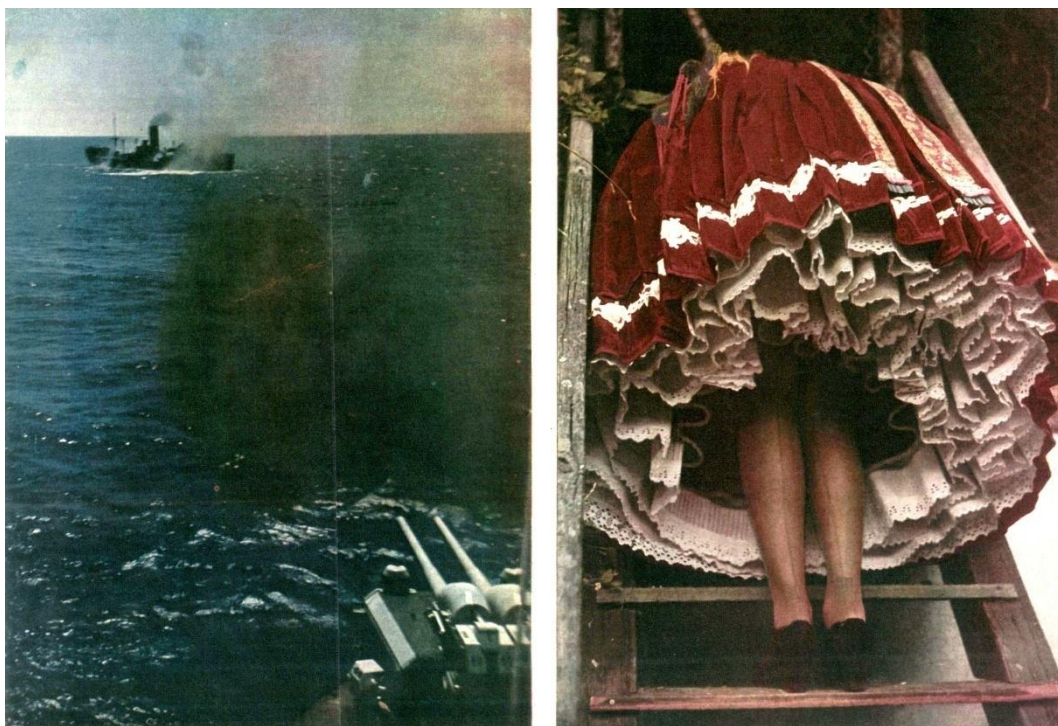

Obr. 29: film *Obchod na korze* (1965)

Obr. 30: film *Alois Nebel* (2011)

Příloha č. 14: Ukázky z práce Christiana Boltanského:

Obr. 31

Obr. 32